

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 93/5

OLVASÓTEREM

XXVII. évfolyam

szeptember-október

<i>Vaderna József</i> A sirály kiűzetése (vers)	427
Madách Imre rejtegetett jele	
<i>Andor Csaba</i> Kiket bújtatott Madách Imre (tanulmány)	435
<i>Zólyomi József</i> Tanúvallomások Rákóczy Jánosról (tanulmány)	454
<i>Radó György</i> Forgácsok (irodalmi elmélkedések)	466
ÉSZAKI KILÁTÓ	
<i>Käfer István</i> Magyar-Szlovák jegyzetek	472
<i>Vicei Károly</i> Kamasz nap (novella)	480
VALÓSÁGAINK	
<i>Gosztonyi Péter</i> Horthy Miklós száműzetésben (tanulmány)	485
<i>Ravasz István</i> Emlékmű Verecke híres útján (tanulmány)	500
MÉRLEGEN	
<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban XIII. (kritika)	506
<i>Szikra János</i> Müzlike (novella)	514
ÉLŐ MŰLT	
<i>Tóth László</i> Arcképek-Kassáról: Keller Imre (tanulmány)	517
SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM	
<i>Szokács László</i> Két fejfa egymás mellett – 1956 (interjú)	527

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192.sz.
Telefon:(32) 314-386, 310-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, I.Pf.270

Kiadja
Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében
Nyomdai előkészítés, tipográfia
Csiba Imre

Szerkesztőségi fogadóórak:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői

Andor Csaba Madách-kutató (Budapest),
Gosztonyi Péter történész (Bern, Svájc), *Käfer István* irodalomtörténész (Budapest),
Radó György irodalomtörténész (Budapest),
Ravasz István hadtörténész (Budapest),
Szikra János író, költő (Gödöllő), *Szokács László* ujságíró (Budapest), *Tarján Tamás* irodalomtörténész (Budapest), *Tóth László* író, költő (Budapest), *Vaderna József* költő (Veszprém), *Vicei Károly* író (Zenta, Jugoszlávia), *Zólyomi József* muzeológus (Balassagyarmat).

*

E számunk illusztrációs anyagát

a 22. Salgótarjáni Tavasz Tárlat anyagából válogattuk.

A borítókön *Huber József*, *Szurcsik József* és *Bobály Anila* művei láthatóak.

Foto: *Buda László*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u.10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Vaderna József

A sirály kiüzetése

Madách Imre emlékének

1.

Megcsavarodott a tér.
Nincs rege.
Csak Ádám kivénhedt szeme.
Fátyolos, akár a tél,
s elájul benne az emlék.
Így élek: félre.
Fél szem:
Éva kitárt ágyéka kacsint.
S újra agresszió, s megint
erőszak, kiüztem magam
magamból, s nincs
szelídség.
A dráma a kincs.
Tönkről tönkre megyek,
akár a hiába kivágott fák.

2.

Hátamra zuhannak a koronák.
Halálra magyarazzák a mát.
Hol minden gyümölcs országalma,
s az árnyéka mögé húzódik a fa,
kidől a zöld színből a jogar,
mintha a gyűlöletből az agyar,
kivillan a fog, a torok, a jászol –
szívinfarktus a jog.
Az ájulásig magam vagyok.

3.

Egy újszülött köhintésben
megérkeznek a háromkirályok.
Elringatom minden gyulladásom.
A kiüzetés ma Jézusos.

4.

Hangszálamon állatok trappolnak,
patájuk rekedtségemen táncol,
ott, hol a hangok sem hajolnak
a lidérc a csöndet megismeri.
A fény a fényt fénnel veri.
S míg torkomból felsóhajt a tény:
csuklik a remény.
Nem lesz újra egy meg egy,
csak fél,
s újra kivágott fa,
a felelet reccsenés,
s nyakamban kereszt és döbbenet –
hevenyészett kötél kerüli meg.
S fojtja.
Testemből kitekert ér
pattog a tájon.
Túlvilági ostor.
Viszi bűneim az állatok hátán.
Kedvesem, ma nagyon vigyázz rám.
A hetedik égen a férfi a botor.

5.

Kirúgta a földet maga alól a Bakony.
A nappal cserélgeti a sötétséget:
csupa szikla az alkony.
Kisalföldi romantika:
feléled Isten Egyfia.
De a határon síkság vacog,
s tavaszi gólya kering.
A horizont frissen mosott paraszting.

6.
 Egy tintásüveg az ég szélét
 kerüli meg.
 Kidől a kék.
 Kidől az árnyék.
 Legyintésemre dől az ég.
 S mintha karom
 karja
 lenne a toll,
 s testem a fehér papíron
 tintapecsét,
 hadonászik mögöttem az árnyék,
 s dadog a beszéd.

7.
 Lendülünk át az éjfélen:
 megdőbrent magyar hajóhinta,
 akácfa inog: szédült éden:
 elveszett bennem a névelő: "a".

8.
 S nincs következő mondat.
 Fogam szorítom: néma olvasat.
 A levegő még átjárja számat,
 de keserű csöndben
 nyeldeklik a nyak,
 s egy ismeretlen kötél mentén
 ájulásig szorul a vigalom.

Hó fehérlik a talpam szélén,
 s megcsúszik az ok az okozaton.

9.
 A félhalál mentén föltörekszik a talán.
 Esetleges. Megbotlik a mában a ma.
 A föltámadás a sír mélyéig ás:
 könyökén támaszkodik Isten Egyfia.
 Körülnéz. Döbbenetes panoráma néz vissza:
 hiába,

hátára hanyatlik, s nincs már hátára,
csak templomi padja. Térde. Imája.
S örökre megúnt szózata.

10.

Homlokom vörös kalapja a fejfájás,
tán ez hordozza ég alá bűnömet.
Helyettem fájok: magamnak,
orraesik bennem a mozdulat,
ahogy a kivágott fa dől el,
a lét hasonul a semmivel.

11.

Elnyújtózik Ádám. Paradicsom.
Újra élesedik a fog a harapáson.
Nincs kutya a kézfejemen,
csak ember –
az évet megugatja a december,
s havazik, miközben ellenem
ítélkezik egy megdőbbsent hóember.

12.

Nem épül más, csak a káosz,
hol halotti lepel az oltalom.
Voltam európai, s a Bakony a sírom.
Domb a dombon. Akárha föld alatti
Bazilika kupolája lenne, s ima.

13.

A színház mostohája lesz a tenyérnek,
s minden fél kéz
üresen int.
Nem is létezik.
Csak a szín.
Egyetlen ujjhegygel is kitárulkozik.
Levegőbe szúr, s fekete lyukat teremt,
hol fordítva történik a rend:
az ember bízik. Ádám szédeleg.
Ábel él. Markában Káin a kés.

Nincs testvér, csak fél.
 S a kígyó Éva eleven sálja,
 ahogy lassan a ráncokkal
 szorul torkára az öregedés,
 kékül az arca.
 egy alma fénye a másvilága.

14.

Örökös lépcső vezet a kútba.
 Kong.
 A víz gyűrűzve látja be
 újra a csobbanását.

Fillér zuhan: magyar dráma.
 Átröppen a sirály a másvilágra.

Pannóniából kihaló arc
 tükröződik a remegő felületen.
 Vizesvödör hordozza föl-le a képet.
 Új és új felvonás. Éva szüli a látomást -
 Ádám a szünetben hever,
 majd a férfi, ki gyilkosságot nevel,
 nem akar végleg összetörni.

A nő egy almát a helyéből kiteker,
 s csak a káoszban lehet újra bízni?
 A Paradicsom elfehéredett szemfedél,
 hol eltartja még állatait az ég.
 Még.

15.

A múzeumok falán lezúdul a fény.
 Istent saját igéje kerülgeti,
 s önmaga okát.
 Mintha a Föld fordulna át
 a tehetetlenség árnyán
 keresem a māt.

16.

Nincs szemüvegem,
de felderengnek a látomások a következő színben.
Ott, ahol elhagyom emberségem,
nyúl vacog tudómben, ágyékomon
nyest ül diadalt, homlokom
majomfintor, csuklómon az oroszlán is fél,
didereg a macska, s felvonyít égre
emelve hangját a farkas torkomban,
dögkeselyű
                    tépdesi hangszálaim,
haldokló apály,
                    s egy elefánt
húzza mélyebbre izmaim,
                    lepkék
verik szét pillantásom,
darazsak kerülnek meg pillanatonként
háromszor a szívem, míg kicsavarja
nyakam az ünnep, vaddisznók agyarára
bökve a zrinyitörténcem,
                    nincs fegyverletétel,
                    csodaszarvas
hátán menekülök át a magyarságon,
míg a könnyet iszik szememből a fecske,
barátom, átköltözik balról jobbra,
s oda-vissza,
fészket rak szemhéjamba,
                    hogy örök költözködésben éljek.

17.

Az állatok kivonultak a Bibliából –
utánuk mentem.
Madarak hagyták el a Paradicsomot –
ahogyan megalázva kúsztam,
                    utánuk úgy repültem.
A gyümölcs zöld volt,
                    de rögtön megrohadt a fán –
úgy éheztem, ahogy nőtt a vétkem.

Ahogy kiűzettem magamból,
 elcsúszott bennem a december.
 Bíbor, sárga, barna haldoklás az ok,
 s az idő, minden színváltásban otthagynom
 pillantásom, ahogy megöszülök.
 Intésemben csak az aljasság örök:
 félelmeim is félrevezeti,
 ahogy megbolondul a magánhangzó
 a dadogásban,
 s nem tudja kimondani
 sem a vétket, sem a napot.

18.

A dráma összetört csésze:
 kislány keze hull a fiú kezébe.
 Megszorítja, s válla fölé csavarja –
 ég felé
     zuhan vissza fájdalma:
 honnan az eső a felhőkbe visszaesik,
 s aszályos lesz a szerelem is.

19.

Sírba csúszik az ember álla,
 s fönnakad hegyesen, akár a mostohaság.
 Nincs e világnak evilága,
 csak a halálon túli félhalál.

20.

A kiűzetés keresztet csomóz, kegyetlen jelet,
 kifordítja az országot, s megfoltozza,
 sírjába varrja vissza a nemzedékeket –
 míg kampóra akasztott betyárok lengnek
 halálos ívet a hegy felett.

21.

Immár homlokomon belül Isten állatai.

Az "én" spirális tévelygés.

Megcsavarodott a tér.

Nincs rege.

Csak Ádám kivénhedt szeme.

Agyamban zuhan a sirály.

(1993.)

Szok Iván : *Pieta* (festett dombormű)

Andor Csaba

Kiket bűjtatott Madách Imre?

In memoriam Francisci Johannis Pál

Madách Imre letartóztatásának okaként az életrajzírók általában Kossuth titkárának *Rákóczy János*nak a bűjtatását szokták megemlíteni. Bár előzményként a fegyverrejtegetés, s olykor más személyek bűjtatása is szóba kerül, feltételesen pedig a gerillamozgalomban való esetleges részvétel, az életrajzírók általában úgy vélik, hogy – jóllehet Madáchot már jóval a letartóztatása előtt megfigyelték – a letartóztatás közvetlen oka mégis *Hoitsy Miksa* feljelentése volt. Neki azonban csakis Rákóczy bűjtatásáról volt tudomása.

A letartóztatás előzményének és körülményeinek több részlete is tisztázatlan. Az alábbiakban mindazonáltal csak egy kérdéskörrel lesz szó: kiket bűjtatott a fegyverletétel után Madách?

Gracza Antal és Záhony István

Az utóbbi évek két Madách nagymonográfíájának a névmutatójában megtaláljuk a honti gerillavezérek: *Gracza Antal* és *Záhony István* nevét. Előbb *Leblancné Kelemen Mária* hivatkozott arra a hagyományra, amely szerint Madách Imre, közvetlenül a fegyverletétel után menedéket adott volna nekik.¹ Utóbb *Radó György* életrajzi krónikájába is bekerült az adat.² Ha a hivatkozások nyomán elindulunk időben visszafelé, akkor első lépésben *Belitzky János*ig ju-

tunk,³ aki azonban maga is elismeri, hogy e téren még nem kezdődött meg az érdemi kutatás, s egyedüli forrásként a Mikszáth kritikai kiadás utószavát jelöli meg.⁴ Az utószóíró (amennyire ez a kiadványból megállapítható, *Király István*) időben még nagyobb ugorva, *Brankovics György* könyvére hivatkozik.⁵

Az eset megértéséhez nem árt tudnunk, hogy *Mikszáth Kálmán* A mi hőseink címmel elbeszélést írt Gracza Antalról és Záhony Istvánról, s "természetesen" sikerült vérgis sértenie az érintettek családtagjait.

Mikszáth Kálmán azonban valószínűleg nem tudott róla, hogy Graczaék Madách Imrénél kerestek volna menedéket; nemcsak az elbeszélés nem utal erre. Érdekes, hogy *Har-sányi Zsoltnak* Madáchról írt regényében sem szerepel ez a regényes részlet, jöllehet a Mikszáth család több tagjával jó viszonyban volt, s kapott is tőlük értékes információkat.⁶

Azok a közlések, adatok tehát, amelyek Graczával kapcsolatban megjelentek, több mint száz évvel ezelőtt publikált munkákra vezethetők vissza, közelebről két, egymástól függetlennek látszó könyvre. Az egyik Brankovics György már említett munkája, a másik egy valamelyest korábban megjelent (de Brankovics által fel nem használt) honti adattár, *Pongrácz Lajos* könyve.⁷

Brankovics a Hont megyei Sülyki pusztát jelölte meg Gracza Antal születési helyeként. Ami azonban a születési dátumot illeti, azt sajnos nem tudjuk meg; a könyv egy utalása szerint (17. oldal) a forradalom kezdetén még csak 21 éves lett volna Gracza. Ha így volt, akkor tévedett, *Gracza György*, aki 1823-ra tette születési évét. Apjának, *Gracza Jánosnak* a harmadik gyermeke: két fiú, sorrendben: Lajos és Kálmán előzte meg őt, majd egy öccse, László, s végül egy húga, Anna született. Gracza Antal a selmecbányai líceumban tanult, s ott ismerkedett meg Záhony Istvánnal, aki utóbb a közeli Dacsólámon lett kántortanító. Gracza a bozóki járás szolgabírája lett, majd valamikor a szabadságharc vége felé elhatározta, hogy gerilla lesz. Elment Dacsólámra, hogy barátjától elbúcsúzzon. "Tervem vakmerő, eszeveszett! a bosszuló angyal szerepét veszem át. Réme

akarok lenni nemzetem minden ellenségének. Egy lovas guerilla-csapatot szervezek a saját költségemen. A kormány engedelmében van."⁸ A búcsúból azonban nem lett semmi: Záhony István követte barátját, s többé nem is váltak el. Az idézett részből érdemes kiragadnunk az utolsó mondatot: vajon miféle engedéllyel rendelkezhetett Gracza?

Erre nézve érdekes adalékkal szolgál Pongrácz Lajos. Az általa idézett jegyzőkönyv szerint (1848/1562. június 18.): "A katonaság részére ujonczokat toborzás útján szerezni Gyürky Antal és Gracza Antal megbizottak."⁹ Ehhez nem árt tudnunk, hogy 1848-ban Gracza Antal Hont vármegye albiztosa (a főbiztos: *Bory Károly*). Gracza Antalt tehát valóban megbízta Hont vármegye újonczok toborzásával. Ez azonban még 1848-ban történt! Igaz, az 1849-es jegyzőkönyv szerint döntés születik (1849/162., az időpont sajnos nem ismert): "Kétszáz főből álló Guerilla védcsapatnak kiállítására iránt",¹⁰ itt azonban nem említi nevet a jegyzőkönyv.

Pongrácz Lajos még két érdekes adalékot közöl könyvének első füzetében Graczával kapcsolatban: "Gracza Antal biztosi confrontatióra megjelenni büntetés alatt köteleztetik" (1849/72.), valamint: "Gracza Antal vagyona összeírását tárgyazó rendelet. – Személyes leírása mellett szoroson nyomoztasson és elfogattasson" (1849/475., 493).¹¹ A második füzetben Pongrácz Lajos részint kiegészíti az első füzetben közölt adatokat (1849/310.): "...Gracza Antal vagyonához tartozó 398 frt, három lószerszám s fegyver-

rel együtt az öt üldöző Hurbán-féle sereg egyik csapatja által Sülykén elkoboztatván, Zólyomba az itteni sereg parancsnoka báró Levatorszky őrnagy urhoz átszállított.”¹² részint pontosítja azokat (1849/493.): „A.S. ker. főbiztos Gracza Antal megszökött guerrilla főnököt és *Bory Lajost* személyleírásuk nyomán meggyeszerzte kerestetni, esetleg rögtön elfogatni és B.-Gyarmatra biztos őrizet mellett kísértetni rendeli.”¹³ Ez utóbbi rendelet mellett dátum is szerepel: 1849. dec. 3. (Graczát, mint látni fogjuk, dec. elsejéről másodikára virradó éjszaka meggyilkolták!) Természetesen *Gyürky Antal* is tud Gracza gerillatevékenységéről, de semmi érdemít nem közöl vele kapcsolatban.¹⁴

Brankovics könyvében több akciót is leír, amelyekben Gracza és Záhony résztvettek, ezek közül a legfontosabb az aug. 1-i losonci támadás. A gerillák megtámadják az oroszokat; az első halott egy orosz tiszt, aki gyanútlanul étkezik, miközben a halálos lövés éri őt. Ezt több különböző forrás is ugyanígy írja le, bár sehol sem szerepel a halott neve. Tettes azonban érdekes módon több is van. Az egyik (Brankovics könyve szerint): Gracza Antal. A másik (*Balogh Károlynak*, Madách Imre unokaöccsének emlékirata szerint): *Bory Miklós*, a Madách család sztrégovai tisztartójának, *Bory Istvánnak* a fia.¹⁵ Ma már kideríthetetlen, végülis ki adta le az első lövést, és sajnos a halott személyéről sem rendelkezünk megbízható adatokkal.

A gerillák még egyszer hazatérnek, s Komárom felé menekülnének, de vissza kell fordulniuk. Így jutnak el Balassagyarmatra. „Balassagyarmaton az ott lévő osztrák kato-

náknak fel sem tűnt volna a városon végigvágató vértés kapitány s insa, ha egy kém fel nem ismeri Gracza sötét pej paripáját. A helység parancsnoka rögtön kétszáz lovast küldött a menekülők után, de azok gyors paripáikon s kerülő utakon szerencsésen elérték Csesztvét, ahol Madách Imrénél, »Az ember tragédiája« hallhatatlan írójánál biztos menhelyet találtak.

Csesztvéről zsidóknak öltözve jutottak Pestre s innen Kecskemétre...”¹⁶

Ez az egyetlen közlés, amely arra utal, hogy Madách Imrénél is megfordult Gracza Antal és Záhony István. Mielőtt azonban még fontolóra vennénk, honnan ismerhették egymást, fejezzük be a gerillák történetét. Kecskemétről Szegedre indultak, azzal a szándékkal, hogy Törökországban keresnek menedéket. Ám Szeged határában szállásadójuk, más rablógyilkosok közreműködésével dec. 1-ről 2-re virradó éjjel megölte őket.

Vajon honnan ismerhette egymást Gracza Antal és Madách Imre? Először is Csesztve és a Sülyki pusztá között nem túl nagy a távolság. Az a Keszihóc (később Dacsókeszi, ma Kosihovec), ahol a sülyki határ található, a Dacsó család ősi lakhelye, talán Madách nagy szerelme, Lujza is ott élt. Másrészt Madách, ha szabad így fogalmaznom, Graczának, pontosabban szólva, Gracza „főnökének” a kollégája: Gracza albiztos Hontban, Madách főbiztos Nógrádban. Ez egyúttal arra is magyarázatot ad, hogy Balassagyarmaton át dél felé haladva miért éppen Csesztvén kerestek menedéket a menekülők. Ha esetleg korábban nem is álltak személyes kapcsolatban, feltételezhetjük, hogy Hont al-

biztosa a testvérmegye főbiztosáról, annak politikai beállítottságáról értesült, s pusztán ennek alapján is feltehető, hogy Balassagyarmaton áthaladva (főképp, ha valóban üldözőbe vették őket) Csesztvére tértek be.

De csaknem bizonyos, hogy ismerték egymást. Legalábbis a környezetükben előforduló nevek "átfedése" olyan jelentős, hogy abból kiindulva azt mondhatjuk: nehezen kerülhették el egymást. Ennek taglalása azonban messzire vezetne. Elégedjünk meg tehát (*Dacsó Lujza* személyének fölemlítése mellett) egyetlen részlettel: gyürki Gyürky Antal, akit Graczával együtt az újoncok toborzásával bíz meg Hont vármegye, elsőfokú unokatestvére Madáchnak: *id. Madách Imre* nővérenek, *Madách Annának* a fia.

Udvardi Péter

1908-ban K.G. monogram alatt tette közzé *Kacziány Géza* Madách és Haynau című írását az Alkotmányban.¹⁷ Abban elbeszélte, hogy Udvardi Péter honvédőrnagyot 1850 első felében Csesztvén bűjtatta Madách Imre.

Kacziány Géza a *Madách Mária, Balogh Károly* és ifj. *Huszár József* meggyilkolásával kapcsolatos eseményekkel indítja írását; nem véletlenül. A Csesztvén bűjtatott Udvardi ugyanis (akiről nem tudunk meg többet, mint hogy már a forradalom előtti időkből ismerte őt Madách) épp azt a pillanatot látta elérkezettnek a bűjdosás Pesten való folytatására, amikor állítólag *Madách Károly* és Madách Imre, nővérük hagyatékának ügyében Pesten át Szegedre utaztak.

Az eset leírásában a reális és irreális elemek sajátos keveredésére figyelhetünk fel, amelyeket csak részben írhatunk a legtriviálisabb hibaforrás számlájára, vagyis arra, hogy az emlékezetben az időbeliség erősen torzul.

A Madách fivérek állítólag év elején folyamodtak útlevelért, de csak július elején kapták meg azt, majd július 4-én veszi kezdetét az utazás. Úgy látszik, a nyári dátum valamihez kapcsolódhatott vagy Udvardi emlékezetében vagy Kacziány jegyzetei, információi között, mivel ez az egyetlen konkrét dátum, s ezt aligha tarthatjuk véletlennek.

Érdemes ezt szembesítenünk azzal, amit biztosan tudunk: Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Madách Károly 1850. február 20-án útlevelet kapott, s hogy utazásának célállomása Szeged volt, magának az utazásnak a célja pedig valóban a hagyatéki ügy. Ezt fennmaradt útlevele tanúsítja,¹⁸ amelyben egészen pontosan ez áll: "Az utazásnak célja: magán ügyekbe s különösen Szlatinán Arad megyébe meg gyilkoltott testvere butorának nyomozása tárgyába." Az útleveleből azonban az utazás időszaka is megállapítható. Eszerint Madách Károly 1850. február 22-én érkezett Pestre, majd 26-án Szegedre, s március 1-én ismét Pestre. Útja tehát viszonylag hosszú volt, amit részben a magánügyek, részben talán a télvégi közlekedés magyarázhattak; ámbár ez utóbbi inkább csak másodsorban jöhet szóba, hiszen ha a február 20-án Balassagyarmaton kiállított útlevelel már 22-én Pestre tudott érkezni, akkor további útja Szeged felé aligha ütközhetett komoly akadályba.

Van egy másik forrásunk is: *Czeplédi Imre* írása, amely a Békés megyei Levéltárban őrzött dokumentumokon alapul.¹⁹ Eszerint valóban járt valaki Szegeden 1850. március 1. előtt a hagyatéki ügyben. Csakhogy az idézett levélrészlet szerint: "Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ezen oklevelet néhai Balogh született Madács Mária asszony testvére Madács úr hozta légyen hozzám olly reménnyel..."²⁰ A tanulmány szerzője tehát szándékolatlanul bár, de csúsztat, amikor a történeteket úgy értelmezi, hogy Madách Imre járt Szegeden; "Madács úr" lehet ugyanis Madách Károly csakúgy, mint Madách Imre. Ettől függetlenül, minden valószínűség szerint valóban járt ott február végén Madách Imre. Szeptember 16-i levelében ugyanis azt írja Csongrád megye kormánybiztosának: "...testvérem Mária és sógorom Balogh Károlynak megkerült ingóságait, Nagyságod közbenjárására a Csongrád-Csanádi Cs.Kir. kormánybiztosság útján Mult február hó végén meg kaptam, akkoriban Szegeden létem alatt."²¹ Madách Imre tehát valóban járt Szegeden, bár a mondat elég körmönfont ahhoz, hogy megállapítsuk: vajon úgy emlékezett rá (tévesen), hogy Szegeden vette át az ingóságokat, vagy csupán Szegeden jártak közben az ügyben, de az átvételre már egészen másutt (föltchetően Pesten) került sor.

Kacziány írása végén megemlíti, hogy a hagyatéki ügyben sikertelenül jártak Szegeden a fivérek: "A Madáchok Szegedre megérkezvén, felismerték szerencsétlen nővérük ékszereit, de ezeket ekkor még nem kapták meg, csak a következő évben, midőn tavaszal ismét Pestre kellett utazniok ugyanez ügy-

ben." Ez a rövid közlés is a valós és irreális motívumok sajátos keveréke, amely azonban mindenképpen amellett szól, hogy autentikus, bár pontatlan, s némiképp zavaros forrás állt a cikkíró rendelkezésére. Tény ugyanis, hogy valóban nem lehetett Szegeden átvenni a hagyatékot, de megtekinteni, azonosítani sem, mivel azokat addigra már Pestre küldték. Úgy látszik, a két utazás is fölcserélődött az emlékező emlékezetében: a "tavaszi" (télvégi) utazás volt az első, s ha valóban sor került egy második útra, úgy az eshetett nyárra. Ráadásul Madách Imre idézett levele alapján azt kell gondolnunk, hogy a hagyatéki ügynek más, nem tárgyi, hanem pénzügyi vonatkozása maradt csak függőben, ha tehát valóban azért került sor egy nyári útra, úgy annak célja már csak az elárverezett hagyatékok után járó pénzösszeg átvétele lehetett; legalábbis a rendelkezésünkre álló dokumentumok fényében.

A reális és irreális elemek ilyen keveredése nyomán képtelenség megnyugtatóan tisztázni a történeteket. Mivel a cikk egy futólagos megállapítása szerint Udvardi már három hónapja tartózkodott Csesztvén, amikor a pesti útra sor került, ezért egy lehetséges feloldása az ellentmondásnak az, ha Udvardi Csesztvére érkezését a szegedi út időszakára tesszük, amikor azonban ő még nem hagyta el Csesztvét, csupán ott tartózkodott. Nem kizárt azonban, hogy már ekkor úgy döntöttek a fivérek, hogy egy hasonló esetet használnak fel Udvardi menekülésének elősegítésére.

Emellett szól az is, hogy az elbeszélés és a rendelkezésre álló dokumentumok ezen a

ponton jelentősen eltérnek egymástól. Kacziány szerint ugyanis csak hárman: Madách Imre, Madách Károly és Udvardi utaztak, nem volt velük sem kocsis sem inas. Ezzel szemben Madách Károly útlevelében szerepel *Gaal Imre*, akinek "jelleme"-ként "kocsis" van feltüntetve, sőt a lap tetején ez áll: "Evvél utaz egy kocsis és egy inas" (alatta németül megismételve), de az "és egy inas" részt át van húzva. Úgy látszik, végül mégsem utazott inas, legalábbis a személyleírása már egyáltalán nem szerepel. E furcsaság láttán azonban nem tarthatjuk kizártnak, hogy már ekkor felmerült annak a lehetősége: az útlevél hamisítása nélkül, legkézenfekvőbb megoldásként inasként utazhat együtt a Madách fivérekkal *Udvardi Péter*. Ebben az esetben elegendő egy "hasonmást" találni, ami nem is olyan nehéz, figyelembe véve, hogy az útlevelben csak az életkor, foglalkozás, termet, szája, orr, haj rovatok szerepelnek, amelyek alapján még a hozzávetőleges azonosítás is reménytelennek látszik. (Gaal Imre kocsis pl. 24 éves, középces termetű, orra, szája szabályos, haja és szeme barna; ez minden, amit megtudunk róla.) Az a legvalószínűbb tehát, hogy a Madách fivérek kedvezőbb alkalomra vártak. S ha néhány hónap múltán újfent utaztak hagyatéki ügyben Pestre, úgy emögött más megfontolás is állhatott. Meglehető, szándékosan intézték úgy, hogy dolguk végezetlenül térjenek vissza ne csak Szegedről, de a közben ismét útbaejtett Pestről is, ürügyet teremtve egy második, Udvardi menekítésével összekapcsolt úthoz is. A legvalószínűbb, bár kétségkívül hipotetikus lehetőség: az idő rövidsége, s talán a közvetlen kommunikáció

nehézségei miatt (hiszen levélben mégsem egyeztethették teendőiket egy ilyen kényes kérdésben) az utolsó pillanatban már képtelenek voltak a Madách-fivérek összehangolni a szegedi utazást Udvardi menekítésével, s az útlevélkérelemmel. Egyébként Madách szeptember 16-i levele inkább arra enged következtetni, hogy február vége óta nem történt semmi újabb fejlemény a hagyatéki ügyben; sehoh nem említi, hogy a pénzügyi kérdésben újólag eljárta volna, nem is szólva egy esetleges utazásról.

Kacziány cikkének az a megállapítása, hogy hosszú idő telik el a február végén igényelt útlevél megkapásáig, talán nem is elmentmondás: ha nem is február végén, de talán már március elején, röviddel Károly hazaérkezése után újabb útlevélkérelmet adhattak be a fivérek, s lehet, hogy arra már valóban hónapokig kellett várniuk. Minden esetre új útlevél kiállítására mindenképpen szükség volt, hiszen Madách Károly útlevele csak két hónapig volt érvényes, s bár bátyja útlevelét nem ismerjük, nyilván az övé is hasonló érvényességi idejű lehetett.

Visszatérve a konkrét dátumra, július negyedikére, alighanem jól meghatározott politikai események szolgálhattak az utólagos datálás alapjául. Ezen a napon léptek életbe az új törvényszékek,²² majd másnap, július ötödikén valóban sor került amnesztiára, amelyre Kacziány is hivatkozik cikkében: harminc vádlott közül ugyanis 26-ot fölmentettek, jóllehet a tudósításban maga a szó nem szerepel, és a felsorolásban is csupán tizenhét, ill. három nevet találunk.²³ Mindent egybevetve, a cikkben említett egyetlen dá-

tum pontossága, ha nem is bizonyítja, de lehetővé teszi, hogy valóban július 4-én utazott Csesztvéről Pestre, Madách Imre és Károly kíséretében Udvardi Péter. Kacziány cikke szerint másnap, 5-én jelentkezett a hadbíró-ságon, ahol többekkel együtt még aznap amnesztiában részesült.

Udvardi Péterről (aki később mérnök lett), nem sokat árulnak el a dokumentumok. Madách Imrével való kapcsolatához *Nagy Iván* ad egy meglehetősen rejtett, de azért talán használható kulcsot. Bár az Udvardi családról nem értekezik külön, azért ha valaki végigolvassa a *Magyarország családai...* című munkát, vagy jó helyen üti fel azt (e sorok írója készséggel elismeri: nem a módszeresség, hanem a szerencse és a "véletlen" segítette ezirányú kutatását), az megtalálja benne Udvardi (Udvardy) Péter mérnök nevét, közelebbről a Tersztyánszky családnál.²⁴ Eszerint Udvardi Péter *Tersztyánszky Albertinát* vette nőül. A hölgy a testvére annak a *Tersztyánszky Máriának* (vigyázat: Nagy Iván két, nagyjából egyidőben élt hölgyet említ ezen a néven, s ami még zavaróbb, mindkét hölgy kapcsolatban áll/hatott Madách Imrével!), aki Gyürky Antalnak (mint erről a Gracza Antal és Záhony István bújtatásával kapcsolatos résznél már volt szó: Madách elsőfokú unokatestvére) a felesége volt. De nemcsak Udvardiné testvére, hanem unokatestvére (a hölgyeknél számozás híján nehéz pontosítani, kiről van szó) is közeli rokon volt: *Huszár Károlyné* Tersztyánszky Mária Tereskén élt, s férje révén Madách Máriának, sőt Madách Annának is (mindketten Imre nővérei) a sógornője volt. Ezek a

rokonok kapcsolatok, ha bizonyítani nem is bizonyítják, minden esetre valószínűsítik, hogy Udvardi Pétert ismerte, s talán életének egy bizonyos időszakában nagyon is közelről ismerte Madách.

Udvardi egyébként a 17. honvédszászlóalj kapitánya volt; a Hadtörténelmi Levéltárban az 1848/49-es névmutatóban legalábbis ez áll a neve mellett, bár csak egyetlen vele kapcsolatos iratot sikerült megtalálni: a rendőri nyilvántartási lapját.²⁵ Eszerint Csiffáron (Bars vármegye) élt. Neve azonban, s főbb személyi adatai is szerepelnek *Bona Gábornál*: Udvardi (Imhoff) Péter honvédőrnagy 1827. márc. 4-én született Tapsonyban (Somogy megye), és 1903-ban halt meg Balassagyarmaton.²⁶

Végezetül érdemes idéznünk a szabadságharc résztvevőinek (sajnos mindmáig csak gépiratban létező) lexikonát, amelyben szintén Udvardi (Imhoff) Péter néven szerepel: "A szabadságharc kitörésekor hadapród-ormester volt a cs.k. hadseregben, s helyét elhagyva beállt egy harcoló önkéntes alakulatba. 1848 október 23-án kinevezték hadnaggyá a 17-ik honvéd zászlóaljhoz. December 22-én előléptették főhadnaggyá. Vitézségével különösen kitűnt az 1849. január 22-23-i bodrogkeresztúri csatában. Március 31-én előléptették századossá".²⁷

Kubicza Pál

Mint már volt róla szó, egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a hagyatéki ügyekben 1850 nyarán újabb utazásra került volna sor, jöllehet ez alkalmat adhatott volna a szökte-

tesre. Lehet, hogy szeptember 16-i levelében azért hallgat Madách Imre erről, mert valóban február végén elintéződött a tárgyi hagyatéka sorsa, s az elárverezett hagyatéki rész ellenértékének ügyében csak ekkor, ősz elején tett újabb lépéseket. Éppígy meglehet azonban, hogy Madách nyáron is járt Pesten hagyatéki ügyben, de erre valamiért nem kíván utalni a levelében. Van azonban egy további lehetőség is: más ügyben járt Pesten Madách.

Erre Madách életrajzírói közül egyvalaki utal csak, ő azonban érdekes módon nem tud Udvardi bújtatásáról. Harsányi Zsolt regényében arról szól, hogy a szabadságharc után Kubicza Pált bújtatta Madách Imre, s hogy már ekkor, közelebbről 1850 nyarán be is idézték őt Budára, a katonai törvényszék elé.²⁸ Harsányi szerint azonban semmit sem sikerült rábizonyítani, minek folytán nem is tartották őt fogva, hanem kihallgatása után szabadon engedték. Harsányi még megjegyzi, hogy a kihallgatáson nem került szóba Bory Miklós ügye. Bory Miklós ugyanis annak a Bory Istvánnak a fia, aki Alsósztrégován a Madách család tisztartójaként élt, s így legalábbis ismerte őt Madách. 1849 augusztus elsején, mint már Graczával kapcsolatban volt róla szó, a gerillák Losoncon megtámadták az oroszokat; egyesek szerint maga Bory Miklós adta le azt a végzetes lövést, amely végülis a város felgyújtásához vezetett. Harsányi szerint azonban az osztrákok nem tudtak Bory szerepéről a Losonci tragédiában. Ezzel szemben Madáchot éppenséggel a losonci gerillaharcban való részvétellel vádolták volna.

Kubicza Pál ismert személy volt (Alsószernye, 1816. okt. 25. – Ivanóc, 1893. máj. 30.), akiről Szinnyei is megemlékezett.²⁹ Igaz, hogy ő nem utal arra, hogy kinél bújdosott, csak a bújdosás tényét említi. Ugyanakkor Szinnyei adataiból kitűnik, hogy Kubicza már 1849. dec. 30-án jelentkezett Budán, így tehát Madách csakis azt megelőzően bújtathatta őt. Ez ellentmond Harsányi adatának, aki szerint Madách hazatérte után, tehát 1850 nyarán még bújtatta Kubiczát. A regényíró szerint a hazatérő Madách kiment a borházba, azzal a szándékkal, hogy Kubiczát birtokának elhagyására kérje, de aztán meg gondolta magát, és kérését mégsem adta elő.

Harsányi szerint Kubicza a Nógrádszakálban élő Kheberich családdal állt rokonságban. Sajnos a családról rendelkezésre álló adatok igen szegényesek, az azonban kétségtelen, hogy a Nógrádszakálban élő *Kheberich Pál* és *Szontagh Johanna* leányát, *Kheberich Etelkát* az a *Veres Gyula* vette feleségül, aki Madách Imrével is szoros kapcsolatban állt.³⁰

Kérdéses azonban az is, vajon Szinnyei adatai mennyire pontosak? Valóban Kubicza Pál volt az, aki 1849 végén önként jelentkezett? Nincs kizárva, bár érdekes, hogy *Kubicza Jánossal* kapcsolatban valóban biztosan tudjuk, hogy 1849 decemberében Pesten, közelebbről a Terézvárosban tartották fogva őt.³¹ (Azt, hogy a 36 éves, Nyitrán élő Kubicza János rokona volt-e Pálnak, nem sikerült megállapítanom.) Kétségtelen azonban, hogy valóban eljárás indult ellene, bár az iratanyag elveszett.³² Fennmardt azonban az ő rendőri nyilvántartási lapja is; igaz, megle-

hetősen zavaró módon 58 évesként van benne feltüntetve (a nyilvántartási lapon szereplő egyetlen dátum, mint viszonyítási alap, 1857-es), de mert a "gegenwärtige Wohnort" (jelenlegi lakhelye) rovatban Ivanóc áll, így nem valószínű, hogy másik személyről lenne szó.³³ Végezetül megtaláljuk nevét Kubitza Pál alakban, a "Jegyzék azokról a képviselők-ről, felsőházi tagokról és kormánytisztviselőkről, akikkel szembeni vizsgálatot a császár kegyelme folytán beszüntették" c. iratban.³⁴

A névtelen üldözött

Mielőtt még a "főszereplőre", a bűjdöső Rákóczy Jánosra rátérnénk, szólnunk kell egy név szerint nem ismert hazafiról, aki azonban föltehetőleg csak pár órát bűjdösött Csesztvén. Az esetről újfent csak Harsányi tesz említést a regényében.³⁵ A nyári idézés után vagyunk, éspedig nem sokkal, hiszen ugyanaznap este érkezik az ismeretlen a csesztvei kúriába, amikor előzőleg Madách kint járt a borházban Kubiczánál. Az ismeretlen: középkorú szakállas férfi; mást nem is tudunk meg róla a regényből. Madách a pincében bűjtatta el őt, majd csakhamar megjelentek a zsandárok, akik azonban nem találták meg a bűjdösőt. A zsandárok távozása után az ismeretlen is távozik Csesztvéről.

Amint látható, az eddig említett esetekben nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, pontosan mikor is került sor az említett személyek bűjtatására. Mindazonáltal Gracza Antalt és Záhony Istvánt még 1849 vége felé, de egészen biztosan november vége előtt, Kubiczát föltehetően 1849 végén, Ud-

vardit 1850 telén-tavaszan bűjtatta Madách, míg a névtelen üldözötttel kapcsolatban, a támpontok teljes hiánya miatt, nincs helye a találgatásnak.

Rákóczy János

Jóval több adatunk van Rákóczy Jánosról; *Rákóczy Aladár*nak a visszaemlékezése szerint nagyapja Világos után két lovat, kocsit, parasztruhát vett, így kezdte meg menekülését. Aradon felvette *Jókai Mórt*, majd Békéscsabán *Laborfalvi Róza* csatlakozott hozzájuk, s így utaztak a Bükkbe. Innen Rákóczy egyedül utazott haza Rákócra.

Onnan Pesten át Tápiószelére, a családjához (feleségéhez és két fiához) készült volna, hogy pénzt szerezzen, s külföldön folytassa bűjdösését, s állítólag ekkor találkozott a szintén Pesten tartózkodó Madáchcsal.³⁶

Érdekes, hogy Jókai kicsit másként, s vélhetően pontosabban emlékezett vissza az esetre. Eszerint a kocsit és a két lovat valóban már találkozásuk előtt megvette Rákóczy, de a parasztruhát csak később. Jókai szerint együtt indultak (nem derül ki azonban, hogy pontosan honnan), de nem Békéscsabára, hanem Gyulára; Laborfalvi Róza ugyanis ott tartózkodott. A parasztruha vásárlására és Rákóczy maszkírozására is csak Gyulán került sor, a színésznők segédletével. Majd Gyuláról együtt utaztak a Bükkbe, Tardonára.³⁷ Vadnay Károly időben valamelyest megtoldja a történetet: Rákóczy rövidesen elhagyta Tardonát, és Putnokon át Runyára (Rumince, Gömör vármegye) utazott, állítólag ottani rokonokhoz.³⁸

Mindazonáltal Rákóczy bújdosásának van egy homályos része: hol tartózkodott az 1849 októbere és 1851 tavasza közötti jó másfél esztendőben (mint látni fogjuk, ez a másfél év valójában inkább kettő!). Ha ugyanis már októberben a Bükkbe érkeztek Jókaival (s ezt Jókai önéletírása megerősíti), akkor rövidesen haza kellett érkeznie Rákócra, ahol azonban, mint bújdosásra legkevésbé alkalmas helyen, aligha tölthetett el hosszabb időt.

Rákóczy és Madách pesti találkozósa

Az emlékezet torzításának mértéke nem feltétlenül időarányos. Alig tizenöt évvel Rákóczy és Madách találkozása után, *Bérczy Károly* emlékbeszédében ezt mondta: "Egy hózivataros este zörgettek a csarnok ajtaján. Földönfutó politikai üldözött kért menedéket. Meleg szoba, meleg szív tárult fel előtte. Következő nap az éppen üresen álló erdészlakba egy, a megelőző estén érkezett »cseh vadász« költözött..."³⁹

Bérczy (ha a későbbi leírásokat vesszük alapul) látszólag hibát hibára halmoz: a találkozás nem télen volt és nem Csesztvén; előbb kertészként ténykedett Rákóczy János, s csak aztán lett "cseh vadász", arról nem is szólva, hogy az az állítólagos üresen álló erdészlak jócskán odébb, Sztregovától is északra, Paróca környékén volt. Ám még az ilyen, minden más információnak ellentmondani látszó értesülések hátterén is érdemes elgondolkodni; meglehet, a hózivatar nem pusztán a romantikus fantázia produktuma. A legésszerűbb magyarázatnak az látszik,

hogy a Bérczyt informáló személy összetévesztette, illetve részben összekeverte Rákóczy Jánost valaki mással. Ha valóban megtörtént, hogy egy hózivataros este menekült jelent meg Csesztvén, úgy az a legvalószínűbb, hogy Udvardi Péterről van szó, aki a korábbiak szerint is valószínűleg 1850 elején érkezett Csesztvére.

Ámbár meglehet: Bérczy leírása nem is annyira abszurd! Látni fogjuk, hogy Rákóczy János Csesztvére érkezésének, ha talán a körülményei merőben eltérőek is, a legvalószínűbb időpontja mégiscsak december vége, január eleje, amikor a hózivatar egyáltalán nem rendhagyó!

Ami mármost Rákóczy és Madách pesti találkozását illeti, azt Bérczyn kívül gyakorlatilag minden más forrás az 1851 tavasznyara körüli időszakra teszi. Kevesen tették fel azonban a kérdést, hogy miért, s hogyan kerülhetett Madách ekkortájt Pestre? Mint ismeretes: ezidőtájt még mindig útlevélre volt ehhez szükség, az útlevél megszerzéséhez pedig az utazás céljáról is számot kell adni.

Harsányi azzal a feltételezéssel élt, hogy unokahúgát, Huszár Annát látogatta meg, aki ezidőtájt (ezt nagyanyjához írt levelei tanúsítják) valóban Pesten élt, egy leánynevelő intézetben (ne feledjük: Harsányi nyárra teszi, nem tavaszra az utazást). Ez valóban jó ok lehetett az utazásra, még akkor is, ha esetleg (mint néhányan feltételezik) más, talán politikai okok is közrejátszottak abban.

Minden esetre igaza volt *Pál F. János*-nak, a híres könyvgyűjtőnek, aki úgy vélte, hogy a birtokába került két Madách útlevél-

ből megállapítható: éppen nyárra semmiképpen sem eshetett az utazás, mivel az útlevél 1851. ápr. 2-i bejegyzése után okt. 9. következik, a két időpont között tehát nem járt Pesten Madách.⁴⁰

A két találgatást megtoldhatjuk egy harmadikkal: elvileg birtokügyek (pl. a Pesthez közeli pilisvörösvári birtokok) is magyarázhatták az utazást.

Mindazonáltal a Huszár Annával kapcsolatos feltevés bizonyos mértékig megerősíthető; a kérdés csak az, pontosan mikor is találkozott Rákóczy és Madách? Ha már az első útlevélbe bejegyzett utazás alkalmával, mint ahogy többen feltételezik,⁴¹ vagyis 1851. márc. 30. (az útlevél kiállításának dátuma) és ápr. 2. (a visszaút bejegyzésének dátuma) között, akkor mégiscsak kapcsolatba hozható egymással nagybácsi és unokahúg. Nagyon valószínű ugyanis, hogy Huszár Anna pontosan ekkor került Pestre, egy leánynevelő intézetbe. Ha tehát az 1851-es tavaszi út során találkozott Rákóczyval, akkor utazásának eredeti célja leginkább unokahúga elkísérése lehetett. Elég nehezen hihető azonban, hogy Madách közel másfél évig bújtatta volna Rákóczyt. Ilyen hosszú időtartamról egyik életíró sem számol be, sőt, az érintett unokája is jóval rövidebb időszakról, "pár hónap"-ról értesült.⁴² Egy lehetséges (bár nem túl meggyőző) megoldás, ha feltesszük, hogy már régesrég másutt tartózkodott Rákóczy, amikor Madách letartóztatására sor került.

Van azonban egy ennél is alapvetőbb kérdés, amelyet, úgy látszik, csak a részletekre, az adatok, leírások pontosságára feltűnő mó-

don ügyelő regényíró tett fel magának, jóllehet annak idején ez lehetett az első kérdés egyike, amelyet letartóztatása után Madáchnak szegeztek: honnan ismerte Rákóczy Jánost?

Harsányi az egyetlen ésszerűnek látszó magyarázathoz folyamodik: Madách pesti tanulóévei alatt ismerhették meg egymást, az akkoriban még diák poéta, s a nála jóval (9 évvel?) idősebb Rákóczy János. Az eset fölött azonban elég gyorsan átsiklik: nyilvánvalóan nem volt semmi támpontja a két "életrajz" egybevetésén kívül.

Ami az útvonalat illeti, a források általában megegyeznek abban, hogy Vácra, Rétságon, majd Tereskén át utaztak Madáchék. De abban pl. már eltérés mutatkozik, hogy a Pestről Vácig terjedő utat vasúton vagy hajón tették-e meg. Érdeemes megismerkednünk a pillanatnyilag legautentikusabbnak látszó, bár csak a közelmúltban publikált változattal. A leírás annak a *Frideczky Lajos*-nak az emlékirataiból származik, aki az ügyben közvetlenül is érintett volt, mivel Madách és Rákóczy Tereskétől Csesztvéig az ő közreműködésével folytatta útját.

Frideczky évtizedek múltán így emlékszik Madáchra: "Rákóczyt Pestről ő hozta ki gőzhajón, onnan meg bérkocsin Tereskén keresztül Csesztvére, birtokára, s ott egy ideig mint kertészt, később Sztregován mint cseh erdészt alkalmazta. Mikor Tereskére értek, hozzám szálltak, de a bérkocsisnak etetni Rétságra rögtön vissza kellett menni. Madáchot a cseléd ismervén, felvezette a szobába, Rákóczy lent maradt a cselédszobában. Madách a szolgát Huszár Károlyhoz küldöt-

te, hol én Huszár Károllyal beszélgettem, azon üzenettel, hogy jöjjenek haza.

Haza is jöttem rögtön. Madáchot magát találtam, ki azzal fogadott, pedig már egész esti setét volt, fogass és vitess haza, s te is jöj velem.

A kocsi előáll s mikor mi elhelyezkedünk a kocsiban, egy alak közelit a kocsihoz, és felül a kocsis mellé. Én kezemmel reá intve kérdőleg, ki az? ő intett a kezével, hogy hallgassak. Alig egy óra mult, mert Csesztve közel van Tereskéhez, oda megérkeztünk. Madách tót nyelven szólt az ismeretlenhez, hogy menjen a Cselédszobába, minket pedig Madách neje, Fráter Erzsí fogadott. Elhelyezkedtünk, s akkor beszélt el Madách:

Az idegen alak Rákóczy János, kit ő Pestről szöktetett meg. A leszállásnál gyertyavilág levén, egészen látható volt az alak, szakállal, bajusza leborotválva. Képzelnem se tudtam volna, hogy ő Rákóczy, ki egész életében nagy szakállal s bajuszáról volt feltűnő. Néhány napig mint fennebb is említém, Csesztvén mint kertész működött, később a sztregovai erdőszlakban, mint cseh származásu erdőfelügyelő; innen hova származott, s mi történt vele, máig sem tudom, vagy már nem emlékszem.⁴³

Madách és Rákóczy taktikai lépéseit nem könnyű megfejteni; érdemes azonban vigigondolnunk az esetet. Ha már Vácig eljutottak, ott a legfontosabb szempontok egyike az lehetett, hogy az út hátrélvő részét biztonságban, s amennyire ez lehetséges, észrevétlen tegyék meg. Ez egyfelől meghatározta az útvonalat, de meghatározta azt is, hogy egy idegen kocsis előtt nem tanácsos felfedniük a

célállomást. Vagyis egy jóbarátot vagy közeli rokont, ismerőst kell útközben felkeresniük. Nemcsak arról volt szó tehát, hogy a kocsisnak a lovak etetése miatt vissza kellett fordulnia; Madáchéknak nem lehetett céljuk, hogy fogadott kocsival egyenesen Csesztvére hajtsanak.

Szontagh Pál ekkor még nem Horpácson élt, hanem Karancslapujtón; ő tehát nem esett a menekítés útvonalába. Ennek ellenére nem természetes, hogy Madách olyasvalakizhez fordul egy ilyen kényes ügyben, aki semmi esetre sem tartozik szűkebb baráti köréhez. Magának Frideczkynek az emlékiratai sem adnak rá okot, hogy szorosabb kapcsolatot feltételezzünk közöttük. Ennél is érthetlenebb azonban, ami Tereskén történt. *Huszár Károly* mégiscsak a szűkebb rokoni körhöz tartozott, akiről tudjuk, hogy néhány évvel korábban még nagyonis szíven viselte Madách politikai pályáját. A józan ész azt diktálná tehát, hogy ha már Tereskén át tartanak Madáchék Csesztvére, akkor a család régi barátjától ill. rokonától, Huszár Károlytól kérjenek segítséget.

Ha mégsem ez történt, annak leginkább az lehetett az oka, hogy Madách egy nála jóval idősebb rokont (*Huszár Károly* akkor nősült, amikor Madách született), aki nem is feltétlenül helyesli a lépését, nem szívesen vont volna be egy ilyen játszmába. Valóban: *Huszár Károly* már életkoránál fogva is inkább hátráltatta volna Rákóczy menekülését, és semmi esetre sem illett bele a "fiataloknak" abba az elképzelésébe, hogy a legközelebbi időn belül, még aznap éjszaka (ne feledjük: Frideczky leírása szerint sötétedés

után érkeznek Tereskére!) el kell jutniuk Csesztvére. Egy ilyen "meggondolatlan", gyors lépést egy olyan megfontolt politikus, mint Huszár Károly, aligha pártolt volna, de Madách is épp elég tapasztalt volt ahhoz, hogy ezt világosan lássa.

Madách pesti útjai

Mielőtt tovább haladnánk, kanyarodjunk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy közelebről mikor s milyen céllal járt Madách Pesten? Ehhez jelenleg az egyetlen támpontot az útlevelek adják; érdemes azokat alaposabban szemügyre vennünk.

Már Pál F. János felhívta rá a figyelmet, hogy a korabeli eljárás az volt, hogy a visszaút előtt pecsételték le s láttamozták az útlevelet. Sajnos nem tudjuk, hogy pontosan hol, s milyen formában történt az eljárás. A legvalószínűbb lehetőség: a Madách Imre első útlevelén található, négy egyformának látszó "K.K. Polizeil-Direktion zu Ofen-Pesth" köriratú, ovális bélyegző ugyanott, föltehetően Budán került Madách útlevelebe, vagyis a bélyegzés nem útközben történt, hanem (érkezés után vagy visszautazás előtt) jelentkezni kellett, s ennek során láttamozták az útlevelet.⁴⁴

Pontosabban szólva nem is kellett feltétlenül személyesen jelentkezni. Érdemes idézni a korabeli eljárással kapcsolatban Madách egyik ismerősét. "Prottmann rendőrfőnök gyűlölt seregének valamelyike minden fővárosba érkezőnek megvizsgálta az útlevelét. Másnap a rendőrségre kellett küldeni az útlevelet láttamoztatni."⁴⁵ Ha a

visszaemlékezés pontos, akkor ez azt jelenti (szemben Pál F. János már említett koncepciójával), hogy az útlevelek láttamoztatása előtti napot kell Madách Pestre érkezésének napjaként tekintenünk, míg a visszautazással kapcsolatban nincs támpontunk.

Radó György feltételezi, hogy Madách talán politikai szervezkedésben vett részt, s ezért utazott többször is Pestre.⁴⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az első útnál Huszár Anna Pestre kísérése sokkal logikusabb lehetőségnek látszik. Különbösen is: ezután jó fél évvel kerül csak sor a kövekező útra. Ha figyelembe vesszük, hogy Madách unokahúga Pesten tartózkodik (de más rokonok is; elhunyt nővérének apósa, id. *Huszár József* pl. egészen biztosan), s ha számításba vesszük, hogy a birtokügyek is indokolhatják a pesti utazást (tudomásunk szerint Pesten él pl. *Hamza Ágoston*, fiskális, akivel főképp a solymári és pilisvörösvári birtokok révén gyakorlatilag folyamatosan kapcsolatban áll a család), akkor azt kell mondanunk, hogy az utak sűrűsége nem haladja meg a "szokásos" mértéket; valószínűleg más években is legalább ilyen gyakorisággal járt Pesten Madách.

Mindazonáltal lehettek egészen speciális, nehezen kideríthető okai is az utazásnak. Egy ilyen lehetőség: arra a bizonyos beidézésre, amelyet Harsányi Zsolt a regényében 1850 nyarára tett, esetleg később, valamilyen bejegyzett út alkalmával került sor. Erre egy apró jel enged következtetni: az első útlevél négy bejegyzésénél három esetben ugyanazt az olvashatatlan aláírást találjuk, egy esetben azonban egy nagyon is jól olvas-

ható nevet. Az 1851. dec. 30-i pecsét mellett a "Hlavathy" aláírás áll. Ez azért érdekes, mert az 1854. március 31-i hadbíróági ítélet után Madách személyleírása szerepel. A személyleírás végén pedig ugyanaz a név: "Hlavathy". (A nyomtatásban megjelent szövegváltozatokban, Palágyinál és *Halász Gábornál* is "Hlavath" szerepel; az eredeti okmányon azonban a "Hlavathy" név áll.⁴⁷)

Az egybeesés persze lehet, hogy véletlen. De ha mégsem, akkor egy logikus lehetőség, hogy éppen ekkor idézték Madáchot Pestre a K.k. Kriegsgerichtbe. Vajon ekkor már nála rejtőzik Rákóczy János? Vagy éppen ezen az úton találkozik vele? Netán még később, a le tartóztatása előtti utolsó pesti út során, 1852. május 14. és 18. között?⁴⁸ Erre ma sem adhatunk határozott választ. Éppen ezért mérlegre kell tennünk a különböző elképzeléseket, s azok közül kiválasztanunk a legmeggyőzőbbnek tűnőt.

Harsányi, nem tudjuk pontosan milyen információ alapján, nyárra teszi a találkozást. Pál F. János kritikája azonban jogos: ha egyszer egyik útlevélben sincs nyári utazás, akkor más alkalommal kellett találkozniuk. Feltétele azonban, hogy tudniillik 1851. április 2. előtt találkoztak volna Pesten, önkényes.

Ha azonban mind az öt utazás egyaránt szóba jöhet, akkor döntő jelentőségűnek kell tartanunk Madách Imre állítólagos vallomását. "Madách Imre csesztvei földbirtokos és intézője, Bory István azzal vádoltatnak, hogy tudatosan rejtegették a távollétében elítélt felségárulót, Rákóczy Jánost. Madách ezt a vádat kétségbe vonja és hangoztatja: múlt év

novemberében egy férfi érkezett hozzá, aki magát *Reiter Ignác*nak nevezte, és aki szabályszerű útlevéllel és két bizonyítvánnyal rendelkezett, aminek következtében nem látta akadályát, hogy ezt az embert ez év január 1-től, mint erdőkerülőt szolgálatába fogadja.

Az állítólagos Reiter Ignác valójában ez év január 2-án tűnt fel Csesztvén, néhány napot ott töltött, aztán Sztregovára külték, onnan Bory intéző Paróczára kísérte és a helyi előjáróknak mint az új erdőkerülőt mutatta be. Folyó év januárjának végén Reiter az éppen Sztregován tartózkodó Madách úrtól 10 napi szabadságot kért, hogy az állítólag Szuhanban (=Szuhány) betegen fekvő feleségét meglátogassa; röviddel azután eltűnt, és többé nem került elő."⁴⁹

Nehezen hihető, hogy Madách jelentősen eltért volna a tényektől, főképp nem Rákóczy tartózkodását illetően. Hiszen számolnia kellett azzal, hogy rajta, s Boryn kívül másokat is kihallgatnak (mint ahogy erre minden jel szerint sor is került). Így tehát az a legvalószínűbb, hogy a december 30-i útlevéllátalmazást követően utaztak Tereskén át Csesztvére. Ez egyúttal arra is magyarázatot ad, hogy miért érkeztek sötétedés után Tereskére. Ami azonban a Frideczky által említett gőzhajót illeti, éppen az évszak miatt csaknem kizárt, hogy Madáchék azon utaztak volna Vácig.

Érdekes, hogy eszerint csak január végéig tartózkodott Rákóczy Parócán. Ez ellentmond azoknak a feltevéseknek, amelyek azt sugallják, hogy közvetlenül az augusztusi le tartóztatás előtt menekült volna el. Mivel azonban bűjdosásának részleteiről nem ren-

delkeziünk elegendő információval, így azt sem tudjuk eldönteni: a későbbiekben mégiscsak visszatért Parócéra, vagy más Madách birtokon bűjdosott, esetleg egészen másutt talált menedéket.

Érdeemes azonban egy bekezdés erejéig visszatérnünk az állítólag 1850 nyarán tett pesti útra. Két forrást és két feltételezést látunk: Kacziány szerint a hagyatéki ügyben utaztak a Madách fivérek Pestre, s eközben Udvardit menekítették, Harsányi szerint beidéztek őt, mert feltételezték, hogy a losonci incidenshez köze lehet. Lehetett azonban egy harmadik oka is az utazásnak: egykori főnöke, feleségének nagybátyja, *Fráter Pál* alispán 1850 júliusában több havi fogság után szabadult Pesten.⁵⁰ Érdekes módon erről az adatról senki nem tesz említést, sőt, Fráter Pált inkább mint ügyesen manőverező politikust mutatják be az életrajzírók; bár felmentették őt, az a tény, hogy több hónapig fogva tartották, ellentmondani látszik az elterjedt sztereotípiának. Sokféle oka lehetett tehát egy 1850 nyarán tett utazásnak, s ha a későbbiekben Fráter Pál lépéseket tesz Madách Imre fogsága idején, úgy nem ésszerűlen föltenni, hogy Madách is tőle telhetően cselekedett, amikor Fráter Pált tartották fogva.

Csesztve és Paróca: nevek és szerepek

A források általában megegyeznek abban, hogy Rákóczy nem sokat időzött Csesztvén. Frideczky. "visszaemlékezése" (a szót azért kell idézőjelbe tenni, mert ez már olyan esemény, amelyet ő is csak hallomás-

ból ismerhetett), aki szerint Csesztvén kertészként kezdi meg működését Rákóczy, majd Madách erdőkerülőként alkalmazza őt a parócai birtokon, reálisnak, s más forrásokkal, így mindenek előtt az idézett valomással, összeegyeztethetőnek látszik. Bár a Madách-életrajzok elterjedt kommentárja, amely szerint Rákóczy nem volt alkalmas kertésznek, s ezért következett be a szerep- és lakhelycseré, nem túl meggyőző: januárban nehéz eldönteni, ki mennyire alkalmas kertésznek. Egyébként föltehetően Bory István volt az, aki a későbbiekben a közeli Paróca s a távolabbi Csesztve között a kontaktust fenntartotta. Madách Imre, éppen a viszonylag jelentős távolság miatt, csak ritkán utazhatott el a parócai birtokra.

Úgy látszik, több-kevesebb időt Sztregován is eltöltött Rákóczy, legalábbis akkor, amikor Bory Istvánnál jelentkezett. Nem véletlen, hogy a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság által küldött kérdőpontok arra is kitérnek, hogy a sztregovai személyzetet miről kell kikérdezni Rákóczyval kapcsolatban.

Azt a személyt, aki a hatóságok feltételezése szerint azonos Rákóczyval, következetesen Reiter Ignác néven említik a hivatalos iratok. Ugyanakkor a visszaemlékezések nyomán elterjedt álnév: Rakovecz, akire "cseh, vadász"-ként utalnak. Sőt, van olyan feltételezés, amely "lebukását" is ezzel hozza összefüggésbe.

Itt azonban egy kitérőt kell tennünk. Ez az elterjedt koncepció olyannyira képtelenségnek tűnik, hogy cáfolatára érdemes néhány érvt felhozunk. Ha Rákóczy valóban

Rakovecz néven tűnt volna fel, vagy legalább ezt a nevet is használja, úgy a már többször idézett, a katonai parancsnokság által kiküldött kérdőpontok feltétlenül kitértek volna másik álnévre is, hiszen ebben az esetben feltételezhető: a kikérdezendők némelyike csakis ezen a néven (álnéven) tudja őt azonosítani. Már az is valószínűtlen tehát, hogy a Rakovecz álnevet használta volna Rákóczy a Madách birtokokon való bújdosása során, miközben az álnév a nyomozás során seholy nem fordul elő. Még képtelenebb a dolog akkor, ha "cseh vadász"-ként bukik le hiányos nyelvtudása miatt. Ebben az esetben a kérdőpontoknak nemesak a másik álnévre, de a nyelvtudására is ki kellett volna terjedniük. Ehelyett azonban egészen más részletekre kíváncsi a hatóság.

Ma már kideríthetetlen, miféle információk keveredése okozta a félreértést. Csak két triviális lehetőséget említenék ezek közül. Az egyik: a nevek hasonló hangzása ellenére egy Madách által bűjtatott másik személlyel azonos "Rakovecz, a cseh vadász", a másik: Rákóczy János korábban vagy a későbbiek során használt álnévéről van szó. Minden esetre az utóbbi látszik valószínűbbnek, hiszen hosszú bújdosása során nyilván sűrűn érezte szükségét Rákóczy a névváltoztatásnak. Jókai Mór pl. a Barna János álnevet említi bújdosásuk kezdetéről.⁵¹ Ez amellettszól, hogy Rákóczy óvatos, körültekintő volt, legalábbis ami az álnevek megválasztását, azok cseréjét illeti. Az események mindenképpen őt igazolták, hiszen végülis megmenekült. Másfelől éppen az események kérdéssé teszik a Madách-életrajzokban ugyan-

csak gyakori sztereotípiát.

Először is: Rákóczy Jánost csak 1851. szeptemberében, Kossuth Lajossal együtt ítélték el. Vagyis ha konzisztensek a Madách kihallgatásának háttérében álló iratok (s a visszaemlékezések, amelyek alapján pl. Harsányi írta a regényét), tehát ha valóban előbb elítélték Rákóczy Jánost, s csak azután bűjtatta őt Madách, akkor gyakorlatilag csak az októberi és decemberi pesti út jöhet szóba találkozásukkal, majd Rákóczy rejtegetésével kapcsolatban. Más kérdés, hogy Rákóczyt már 1849-ben körözték (1849/438.): "Rákóczy János ingó és ingatlan javai összeíratni és tartózkodási helye kitudatni parancsoltatik."⁵²

A közkeletű felfogás szerint Rákóczy túlságosan is óvatlan volt, gyakran mulatozott, s ez "vezetett" Madách letartóztatásához. Ha valóban óvatlan lett volna, úgy őt magát fogják el, erre azonban sokéves bújdosása során sohasem került sor. Egyetlen apróságban azonban elvben igazuk lehetett a kortársaknak. Lélektanilag valóban elképzelhető, hogy két és féleves bújdosás után olyan időszakos pszichés változások következnek be, amelyek óvatlanná, a külső veszelyekkel szemben kisebb-nagyobb mértékben érzéketlenné teszik a bújdosót. Mégis, az úgymond "felelőtlenül viselkedő" Rákóczyval szemben Madáchot védő álláspontot e sorok írója nem osztja. Sajnos a Madách-kutatás sem mentes a bünbakkereséstől, amely az állítólagos feljelentőt s a feltételezhető feljelentettet egyaránt pellengérré állítja, s nem vesz tudomást Madách intenciójáról: "Bántottak is, de szümben nem maradt/ Fulánk" (Útravaló verseimmel).

A letartóztatás háttere, Rákóczy útlevele

Rákóczy János bűjtatásával kapcsolatban sok az ellentmondás, de van azért egyöntetűen leírt részlet is. Meglehet azért, mert egyetlen forrásra (s ha valóban egy forrás volt, úgy ismét csak Szontagh Pál jöhet szóba) vezethetők vissza az értesülések. Rákóczy útlevélenek hamisításáról van szó. Az ügy részletei nem ismertek; amiben mindenki megegyezik: Madách Imre *Komáromy Imrétől "szerzett" útlevélmintát*, s a hamisításban résztvett Szontagh Pál is, aki a saját útleveléről fejtette le a pecsétet, majd átragasztották azt a hamisított útlevelekre. Harsányi Zsolt a regényében úgy értelmezte az esetet, hogy ezek szerint a főszolgabírónak, ha talán nem is a beleegyezésével, de legalábbis a tudtával történt a hamisítás. Mások azonban (s talán nekik van igazuk) úgy írták le az esetet, hogy Madách "csellel" jutott az útlevélmintához, tehát valamilyen értelemben (a konkrét részletekről sajnos senki sem tudósít) Madách Imre félrevezette Komáromy Imrét.

Egy másik részlet, amelyet egyöntetűen írnak le az életrajzírok: Madách letartóztatása.

A közkeletű vélemény: a hatóságok előbb Rákóczyt keresték ill. kísérelték meg elfogni, s csak miután ez a (közelebről ismét csak nem ismert) akciójuk sikertelen volt, akkor tartóztatták le Bory Istvánt, majd Madách Imrét.

Lényegében ezekkel az információkkal rendelkezünk és ismereteink igen sok ponton hiányosak. Így például nem tudjuk, mi tör-

tént január vége és augusztus között. Ha Rákóczy valóban elhagyta Parócat, hol bujdosott a későbbiekben, s hol próbálták rajtaütni közvetlenül Bory és Madách letartóztatása előtt? Vannak apróbb elgondolkodtató részletek is. Ilyen például az útlevélfhamisítás ügye: miért éppen Szontagh útleveléről fejtik le a pecsétet? Hiszen Madáchnak is van útlevele! Lehet, hogy rövid időn belül utazni szándékozik, míg Szontagh nem tervez utazást, s ezért döntenek így? Olyan kérdések ezek, amelyeket mindenképpen érdemes feltenni ugyan, de amelyek megválaszolásához nincs elegendő információk.

Összefoglalás

Madách Imre a szabadságharc bukása után több személyt is rejteget birtokain; amennyire meg tudjuk ítélni, a Nógrád megyébe eső birtokokon. Politikai szerepvállalása (a megye főbiztosa volt) és orientációja szinte predesztinálta őt erre a szerepre. Akik Nógrádban bujdosni kényszerültek, bizonyára nem sok lehetőség közül választhattak, s ismertsége, szerepvállalása folytán Madách Imre az első között jöhetett szóba. Nem kizárt, hogy még jóval többen fordultak hozzá, mint ahány személyről töredékes információkkal rendelkezünk. Vagyis Csesztve meglehetősen "forgalmas" hely lehetett Világos után, ezt a jelentős forgalmat azonban, éppen az említett okok miatt, nem szükséges kétkedéssel illetnünk. Elképzelhető persze, hogy egyik vagy másik esetben az emlékezetben vagy a többszörös információátadásban tévedések sorozata vezetett súlyos, ma már alig korrigálható félreértésekhez. Így a konk-

rét eseményeket, s főképp az időpontokat, fenntartással kell kezelniük. Ugyanakkor nem árt emlékeztetnünk egy itt nem részletezett eseményre. Madách Imre igen sok fegyvert (száznál több puskát) rejtegetett birtokán, amelyeket a szabadságharc után helyeztek el ott. Ilyen nagymennyiségű fegyver elrejtése azonban, már csak technikai okok miatt, semmiképpen sem történhetett teljesen titokban: a "beavatottak" (s itt a bújdosásra kényszerülők, főképp a gerillák, ha szabad így fogalmaznom "szignifikánsan" többen lehettek, mint a kívülállók) pontosan tudhatták tehát, hogy a későbbiekben kihez fordulhatnak bizalommal. Mellesleg, bár ez paradoxonnak tűnhet, éppenséggel ez a tevékenysége arra utal, hogy politikai mozgalomban aligha vehetett részt ebben az időszakban. E sorok írójának véleménye szerint szervezkedésre, a gerillamozgalomban való aktív részvételre egész egyszerűen nem maradt ideje, mivel ennél gyakorlatiasabb tevékenységgel, a menekültek bújtatásával volt elfoglalva. Egyébként: a két tevékenység mélyebb megfontolásból is ellentétes: ha az egyik tevékenység a hatóság tudomására jut, az a másik csoportot is veszélybe sodorhatja; ilyen kockázatot nem valószínű, hogy vállalt Madách, s mivel a bújtatás "ádva volt", ezért a gerillamozgalomban való részvételre (főltehetően) már csak a bújtatott személyekre való tekintettel sem vállalkozott. Ugyanakkor *Spáczay Hedvig* kutatásai azt bizonyítják, hogy ha aktívan nem is vett részt a gerillamozgalomban, minden bizonnyal tudomása volt róla, s az abban résztvevőkkel kapcsolatban állt.

Madách Imre tehát a fegyverletétel után

rövidebb-hosszabb időre menedéket nyújtott néhány személynek. Rákóczy János az utolsó, talán hosszabb időszakon át bújtatott személy volt, akinek bújtatását logikai összefüggésbe szokás hozni Madách és Bory letartóztatásával.

Madách Imre egész életén át titkolózott - titkolózni kényszerült - Rákóczy János és mások rejtegetésével, s egyáltalán a szabadságharcral összefüggő tevékenységével kapcsolatban. "Szerette a vitatkozászerű eszmecsere, amelybe azonban a politikát és nejtét soha nem keverte. Még fogságáról is csak érintőleg és tréfálkozva emlékezett meg."⁵³ Mások: barátai, rokonai, ismerősei is erre kényszerültek. S mire az első visszaemlékezések elkészültek, az információk egy része elveszett, másik része sajátosan torzult, módosult. Igazán pontos, minden részletet jól megvilágító választ a jelen tanulmány címében feltett kérdésre lehet, hogy sohasem kapunk. De pontosítani ismereteinket talán még nem késő; erre tett szerény kísérlet volt ez az írás.

Jegyzetek

1. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 154., 201.
2. Radó György: Madách Imre életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 155.
3. Belitzky János: Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez. Palócföld 1971/4. 54-55.
4. Mikszáth Kálmán összes művei 2. (Kritikai kiadás) Bp. 1956. 398-399.
5. Brankovics György: A mi hőseink. Bp. 1883.
6. Nógrád megyei Levéltár. XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. Harsányi Zsolt levelezése.
7. Pongrácz Lajos: Ki-

vonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből 1848-1849- és 1861-ről. I. füzet. Selmecbánya, 1890. II. füzet. Ipolyság, 1891. 8. Brankovics György: i.m.27. 9. Pongrácz Lajos: i.m. I.18. 10. Pongrácz Lajos: i.m. I.52. 11. Pongrácz Lajos: i.m. I.48.,49. 12. Pongrácz Lajos: i.m. II.12. 13. Pongrácz Lajos: i.m. II.16. 14. Gyürky Antal: 54 év Hontvármegye történetéből I. Vác 1874. 304. 15. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei. Petőfi Irodalmi Múzeum. Kézirattár V-an. V./4306. 16. Brankovics: i.m. 77-78. 17. K.G.: Madách és Haynau. Alkotmány 1908/297. 1-3. 18. Ezúton mondok köszönetet ükunokájának, Grosschmid Péternek, aki az útlevelet megmutatta, s ezzel az eddig nem ismert dokumentummal a jelen tanulmány megírásához komoly ösztönzést adott. 19. Czeglédi Imre: Adalékok a Madách-család tragédiájához. Békési Élet 1977/1. 90-97. 20. Czeglédi Imre: i.m. 97. 21. Leblanc Zsolt: Újabb dokumentumok Madách élettörténetéhez. In. Nógrád megyei Múzeumi Közlemények. 1973/19. 70. 22. Pesti Napló. 1850. júl. 4. 23. Pesti Napló. 1850. júl. 6. 24. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal XI. Pest 1865. 113. 25. Hadtörténelmi Levéltár. Abszolútizmuskori iratok. Rendőrségi nyilvántartási lapok (megbízhatatlanok). Ezúton mondok köszönetet Lenkeffy Ferencnek, aki a Hadtörténelmi Levéltárban való kutatást segítette. 26. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1987. 325. 27. Kozma György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona V. 201. OSzK Kézirattára. Fol.Hung. 2092/5. 28. Harsányi Zsolt: Ember küzdj! Bp. 1942. (IV.kiad.) II. 162-165. 29. Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. VII. Bp. 1900. 364-365. 30. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal VI. Pest 1860. 239. 31. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848/49. évi szabadságharc után haditörvényszéktől elítélt egyének névsora. Kubicza Pál nevét a jegyzék nem tartalmazza, Kubicza Jánosét azonban igen: 59. old. 1112. bejegyzés. 32. Hadtörténelmi Levél-

tár. Pesti Kriegsgericht 1850-1/392. 19. csomó. Kubicza Pál képviselő vizsgálati anyagának felterjesztése a pesti hadbírósnak. Pest, 1850. júl. 31. 33. Hadtörténelmi Levéltár. Abszolútizmuskori iratok. Rendőrségi nyilvántartási lapok (megbízhatatlanok). 34. Hadtörténelmi Levéltár. Pesti Kriegsgericht 1850-8/146. 33 csomó. 35. Harsányi Zsolt: i.m. II. 165-169. 36. Nógrád megyei Levéltár. XIII. 1. A Bory-Madách család iratai. Harsányi Zsolt levelezése. 48. levél. 37. Jókai Mór: Az én életem regénye. Bp. 1912. 276-279. 38. Vadnay Károly: Irodalmi emlékek. Bp. 1905. 363-375. (Jókai Tardonán) 39. Bérczy Károly: i.m. 212. 40. Pál F. János: Madách hazai útlevelei. Magyar Nemzet 1964. aug. 30. 10. 41. Radó György: Madách Imre életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. 165-166. 42. Rákóczy Aladár már idézett levele Harsányi Zsolthoz (lásd: 36. jegyzet). 43. Varga János (szerk.): Frideczky Lajos memoárja. Salgótarján, 1988. 56. 44. Petőfi Irodalmi Múzeum. Kézirattár. V-an. V. 2626/1-2. (Az útleveleket Pál F. János ajándékozta a Kézirattárnak.) 45. Rudnay Józsefné Veres Szilárda: Emlékeim 1847-1917. Bp. é.n.25. 46. Radó György: i.m. 166. 47. Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Bp. 1900. 428-429., Halász Gábor: Madách Imre összes művei. Bp. 1942. II. 1140-1141., OSzK Kézirattára. Analekta 3844. A pesti cs.k. hadi törvényszék idéző- és bizonyoságlevele Madách Imre számára. 48. Pál F. János írása szerint a második útlevel kiállításának dátuma 1852. május 15. Valójában az útlevelben május 14-i dátum áll. 49. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei levéltárban. Salgótarján, 1984. 197. 50. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848/49. évi szabadságharc után haditörvényszéktől elítélt egyének névsora. 30.old. 565. bejegyzés. Eszerint: Frater Pál 42 éves Nógrád megyei alispán, Pesten 1850 júliusában több havi fogság után felmentetett. 51. Jókai Mór: i.m. 277. 52. Pongrácz Lajos: i.m. I. 57., továbbá: II. 15. 53. Becker Hugó: Madách Imre életrajza. Magyar Szemle 1899/33. 387.

Zólyomi József

Tanúvallomások

a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról

Ritkán adatik meg egy ember számára, hogy életében ugyan nem hajt végre hőstettet, nem fűződik nevéhez semmi olyan mű, vagy megbecsülést követelő cselekedet, amely miatt nevét ismerni kellene, személye mégis a halhatatlanok sorába kerül. Ez a személy Rákóczy János. Igaz, Rákóczy János magas tisztségeket töltött be életében: aljegyző, tanácsnok, kormánybiztos, a Honvédelmi Bizottmány titkára, *Kossuth Lajos* titkára, stb. volt, de egyik beosztásával sem vívhatta ki, hogy neve évszázadokon keresztül ismert legyen.¹

Nevének maradandóságát, kötelező ismertségét annak köszönhetette, hogy életének alig egy hónapja Madách Imre életrajzához kötődött. A halálra ítélt, minden vagyonától megfosztott Rákóczy Jánost, 1852 január hónapban, *Madách Imre* rejtette el birtokán. Közismert, hogy Rákóczy János rejtegetésének gyanúja volt az egyik oka annak, hogy a költőt és anyjának sztrigovai tisztartóját *Bory Isvánt*, 1852 augusztusában letartóztatták. A költőnek egy évig kellett Pozsonyban és Pesten raboskodnia.

A Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosnak, az itt eltöltött idejéről hiteles adattal nem rendelkeztek eddig a kutatók. Nem véletlen, hogy a költő korai életrajzírói – a gondos adatgyűjtés helyett – legendákat szöttek a bujdosó ideérkezésének körülményeiről, itteni magatartásáról, stb. A későbbi kutatók, az elődök hiteles forrásközlésében bízva, szinte napjainkig elfogadták e "kutatói eredményeket".

A Nógrád megye parasztságának törté-

neti feldolgozásához végzett levéltári kutatásunk során bukkantunk arra a terjedelmes iratesomóra, amely a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosra vonatkozó tanúvallomási jegyzőkönyveket őrzi.²

Az ennek feldolgozásából készült közel öt év terjedelmű forráskutatáson alapuló tanulmányunk – mely a tanúvallomási jegyzőkönyvek betűhív közlését is tartalmazza mintegy hetven gépelt oldalon – teljes megjelentetése a folyóirat kereteit meghaladja;

csupán két fontos résztema ismertetésére nyújt lehetőséget: Rákóczy János mettől-meddig tartózkodott a Madách-birtokon és ott milyen magatartást tanúsított.

A terjedelem nem teszi lehetővé, hogy közöljük tanulmányunknak azon fejezeteit, amelyekből megtudhatjuk, hogy Rákóczy Jánost erdőkerülőnek (nem vadásznak, vagy kertésznek) alkalmazták; öltözete – melyet Madách Imre készíttetett számára – azonos volt a környék parasztságának téli ruházatával; nem vadászlakban lakott Parócan, hanem egy régóta lakatlan, elhanyagolt állapotú, háromsejtű (szoba-pitvar-kamra) parasztházban, mely a Madách uradalom zseléértelkén állt a falu egyik legmódosabb gazdájának szomszédságában.

A bemutatott és feldolgozott jegyzőkönyvek előzménye, hogy a Pozsonyi Cs.Kir.Ker. Katonai Parancsnokság 1852. szeptember 1-i keltezéssel leiratot küldött a Nógrád vármegyei Törvényszéknek, amelyben Madách Imre útlevelén kívül *Reiter Ignácra* (Rákóczy János feltételezett álneve) vonatkozó iratok felkutatását, valamint a tanúk kihallgatásából összeállított nyomozati anyagot kérte. A leirat kérdőpontokat is tartalmaz, amelyeket a letartóztatott és Pozsonyba szállított Madách Imre és Bory István vallomásai figyelembe vételével állítottak össze.³

A Nógrád vármegyei Törvényszék 1852. szeptember 7-én tárgyalta meg a Katonai Parancsnokság levelét. Az ülésen hozott végzés szerint: "*A Posony Ker. Katonai Parancsnokság által kérték tellyesítésével Angyal*

Lajos tszéki ülnök bíztatik meg, kinek is e' részbeni jelentése annakidejében elváratik."⁴

Angyal Lajos törvényszéki ülnök, csendőri kísérettel, 1852. szeptember 9-én érkezett Alsósztregovára, hogy Bory István lakásán házkutatást tartson, majd a következő napokon a sztregovai (szeptember 10-én), a parócai (11-én), a kiszellői (12-én), majd a csesztvei (13-14-én) tanúk kihallgatásával elkészítse a nyomozati anyagot és összefoglaló jelentését.

A tanúk vallomásairól felvett jegyzőkönyvek hitelesítésére szeptember 15-16-án került sor Balassagyarmaton, a megyei törvényszéken.⁵

Angyal Lajos szeptember 22-én, a meghallgatott huszonhárom tanú vallomása alapján, a megye törvényszékének a "*...Madách Imre és Bory István ellen véghez vitt tisztí vizsgálódásáról szóló jelentését – az erre vonatkozó irományokkal, tanúvallatási jegyzőkönyvekkel, úgnapi és fuvarbéli illetőségének jegyzékével bemutatja.*"⁶

Mettől-meddig tartózkodott Rákóczy János a Madách-birtokon

Mielőtt a tanúvallomásokat elemeznénk, ismerkedjünk meg a költő életrajzíróinak ide vonatkozó adataival.

Bérczy Károly – aki még a leghitelesebb források alapján állíthatta össze a költő életrajzi adatait – a bujdosó Rákóczy János érkezését a Madách-birtokra így írja le: "Egy hózivataros este zörgettek a csarnok ajtaján.

Földönfutó politikai üldözött kért menedéket. Meleg szoba, meleg szív tárult fel előtte. Következő nap az éppen üresen álló erdészlakba egy, a megelőző estén érkezett »cseh vadász« költözött. Hetek, hónapok múltak, s az erdőket járó csendes jövevény nem látszik figyelmet kelteni.⁷ Bérczy Károly évet, közelebbi időpontot nem közöl, csupán Rákóczy János megérkezését egy téli estére teszi. Azt sem árulja el, hogy hol van az az erdészlak, ahol a bujdosó heteket, hónapokat töltött el.

Palágyi Menyhért 1851 tavaszára teszi Rákóczy János megérkezését. Leírja a bujdosó kalandos utazását Csesztvére, az útlevel megszerzésének körülményeit, majd megjegyzi: "Az így összetoldozott útlevelel került Rákóczy János a paróczai erdészlakba, Sztregova közelében."⁸ A szerző nem utal arra, hogy Rákóczy János mennyi ideig tartózkodott a Madách-birtokon.

Voinovich Géza – aki az erre vonatkozó adatait Palágyi Menyhértől veszi át – szintén 1851-re teszi Rákóczy János megérkezését, a közelebbi időpont közlését ő is mellőzi. Leírja – Palágyi után – Madách Imre és Rákóczy János pesti találkozását – aki "...magával vitte s a paróczai vadászlakban rejtette el, mint cseh vadászt." Voinovich a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy János nevét Rakovecz-el bővíti.⁹

Vida Imre, a költő életrajzi vázlatában Palágyi-Voinovich adatait ötvözi: "Pesten járva találkozik a vele távoli rokonságban lévő Rakovecz-Rákóczi Jánossal... A költő szíve megesik a nagy magyar bizalmas emberén.

Magával viszi Nógrádba. A család birtokában volt a rosszul kihasznált Parócza erdő. Elhagyott, gondozatlan ingatlan." Vida az itt-tartózkodásra időpontot nem közöl.¹⁰

Harsányi Zsolt 1851 nyarára datálja Rákóczy János Csesztvére érkezését. Színes keretbe foglalva írja le Madách Imrével való pesti találkozását – majd Palágyi alapján – a Csesztvére való utazás történetét. Regényébe beleszövi a Voinovich által kitalált Rakovecz nevet, a cseh vadász történetét. Évszámot nem közöl, de tudni véli, hogy a költő a letartóztatása (1852 augusztus) előtti napokban, pontosan augusztus tizenhetedikén, még beszélt Rákóczy Jánossal.¹¹

Harsányi Zsolt a Madách-életregény megírásához felhasználja Rákóczy János unokája *Rákóczy Aladár*nak leveleit is, amelyekeken nagyapjáról közöl életrajzi adatokat. Ebben olvashatjuk: "Pesten találkozott Madách-al, aki megrémülve Nagyapám vakmerőségén, magával vitte Sztregovára. Itt – szakállát, bajuszát leberetvált – ráhúzzák a vadász ruhát és az erdői házban elhelyezték. Mindössze pár hónapig maradhatott, mert akadt egy jóra való, becsületes, ízig-vérig magyar gazdatiszt: Hoitsi Miksa, aki feljelentette, hogy a Rakovecz álvadász tulajdonképpen egy veszedelmes forradalmár..."¹²

Balogh Károly sem ad újabb ismereteket Rákóczy Jánosnak a Madách-birtokon eltöltött idejéről: "Madách Imre 1851-ben adott egy politikai bujdosónak, régi barátjának Rákóczy Jánosnak paróczai birtoka erdészlakában menedéket."¹³

Az utóbbi évtizedekben megjelent életrajzi munkák, szinte egyöntetűen a fentebb már ismertetett Palágyi-Harsányi-Balogh adatait közlik – 1851 – Rákóczy Jánosnak a Madách-birtokra érkezés időpontjául. *Csukly László*,¹⁴ *Miklós Róbert*,¹⁵ *Leb-*

lancné Kelemen Mária csak az 1851 évszámot – hó és nap megjelölése nélkül – említik.¹⁶ *Radó György* viszont Palágyi Menyhért adatát (1851 tavasza) fogadja el Rákóczy János Csesztvére érkezésének időpontjául.¹⁷

Az alábbiakban megkíséreljük – a tanúvallomások alapján – megállapítani Rákóczy János Csesztvére érkezésének időpontját, csesztvei sztrégovai és parócai tartózkodásának idejét.

Angyal Lajos törvényszéki ülnök öt csesztvei tanútól kérdezte meg, hogy a "kérdeses erdőkerülő" mikor érkezett a "Madách urasághoz".

Viczján József kocsis és *Mrivik Mária* szolgáló azt vallja, hogy az erdőkerülő új év előtt jött két-három nappal és új év után második vagy harmadik nap ment el Sztregovára.

Tucsek Pál faragóbéres úgy emlékezett, hogy új év körül 2-3 napig volt Csesztvén.

Varga Boris szolgáló szerint új év után egy vagy két nappal érkezett gyalog, az 1852 évre Parócára felfogadott erdőkerülő, de "Csesztvén nem mulatott sokáig, úgy emlékezem két napig, és harmadikra elment..."

Bacsa András csesztvei telkes gazda vallomásában azt olvashatjuk: "1852 ik év második vagy harmadik napján a' csesztvei uraság udvarából Sztregovára egy embert fuvaroztam..."

Hangsúlyoznunk kell, a tanúvallomások értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Rákóczy Jánosnak a Madách-birtokon történő tartózkodása és a tanúkihallgatások között nyolc, illetve hét

hónap telt el. Szinte törvényszerű, hogy ennyi idő múltán a tanúk vallomása több vonatkozásban nem egyöntetű. Különösen a csesztvei, majd később a sztrégovai kastély alkalmazottjainak eltérő vallomásán nem csodálkozhatunk. Gondoljuk végig: 1852. január elsején, esetleg 1851. december 31-én Csesztvén, majd 1852. január 3-án Sztregován megjelenik egy jelentéktelen külsejű parasztruhába öltözött ember, akiről az a hír járja, hogy ő lesz a parócai erdőkerülő. Ha akkor az uraság alkalmazottjai tán meg is figyelték, nyolc hónap folyamán ez az emlékezés erősen meghalványodhatott – hiszen a két udvarban ez idő alatt számos előkelőség fordult meg, akinek alapos megfigyelésére éppen úgy nem fordítottak gondot.

A dátum és az időszak pontosabb meghatározásához fogódzóként használhatjuk a pozsonyi kerületi katonai parancsnokság 1852. szeptember 1-én kelt leiratát is, mely két helyen közöl adatot Reiter Ignác Csesztvére érkezésének feltételezett időpontjáról.

Madách Imre kihallgatása alapján olvasható az ügyiratban: "...aminek következtében nem látta akadályát (ti. Madách Imre), hogy

ezt az embert ez év január 1-től, mind erdőkerülőt szolgálatába fogadja." A leirat második bekezdése pedig arról tájékoztat: *"Az állítólagos Reiter Ignác valójában ez év január 2-án tűnt fel Csesztvén, néhány napot ott töltött, aztán Sztregovára küldték..."*

A fenti adatok alapján talán felelősséggel rögzíthetjük, hogy Rákóczy János 1852. január 1-én, de legkorábban 1851. december 31-én – az esti órákban – érkezett Csesztvére. Az életrajzírók közül pedig Bérczy Károly állítását fogadhatjuk el hitelesnek, aki emlékbeszédében a politikai üldözött Csesztvére érkezését "egy hóvizataros esté"-re tette.

Rákóczy János Alsósztrégovára indulásának napját a tanúvallomások segítségével tudjuk rekonstruálni. Fentebb már közöltük a csesztve-i tanúk vallomását, akik szerint megérkezése után két-három napot "mulatott" Csesztvén.

Az alsósztrégovai tanúk közül csak két vallomás utal az érkezés idejére.

Nemes Kindernay Mihály csizmadia és éjjeliőr hallomásból tudja: *"...hogy Csesztvéről megérkezvén néhány napig Sztregován volt a tisztartónál t.i. még Paróczán a kályha elkészült."*

Fehér Katalin, Bory István szolgálójának vallomásában azt olvashatjuk: *"Új esztendő után jött, mert én is új évre jövén a házhoz tudom hogy én már akkoron itt voltam, azomba új év után nem sokára jött..."* A Balassagyarmaton tartott törvényszéki ülésen azzal egészítette ki vallomását: *"... a kérdéses erdő kerülő megérkezése után Sztregován vagy két három napig mulatott..."*

Angyal Lajos törvényszéki ülnök azon kérdésére: *"Minő időtájba jött a' kérdéses erdőkerülő Paróczára?"* – négy parócai tanú így válaszolt: *"Éppen háromkirályok napján melly január 6-ára esik."* Az új erdőkerülőt Bory István tisztartó kísérte el Paróczára, ahol *Rutkay Sámuel* jegyző és tanítónak, *Kadancz Mihály* bírónak bemutatta.

Sajnos nem tudunk pontos választ adni arra, hogy Rákóczy János meddig tartózkodott Paróczán. Az alsósztrégovai tanúk vallomásából tudjuk, hogy 1852 január végén bement Sztregovára, ahol Madách Imrével és Bory Istvánnal találkozott. Erre a találkozássra – időpont nélkül – a pozsonyi katonai kerületi parancsnokság leirata is utal Madách Imre vallomása alapján. Az összejövetelel *Gaál Ignác* katolikus pap is részt vett, aki ugyan pontosan nem érti a német nyelven folyó beszélgetést, de tudni véli, hogy a parócai erdőkerülő tíz nap szabadságot kér ekkor Madách Imrétől, hogy Léván, – a kerületi parancsnokság leirata szerint Szuhányban –, beteg feleségét meglátogassa. A sztrégovai találkozás után Rákóczy János ismét visszatért Paróczára.

Arra nincs dokumentumunk, valószínű nem is készült, hogy Madách Imre, Bory István és Rákóczy János között milyen megállapodás született az esetleges vészhelyzet jelzésére, amikor Rákóczy Jánosnak el kell menekülnie Paróczáról.

A sztrégovai és a parócai tanúk vallomásaiból kikövetkeztethető, hogy Madách, Bory, Rákóczy abban állapodott meg, ha Rákóczynak tartania kell a csendőrök látogatá-

sától, értesítést kap felesége haláláról. Ezt a megállapodást egyértelművé teszi az, hogy Rákóczy János a sztrégovai és a parócai tanúk némelyikének arról panaszkodik: az anyjánál tartózkodó felesége nagyon beteg.

Nem tudjuk, hogy a január végén történt sztrégovai találkozás után mely napon érkezik meg Bory István levele Rákóczy Jánoshoz, amelyben tudatja, hogy azonnal jöjjön Sztregovára, mert a felesége meghalt. A levelet vivő ostoros gyermek (kisbéres) Parócára érkezőn, az erdőkerülőt nem találja otthon, azért a Rákóczy lakásának szomszédságában lakó *Novák János* telkes gazda családjához tér be, ahol elmondja a ház népének, hogy levelet hozott az erdőkerülőnek Bory Istvántól, hogy menne véle Sztregovára, mert a felesége meghalt. A gyorsan terjedő hír után így senki sem lepődik meg a faluban, hogy az erdőkerülő elment. A tanúk a távozás okát felesége halálával indokolják: a törvényszéki ülnök kérdéseire!

Rákóczy Jánosnak Parócáról történt végleges távozásának idejéről, a parócai tanúk vallomásaiból az alábbiakat tudhatjuk meg.

Rutkay Sámuel jegyző-tanító vallja: "A csendőrök kérdéses erdőkerülőt február 12-én keresvén, az erdőkerülő ezen idő előtt, mintegy két héttel előbb ment el Parócáról..."

Kadancz Mihály bíró vallomása szerint: "Megérkezése után három vagy négy héttel ment el..."

Id. *Novák János* telkes gazda vallomásában olvashatjuk: "Megérkezése után, vagy két hélig volt ott, az után pedig elment..."

Ifj. *Novák János* visszaemlékezése szerint: "Talán két egész hétig sem volt Parócán..."

A felsorolt adatok összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy Rákóczy János 1852 január utolsó, vagy február első napjaiban ment "szabadságra", illetve távozott el véglegesen a Madách-birtokról.

Annyi bizonyos, hogy február 12-én, amikor a csendőrök keresték, már nem volt Parócán. Bár a hatóság feltételezte, hogy az erdőkerülő szabadsága után visszatért és Sztregován rejtegették a "február közepén tartatni szokott losonci vásárig", majd a sztrégovai kastély udvarából induló két kocsin egyikén szöktették meg Rákóczy Jánost. Angyal Lajos törvényszéki ülnök Sztregovára érkezésének másnapján azért elsőként azokat a tanúkat hallgatta ki, akik a losonci vásárra induló két kocsin utaztak.

Az idevonatkozó adatokat és tanúvallomásokat gondosan megvizsgálva, tanulságos következtetésre juthatunk.

Rákóczy János, mint említettük, 1851. december 31-én, vagy 1852. január 1-én érkezik Csesztvére. Három napig itt, majd három napig Sztregován tartózkodik. – Miért vállalkozott a költő arra, hogy bujdosó vendégét több napig Csesztvén, illetve Sztregován helyezze el? Köztudott, utaltunk is már erre, hogy a két udvart a besúgók, a csendőrök állandóan figyelik: jelentést készítenek az oda-érkező vendégekről, a kúria és kastély lakóinak utazásairól. Erről Madách Imrének is tudnia kellett. Akkor viszont miért nem küldi azonnal Rákóczy Jánost a világtól elzárt Parócára?

A kérdések megválaszolásához idézzünk néhány adatot a tanúvallomásokból.

Kindernay Mihály (Sztregova) vallomásában olvashatjuk: *"...Csesztvéről megérkezvén a kérdéses erdő kerülő néhány napig Sztregován volt a tisztartónál t.i. még Paróczán a kályha elkészült."*

Kadancz Mihály (Paróca): *"Csekély paraszt házikóba (lakott), melyet az uraság igazított ki, ajtót és kürtöt csináltatván reá."*

Id. Novák János (Paróca): *"...midőn a' Tisztartó Bory István őt Paróczára elhozta, a' kerülő lakása befűtve nem lévén, – hozzám szállottak, – és vagy két éjszaka nálam is hált volt – míg a' lakása rendbe jött..."*

A három tanúvallomásból kiolvasható, hogy az erdőkerülő lakhelyének kiszemelt parócai parasztház – Csesztvére érkezésekor – még elhanyagolt állapotban van. Nem lehet a kemencét befűteni, a kürtöt, az ajtót javítani kell. – Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Madách Imre nem készült fel Rákóczy János fogadására. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a bujdosó váratlanul érkezett "egy hózivataros estén" Csesztvére, ekkor kérte meg a költőt, hogy rejtse el őt üldözői elől. Madách Imre a hirtelen jött kérés miatt kényszerült arra – ezzel jelentős kockázatot vállalva –, hogy a bujdosót néhány napig Csesztvén, majd Sztregován tartóztassa, míg kigondolhatja: a legalkalmasabb rejtkehely Paróca, a világtól elzárt település lesz. Sürgősen intézkednie kellett az elhanyagolt parasztház felújításáról. A lakóház kigazítása, lakhatóvá tétele több mint egy he-

tet vett igénybe: a tanúk vallomása szerint, körülbelül január 9-én költözhetett be Rákóczy János a részére kijelölt házba.

Rákóczy János magatartása

A költő első életrajzírója Bérczy Károly, a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy János magatartásáról azt írja: *"Hetek, hónapok múltak, s az erdőket járó csendes jövevény nem látszék figyelmet kelteni."*¹⁸

Palágyi Menyhért is egy, de más értelmű mondattal intézi el az erdőkerülő viselkedését a parócai birtokon: *"Itt azonban már kevésbé óvatosan viselkedett."*¹⁹

Voinovich Géza munkájában fogalmazódik meg elsőként Rákóczy Jánosról az a negatív magatartási kép, amelyet az életrajzírók egymástól átvéve napjainkig megöriztek.

Voinovich a rejtőzködő erdőkerülőről ezt írja: *"Még nagyobb baj volt, hogy a »cseh vadász« feltűnően viselkedett. Társaságba járt, mulatott, sőt kártyázott is."*²⁰

Vida Imre – Voinovich adatainak ismeretében – így jellemzi Rákóczy Jánost: *"Rakovec méltatlannak bizonyult Madách jószágára. Folytonosan mulatozgatott, feltűnően viselkedett."*²¹

Harsányi Zsolt, életrajzi regényében, Rákóczy János többszöri helytelen viselkedéséről számol be: *"Meg azt is mesélték Csesztvén, hogy az egyik bérest leszidta és parasztnak gyalázta... A múlt héten beült a csalomjai kocsmába. Éppen ott evett a londoni zsidó, aki a gyapjú miatt jött. Azzal*

elkezdett beszélgetni. Összeveszett vele, mert a gyapjas zsidó azt mondta, hogy Kosuth Lajos harvanéves. A te cseh vadászod vita közben azt találta mondani, hogy: »Én csak tudom!« – Most pedig azt hallottam mesélni Szécsényben, hogy mikor Csesztvén vendégek voltak és kimentek a határba, a jáger szórakozottságból nem a bakra szállt fel, hanem az urakhoz akart beülni a nagy ülésre, csak akkor kapott észbe, mikor ezek csodálkozva ránéztek.”

Harsányi a sok negatív tulajdonsága mellett Madách Imre egyik kedvező véleményét is közli: *”Megbecsüli magát, jól dolgozik. Méltatlan dolog volna elküldeni.”* – De ezen az oldalon már Madách Imre nyugtalanságáról is ír: *”Folyton Rákóczy János járt az eszében s a körülötte növekvő, erősödő pteryka. Nyilvánvaló volt, hogy most már az egész környéken mindenki tudja, vagy legalább is biztosra veszi: ez a cseh vadász nem cseh vadász, hanem politikai menekült. Rá-*

*kóczy háromszor is felajánlotta távozását, ő volt az, aki tiltakozott ellene.”*²²

A második világháború után, a költő életrajzi irodalmában, elsőként Miklós Róbert ír Rákóczy János magatartásáról: *”Rákóczyról a környék lakói úgy tudták, hogy Madách újonnan alkalmazott cseh vadásza, ő azonban nem ismerte az óvatosságot: társaságba járt, tivornyázott, sőt a kártya-asztalhoz is le-leült. Csakhamar meggyeszerete ismerték.”*²³

Horváth Károly egy mondattal intézi el az erdőkerülő magatartásának jellemzését: *”Rákóczy állítólag nem viselkedett megfelelő óvatossággal, s így megmentőjét bajba sodorta.”*²⁴

Radó György – a fentebb felsorolt irodalmi adatok alapján – szintén ilyen következtetésre jut: *”Rákóczy Jánost könnyelmű viselkedése miatt felismerték...”* ezért – Hoitsy Miksa feljelentése nyomán – Madách Imrét letartóztatják.²⁵

A továbbiakban – tanúvallomások alapján – megkíséreljük elemezni, hogy Rákóczy János milyen magatartást tanúsít, hogyan viselkedik az urasággal szemben, miként vélekednek róla a sztregovai, a parócai és a csesztvei tanúk.

Angyal Lajos törvényszéki ülnök a tanúknak feltett kérdései közül négy törekszik annak megállapítására, hogy Rákóczy Jánosnak milyen volt a magatartása. A négy kérdés közül az egyiket a legtöbb tanúnak felteszi, kettőre a csesztveiektől, egyre pedig a parócaiaktól vár választ.

1. *Visellete tartása, és külsejéből nem lehetett urat észre venni?*

A kérdésre tizennégy tanú vallomását

rögzítik a jegzőkönyvek. A legtöbben azt mondják, hogy *”abból semmi urat nem lehetett észre venni”*. Néhány tanú azonban e kérdésre válaszolva többet is elárul Rákóczy Jánosról.

Mrivik Mária (Csesztve): *”csak úgy viselte magát mint egy szolgáló”*.

Szilágyi Mihály (Sztregova): *”csak úgy járt mint valami paraszt ember...”*

Kadancz Mihály (Paróca): *”...ha Novák*

Jánosnál a kályha mellé le is ült szemeit földre szegezte, szemibe az embernek nem igen nézett."

2. Hát azon erdőkerülő mint viselte magát az uraság irányába, nem árulta el magát, hogy ő az urasággal barátságban vagy közlelbbi ösmeretségben lenne, az Madách Imre urasággal levett kalappal beszélt-e vagy pedig barátságosan?

Tucsek Pál (Csesztve): "Úgy viselte magát mint a Cselédhez illik, ha az Uraságot látta, felkelt kalapot emelt."

Viczián József, Varga Boris, Mrivik Mária (Csesztve): "...ő csak úgy tartotta magát, mint cseléd ember szokta magát tartani."

Gaál Ignác (Sztregova): "...csak úgy mint cseléd urasága, és az úr cselédje erányába viseltetni szokott."

Fehér Katalin (Sztregova) két kiegészítő kérdésre válaszolva elmondja: "A kerülő délután szokott volt bejárni, akkoron a tisztartó kandalló szobájába szokott volt be menni, ott egy most is meglevő tuskóra a kályhához le ülni, ha enni hoztunk néki csak cseléd táliba adtunk neki, a tisztartó ételéből, de a tisztartóval ebédelni vagy vacsorálni nem láttam." További vallomásában olvashatjuk: "Nem adtak minden ételből, csak ami maradt, leves meg még egy ételt, és azt azon kandalló szobába ette meg... Amikor az erdőkerülő megérkezett Sztregovára, két három napig a tisztartónál lakott egy setét fűtetlen szobában..."

3. Még Csesztvén volt, azon pár nap, hol volt szálva, kikkel evett, – hol hált, nem ta-

lán a' Vendégszobában? – szolgált e az uraság asztalánál?

Madách Imre négy alkalmazottja a feltett kérdésre így válaszolt:

Tucsek Pál: "Az inas szobában lakott, az inasokkal evett, én is mindig ott ettem vele, és ottis hálált."

Viczián József: "Azon pár nap alatt még Csesztvén volt az inas szobában volt, és az inasokkal evet, az asztalnál szolgált e vagy nem, azt nem tudom."

Varga Boris: "Az inas szobába volt szálva, az inasokkal evet, az inasokkal hált."

Mrivik Mária: "Az inas szobába volt szálva, az inasokkal evett, és ott hálált is, ezt onnan tudom mert az ételt én hordottam."

4. Mint erdőkerülő tisztjét mint tellyesítette?

Négy parócai tanú erre így emlékezik:

Ruttkay Sámuel: "Ő Körelességében eljárt, egész napokat az erdőbe volt, csak éjszakára tért vissza."

Kadancz Mihály: "Még ott volt az erdő kerülő, az erdőbe nem is merészelt feléje menni, mert egész napokat az erdőbe töltötte, és csak éjszakára tért a faluba."

Id. Novák János: "Mint Vadász mindig az Erdő körül járt, és csak Éjtszakára jött vissza."

Novák Pál: "Jó erdőkerülő volt, mert egész napokat ott töltött, és csak éjszakára jött haza."

Rákóczy János magatartására, az urasággal való viszonyára utaló tanúvallomások egyértelművé teszik, hogy a Parócéra felfo-

gadott erdőkerülő, míg a Madách-birtokon tartózkodik, csendes, visszahúzódo életet él. Nem is tehet másképp, hiszen tisztában van vele, ha a hatóság megtudja kilétét, ha elfogják, halálbüntetés, esetleg több évi börtön vár rá. Az önként vállalt, a rá osztott szerepet kitűnően oldja meg. A parócai napokat az erdőben tölti csak későn este, sötétedés után tér haza. Alsósztrégovára is csak azért megy be hétvégeken, hogy az uraságtól "parancsolatokat vegyen". Nyilván ilyenkor beszélt meg Bory Istvánnal a politikai körülményeket, saját sorsának várható alakulását. Az erdőkerülő az őt körülvevő embereknek nem beszél múltjáról, csak annyit mond el másoknak, amennyi egy későbbi tanúvallomásnál Madách Imre hasznára válhat. Az "előbbeni munkahelyéről" hozott igazolásról, a fizetési könyvecskében feltüntetett adatokról szól csupán: Suhanyban született, ezelőtt inaként szolgált.

Ha szöknie kell azt is nyomós érvekkel igazolja környezetében. Sztregovára, Parócára érkezésekor azt terjeszti, hogy Léván lakó felesége súlyos beteg. Ezért hirtelen távozása Parócáról – az ott lakók között – nem kelt feltűnést, sajnálják, hogy Bory István tisztartó leveléből arról kell értesülnie, hogy felesége meghalt.

Ha Madách Imrével találkozik feláll, cselédhez illően kalapot emel. Csesztvén az inasokkal étkezik, szobájukban alszik. Bory István tisztartó szobájában a kandalló melletti tuskóra ül, cselédáltból eszik, fütetlen szobába tér nyugovóra.

Madách Imre, Bory István, Rákóczy Já-

nos tehát közös szerepre vállalkozik. Egy meggondolatlan szó vagy cselekedet, egy elhibázott szereptévesztés súlyos következményekkel járhat – ezt mindhárman jól tudják.

Annyi bizonyos, hogy a költőt és Bory Istvánt nem azért tartóztatják le, mert Rákóczy János nem tanúsít óvatos magatartást: hiszen tudjuk – a tanúvallomások alapján – nem jár társaságba, nem tivornyázik, nem kártyázik a Madách-birtokon történő rejtőzködése idején, amivel oly sokan vádolják a költő életrajzírói közül.

Említettük már, hogy a szabadságharc eszméivel szimpatizáló Madách-családot már 1852 előtt is figyeli a hatóság. Számos adat gyűl össze Madách Imre szervezkedésben való részvételére. Nem lehet véletlen, hogy az új erdőkerülő megjelenése is gyanút ébreszt a hatóságban, kilétét már 1852 február közepén igyekszik kipuhatolni, figyeli a csesztvei kuriából, a sztregovai kastélyból kiinduló kocsikat. A Sztregován megjelenő csendőrök az 1852 évi "lefolyt nyáron" olyan kijelentést tesznek Nemes Kindernay Mihály éjjeliőrnek, hogy az erdőkerülő "*...úr volt, és mondták hogy miért nem fogtam el.*" Az éjjeliőr ekkor – a kerületi parancsnokság leirata szerint – arról tájékoztatja a csendőröket, hogy a kérdéses erdőkerülő január hónapban felkereste Majthényi Annát, de ezt a szeptember 10-én tett tanúvallomásában már nem erősíti meg. Erről a jegyzőkönyvben az alábbiakat olvashatjuk: "*Kérdezettvén a tanú, hogy látta e a kérdéses erdőkerület Özvegy Madách Anna asszonyának lakásába bemenni, mire a tanú azt vála-*

szolta, hogy ő a toronyba menvén harangozni, csak azt látta, hogy a kérdéses kerülő a tisztartóval az urasági udvarba felmentek, de hogy hova mentek, az özvegy Madách Anna asszony szobájába e? vagy az urak szobájába azt nem tudja.

Bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük: Madách Imrét akkor is letartóztatták volna, ha Rákóczy Jánosnak nem ad menedéket. *Szabó Béla,*²⁶ *Krizsán László,*²⁷ *Leblancné Kelemen Mária,*²⁸ *Spáczay Hedvig*²⁹ számos olyan dokumentumot tártak fel, amelyek a költőnek a szervezkedésben való aktív részvételét bizonyítják, amelyek már önmagukban is elegendőek lehetnek a letartóztatási parancs kiadásához. Meggyőződésünk, Bory Istvánt azért viszik magukkal, hogy tisztázzák a rejtegetés gyanúját, Reiter Ignác erdőkerülő kilétét. A hatóság – mint tudjuk – nem tudta soha bizonyítani, hogy az erdőkerülő azonos lenne a halálraítélt Rákóczy Jánossal. Bory Istvánt rövidesen haza is engedik.

Felvetődik a kérdés, a költő legkorábbi életrajzírói (Voinovich, Palágyi, Harsányi) Rákóczy János magatartását miért nevezik könnyelműnek, amely miatt – állításuk szerint – Madách Imrét letartóztatják. A fentebb idézett tanúvallomásokból tudjuk, hogy meggondolatlanságra utaló magatartást nem lehet felfedezni Rákóczy Jánosnál.

Csak arra gondolhatunk, hogy az említett életrajzíróknak – egyéb tudás hiányában – hitelesnek tűnő indokolásra volt szükségük ahhoz, hogy Madách Imrét miért tartóztatták le. A Madách-család akkor még egység-

ben őrzött iratait alig felhasználó életrajzírók, a költőnek a szabadságharcban betöltött szerepéről, szervezkedő magatartásáról mit sem tudnak, vagy nem is akarnak tudni. A letartóztatás tényét így hát csak egyetlen – nehezen ellenőrizhető – okkal lehet összekapcsolni: Rákóczy Jánost könnyelmű magatartása miatt felfedik, elárulják, aki majd az utolsó pillanatban megszökik és bajba sodorja elrejtőjét, Madách Imrét. A kekké formált történet a későbbi kutatóknak is hihetővé, tetszetőssé váltott. A könnyű és meggyőző áthidalás logikusnak, elképzelhetőnek látszik, a további töprengésnek még a lehetőségét is igyekszik kizárni az "igazságot" kereső kutatóknál. Az állandó rettegésben élő, a csendességbe elvonuló, a bokorrezzenésétől is féltő Rákóczy Jánosból – az írói képzelet révén – így válik hálátlan, Madách Imre tragédiáját előidéző főszereplővé.

Jegyzetek

1. Rákóczy János életére több adatot közöl Leblanc Zsoltné: Újabb dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. In: Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 19. (1973) 58-81.p.
2. Nógrád megye Levéltára IV. 158/c. 16 doboz. NM CST TSZ 2180/852.
3. A leiratot közli Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 173.sz. dokumentum.
4. Uo. 174.sz. dokumentum.
5. Angyal Lajos a szeptember 15-16-án tartott törvényszéki ülésen, a tanúk hitelesítő vallomását külön lapokra jegyzi le.
6. Leblancné Kelemen Mária, 1984 (Lásd: 3.jegyzet) 175.sz. dokumentum.
7. Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. In: Gyulai Pál: Ma-

dách Imre összes művei. Budapest, 1880. I. XXVIII.p. 8. Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 183.p. 9. Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája. Budapest, 1922. 109, 110.p. 10. Vida Imre: Madách Imre életének vázlata: új életrajzi adatok alapján. Budapest, 1925. 16-17.p. 11. Harsányi Zsolt: Ember küzdj' Budapest, 1932. II. 190-210.p. 12. Közli Leblanc Zsoltné: 1973. (Lásd: 1. jegyzet) 73.p. 13. Balogh Károly: Madách, az ember és a költő. Budapest, 1934. 57.p. 14. Csukly László: Madách Imre élete és munkássága. Balassagyarmat, 1964. 14.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 5.) 15. Miklós Róbert: Madách Imre csesztvei évei. Balassagyarmat, 1964. 27.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 8.) 16. Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban. Salgótarján, 1984. 199.p. 17. Radó György: Madách Imre életrajzi krónikája. Salgótarján, 1987. 165.p. 18. Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. In: Gyulai Pál: Madách Imre összes művei. Budapest, 1880. I. XXVIII. 19. Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 183.p. 20. Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája. Budapest, 1922. 110.p. 21. Vida Imre: Madách Imre életének vázlata: új életrajzi adatok alapján. Budapest, 1925. 17. p. 22. Harsányi Zsolt: Ember küzdj' Budapest, 1932. II. 201, 209-210.p. 23. Miklós Róbert: Madách Imre csesztvei évei. Balassagyarmat, 1964. 27.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 8.) 24. Horváth Károly: Madách Imre. Budapest, 1984. 34.p. 25. Radó György: Madách Imre életrajzi krónikája. Salgótarján, 1987. 175.p. 26. Szabó Béla: Madách politikai tevékenysége Nógrád megyében. Budapest, 1978. 279-303.p. (Madách-tanulmányok) 27. Krikszán László: Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. Balassagyarmat, 1964. 12.p. (Nógrád megyei múzeumi füzetek 9.) 28. Leblanc Zsoltné: Újabb dokumentumok dách Imre élettörténetéhez. In.: Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 19. (1973) 58-81.p. 29. Spáczay Hedvig: Madách Imre had-

bíróági perénc nyomában. (Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve IX (1983) 73-109.p.)

Korányi Gábor : *Jelet hagyni II.*
-*Voltunk és elbuktunk* (színes rézkarc)

Radó György

FORGÁCSOK

MARX KONTRA MARX

– *Rónai Mihály András Madách Imre című posztumusz könyvéről* –

Amikor egy amerikai filmsiker a *Krámer kontra Krámer* címet viselte, e cím azt sugallta, hogy családon belüli pörösködésről szól, és valóban: tárgya a Krámer-házaspár válópere volt. *Marx kontra Marx* címmel a marxista ideológiai családon belüli perről kívánok szólni.

A pártállamban a marxista (úgy is mondták: [természet]tudományos világnézet) monopol helyzetet élvezett: rangot, vezetői pozíciót csak az kaphatott, aki ezt vallotta – meggyőződésből vagy konjunkturálisan.

Jómagam nem voltam marxista, aminthogy ma, midőn a konjunktúra az ellenkezőjére fordult, s a marxizmust divat bírálni, esetleg gúnyolni, antimarxista sem vagyok. Akik meggyőződésből vallották, azokat tisztelem, netán vitázom velük (szerény tudásom és képességeim mértékében) – a konjunktúra lovagjait, a maiakat akár a tegnapiakat, megvetem.

Én a marxizmust egy filozófiai rendszernek tekintem, amely nem tökéletes, de sok igazságot hordoz. Ilyen igazság például a gazdasági alapon nyugvó felépítmények rendszere. – Nem hiszem, hogy *Sir Russel George Clerk* angol diplomata, akit 1919 őszén, a Magyar Tanácsköztársaság bukása után, amikor hazánkban a vörös terrort felváltotta a fehér terror, Párizsból a győztes hatalmak békediktátumokat előkészítő Főtanácsa ideküldött, a helyszínen megállapítandó, működik-e már tárgyalóképes kormányunk – ismétlem: nem hiszem, hogy ő az alap- és felépítmény marxista tétele szerint jelentette megbízóinak, hogy a Duna egységes vízgyűjtő medencéjét, vagyis a Kárpát-medence földrajzi egységét, stratégiai határokkal megbontani gazdasági nonszensz, leendő emberöltők bajainak beláthatatlan forrása volna. Nem, ő ezt nem marxista alapon, hanem a tények józan mérlegelése alapján tette, s hogy e jelentése süket fülekre talált, a Masarykok, Benesek, Bratianuk, Sándor királyok féktelen ambícióit kiszolgáló, a háború hevében tett könnyelmű ígéreteket beváltani készülő, a francia belpolitika változásaitól is befolyásolt Főtanács szánalmas boszorkánykonyháján realizálódott –, ennek

keserű levét isszuk azóta is, nemcsak mi magyarok, hanem közös hazánk, a Kárpát-medence valamennyi népe...

De ezt csak zárójelben, mert nem politikáról, hanem egy marxista tételnek, az alap-felépítmény kapcsolatnak általános, szinte matematikai igazságáról akartam eklatáns, húsunkba való példát bemutatni.

Tehát marxizmus.

A meggyőződésből marxista Rónai Mihály András *Madách Imre* című posztumusz könyve; vitairat Lukács Györgynek a Szabad Népből 1955. március 27-én megjelent, majd május 2-án befejezett tanulmányával, mely a marxizmus fegyvertárából vett eszközöket alkalmazva, "leszedi a keresztvizet" Madách Imréről és *Az ember tragédiájá*-ról.

Az 1971-ben elhunyt Lukács György a marxista filozófia égboltjának fénylő csillaga. Eltekintve attól, hogy az eszméinek megfelelő politika gyakorlatában is tevékeny részt vett (1919-ben közoktatásügyi népbiztos, 1931-ben a német kommunista írófrakció vezetője, 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyik kommunista tagja, 1956-ban Nagy Imre kormányának tagja), a német és az orosz irodalomról írt valamint filozófiai (esztétikai és ontológiai) tanulmányai világhírűek.

Rónai Mihály András neve benne van a magyar irodalom aranykönyvében, mint költő és elsősorban az olasz költészet fordítójáé (egyéb illetén kötetek mellett *Nyolc évszázad olasz költészete* című retrospektív antológiája méltán a tárgynak esztétikailag is teljességigényű képpel gazdagítja nemzeti irodalmunkat); és Itália nem maradt iránta hálátlan: szívesen fogadta feleségével, *Gábor Mariannal* együtt, aki ámbár mai festőművészeinknek egyik legjobbjá, az itthoni, más műfajokra is jellemző, gusztustalan tülekedés és összefonódások közepette nem találván méltó helyét, olasz földön kapott őt megillető elismerést és piacot. Ez a szerető feleség (a szigligeti Alkotóháznak legkorábbi időszakában az én Egyetlenemmel összebarátkoztunk velük) adta ki most, röviddel férje halála után Mityu (Mariann és mi, barátai így neveztük) végakarátának megfelelően, a *Madách Imre* című, 94 oldalas kis kötetet. (Jóllehet impresszuma előzékenyen közli, hogy hol – Honvéd u. 5., Mérleg u. 6., Andrassy út 16., Andrassy út 45., Rákóczi út 14-16., Váci út 19., Szent István krt. 26. – kapható, a könyvterjesztési kaoszban előfordult, hogy a bolti eladó nem tudott a megjelenéséről.)

Rónai Mihály András ugyan publicista is volt, de mint esszéíró nem tartják nyilván (többször érthető bírálatot váltott ki elfogultságában heves személyes támadásaival), s annyi bizonyos, hogy mint marxista vitairat-szerző, a könyvében megbírált, világhírű Lukács Györggyel, sportnyelven szólva, "nem tartozik azonos súlycsoportba".

És mégis! Kettejük vitájában – Dávid és Góliát –, ahogyan Rónai pontról pontra kristálytiszta logikával megcáfolja Lukácsnak Madáchot és *Az ember tragédiájá*-t elítélő állításait... *Rónainak van igaza.*

Dehát hogyan lehetséges, hogy én, aki nem vagyok marxista, e "Marx kontra Marx" vitában szívvel-lélekkel a magát és módszerét marxistának valló Rónai Mihály András mellé álljak?

Ennek magyarázatául engedtessek meg egy önéletrajzi beszúrást, igyekszem rövidre fogni.

Engem a tudományok szeretetébe 1922-től 1930-ig a piarista szerzetes-atyák vezettek be. És nemcsak *Szűcs János* tanár úrra gondolok, aki a matézis alapjaitól, a kétszer-kettő igazságtól a differenciál- és integrálszámítás magaslataiig irányított, arra készítette, hogy utóbb az einsteini régiókba is elmerészkedjem (ugyancsak madáchi indíttatásból, lásd a Palócföldben legutóbb megjelent, *Madách és Einstein* című Forgácsomat), hanem gondolok *Balanyi György* tanár úrra is, a nagy történészre, aki az akkor *oknyomozó történelemnek* nevezett módszerrel követelte meg, hogy csak a bizonyított tények igazságában szabad hinni.

És ez az a szint, hol már nincs különbség – még kevésbé ellentét – marxista és nem-marxista módszer között. Ez az a terep, ahol a német és orosz irodalomtörténetben, az ottani "nagy realisták" életrajzában, holdudvarukban feltehetően tökéletesen járatos Lukács György világraszóló műveket alkotott, ámde Madách Imre életrajzában s az ő irodalomtörténeti holdudvarában tudatlannak bizonyult.

Amint ezt a Szabad Népben 1955-ben megjelent cikke alapján pontról pontra bebizonyítja Rónai Mihály András. Ama krisztálytisztá logikával, hol nincs különbség "marxista" és "nem-marxista" igazság között.

A könyvek úgynevezett "fülszövegét" itt a borítólap hátoldala helyettesíti; ezen közli a hagyatékban maradt kéziratról a közreadó özvegy: "Rónai Mihály András (1913-1992) Lukács Györggyel vitázó Madách-tanulmányát 1955-ben írta. 1973-ban átdolgozta, de mindmáig egyetlen változat sem jelenhetett meg. Az 1973-as érettebb változatot adjuk közre, amelyről jogos büszkeséggel írta a kiadó igazgatójának küldött magánlevelében: »Mindenesetre a legnagyobb apparátusú és legalaposabb tanulmány ez, amit életemben írtam.« ... Írása még súlyosabbá vált a megírás ideje óta eltelt évtizedekben, és közelmúltunk eseményei valósággal a jelenkorhoz szóló üzenetté formáltak..."

Saját marxizmusáról az idézett magánlevelben ezt teszi hozzá: "Ha marxista vagyok, ismerem a Madách művében ha nem is iskolásan, de dialektikusan lüktető ritmusát..."

Ezek kiegészítéséül idézzük a könyv 1973-ból származó első sorait: "Az alábbi tanulmányt még 1955-ben írtam, fiókomban azóta pihen. Az olvasó elé most is csak tejedelmes és egyébként szükséges szakaszok kihagyásával s eleinek némi stiláris legömbölyítésével adom. Kihasználom azért, hogy teljes megvilágításban, lehetőleg plasztikusan itt Madách alakja álljon: hogy vitairatom Madách-tanulmány legyen, ne pedig – ami eredetileg volt s amit egyébként a jobb megértés szüksége voltaképp meg is kívánna – egyúttal Lukács-tanulmány is."

Dehát végre térjünk a lényegre: Lukácsnak melyek azok a hiányos illetve hibás tényismeretei, amelyekre ő Madách és műve elleni hamis "vádjait" alapozza, s amelyeket Rónai e tények ismeretében, életének "legnagyobb apparátusú és legalaposabb" tanulmányának döbbenetes hatásosságával porrá zúz.

Egy vitairat hiánytalan ismertetése majdhogynem annak szó szerinti idézését kívánná, s erre a recenzens nem vállalkozhat. Megelégszik az irat témáinak felsorolásával, hozzájuk fűzött megjegyzéseivel s az egyik különösen eklatáns "vádznak" a vitázón túlmenő bemutatásával.

Az első vitatéma, "A kegyes harag" fejezetcímmel, a dráma bizánci színének az az elítélése, amelyben Lukács meglepően olyanokkal kerül közös platformra, mint *Prohászka Onokár* (Rónai definíciója szerint: "a prefasiszta magyar klerikalizmus legünnepeltebb bölcseleje") és *Ravasz László* evangélikus püspök, aki "ugyanarra a taktusra csóválta a pesszimista Madách fölött főpapi fejét", sőt már a korai magyar szocializmusnak Madách-kortárs korifeusa is: *Erdélyi János* (igaz, ő a falanszter-szín miatt). Velük szemben, akik ennyire ellentétes oldalakról egyformán vádolták Madáchot, Rónai a "polgári kritikus" *Sebestyén Károlyra* hivatkozik, aki felismerte, hogy "Madáchnak szüksége volt a bizánci szín ilyen beállítására, mert tragédiáját dialektikus eszmeellentétek útján vitte előbbre... De ez korántsem jelenti azt, hogy Madách ellensége lett volna a hitnek, vagy akár csak az Egyháznak is..." E fejezet meggyőző befejezésül Rónai az évekkel későbbi Lukácsról írja: "Leplezzék hát le végre a javakorabeli Lukács, szó szerint idézendő szavai az ősz Lukács marxizmus-leninizmusba ászótt Madách-gyűlöletét... Tankrédnak és vele Madáchnak itt csak egy *i*-betűről van szó... azt a ajánlják a küzdő keresztényeknek, hogy kössenek paktumot és menjenek együtt harcolni a pogányok ellen." Igen, Madách ezt ajánlja, és Rónai, amikor e részletet védelmébe veszi, logikai okfejtésén kívül a magyar irodalom történetéből vett igazság-kimondókra is hivatkozik – *Katona Józseftől Balázs Béláig*. Tanúsítva, hogy jobban ismeri ezt az irodalmat, mint Lukács György.

Könyvének második fejezete a "Tárgyi rész" címet viseli. Lukács idézi Madáchnak "Erdélyi János anatómiai ellen" írott szavait, s ezek után "érthetetlen – írja Rónai –, hogy Lukács, miután e sorokat maga idézte, egész dolgozata további rendjén hogyan ignorálhatta ezt." Amire Rónai vitairatának további oldalain világtörténeti és -irodalmi ismereteiről is tanúszkodó bőséges példatárral szolgál.

"Módszertani rész". E harmadik fejezettel könnyen végezhetünk, ha az elejét szó szerint idézzük.

"Legyünk mindenekeelőtt pontosak. Nem mintha adatok döntenék meg; de döntsék csak meg adatok Lukács ama tételét, mely terhére rója a *Tragédiának* azt a véletlennek szerinte nem nevezhető »tényt«, hogy legnagyobb sikerei a Horthy-korszakra estek, sőt akkor indult meg szórványos, sikertelen kísérletek után a dráma diadalútja – a fasiszta Németországban."

Rónai megdöbbenéssel regisztrálja, hogy Lukács nem tudja: a mű "harmincas évekbeli egyetlen komoly külföldi diadalának" 1934-ben a bécsi Burgtheater volt a színhelye, vagyis ennek az "előadásnak »fasiszta« alapon való befekeltése kedvéért Lukács – Hitlert megelőzve – négy évvel korábban hajtja végre az Anschlusst..." Az ilyen "apró" ténybeli tévedés azt az igazságot bizonyítja, hogy egy esszében *a módszer a téma függvénye*: tehát Lukács, aki a világhírét többek közt megalapozó – a német és az orosz realistákról szóló – műveiben nyilván nem követett el ilyesmit, Madáchról szólva, könnyű kézzel hamisít tényeket. Amint azt Rónaiak e fejezete további példákön is bemutatja, tanúsítva a vitairat szerzőjének lenyűgöző irodalom- és színháztörténeti jártasságát.

És íme a Rónai tanulmányban a *Tragédia-elemzések* örök korolláriumát, "a *Faust* és a *Tragédia*" témát megelőző fejezet, címe: "Pulszky" és szereplője Madách ismerőse, a kor magyar történetének egy fontos alakja: *Pulszky Ferenc*.

Az én adattáram szerint (*Madách Imre. Életrajzi krónika*. 131., 247.) Pulszky kétszer bukkan fel Madách életében.

1847-ben *Szontagh Pállal* ök – mindhárman Nógrád vármegye tisztviselői – írják azt az epigramma-gyűjteményt, amellyel a megyei élet közszereplőit tréfásan bemutatják a megyébe látogató István főherceg királyi helytartónak.

1861-ben Madách mint országgyűlési képviselő úgy csempészi be barátját, *Komjáthy Anzelmet* az ülésterembe, hogy – mintha amaz is képviselő volna – az éppen távollevő Pulszky, nógrádi követ üres helyére ülteti le.

Rónai ennél sokkal többet tud Pulszkyról. Vitairatának róla szóló 36 lapja Pulszkynek nemcsak életrajzát ismerteti elemzően, hanem nézeteit és szándékait, elkötelezettségeit is: Londonban a magyar forradalmi kormánynak utóbb Kossuthtal szakító diplomáciai képviselőjeként, majd hazatérve, a kiegyezés felé haladó politikai életben vállalt, és – ami bennünket leginkább érdekel –, Madách művének megítélésében játszott szerepét is. Az így adott jellemrajz élesen eltér attól, amelyet Lukács ad Pulszkyról. Rónai hangsúlyozottan említi "Pulszky Ferenc ama nézetét, melyet Lukács végre teljes és gyanútlan, eufóriás örvendezéssel köszönt, mivel az Madách művét kemény és egyértelmű szavakkal bélyegezte »reakcionárius irányúnak«. Lukács ezért... már nem is irodalmi, hanem – imperatív hangsúllyal – maximális illetékességű politikai tanúként hivatkozik Pulszkyra." S ebből is megállapítja Rónai, hogy Lukács "dolgozata rendjén lépten-nyomon észlelhető járatlansága a magyar politikai történetben... ezúttal azzal árulja el magát, hogy a Madáchot politikailag elmarasztaló, kiegyezés utáni Pulszky Ferencet... *ellenzéki* (!) politikusnak véli." Rónai viszont kiválóan ismeri az emigrációban élő Kossuth és az őt cserbenhagyó Pulszky viszonyának alakulását, tudja, hogy Kossuth *Irataiban* 1882-től kezdve "nincs többé sem Pulszky Ferenc, sem Feri, sem Pulszky, hanem – ahogy Kossuth még legádázabb ellenfeleit sem emlegette – szigorúan és csakis: Pulszky úr... Ez a halálos úr... Amitől Kossuth Lajos Klapkát, rajta keresztül híveit és utókorát is eltil-

totta – hogy az 1861 januárja utáni Pulszky Ferencben az ő barátját, küzdőtársát lássák s akként álljanak szóba vele – azt Lukács György elkövette, országot vezetve félre, bizonyára gyanútlanul, azzal, hogy Madách politikai hitelrontását olyan politikai hitelre alapította, amelynek a hitelrontó már évtizedek óta nem volt birtokában.” (66.l.)

Kegyelemdöfés.

Sportnyelven: Lukács a padlón.

Rónai ötödik fejezetének címe – *A Faust* – a két világraszóló mű összehasonlítására utal, mely a *Tragédia* megjelenésével kezdődött, tart ma is, és sosem lesz vége. – Kulcsához én a Palócföld idei évfolyamában a két mű párhuzamának lényegét, a két-két fogadást (az Úr és a sátán, illetve a sátán és az ember közt) elemezve próbáltam közel férközni.

Két befejező fejezet címe – *Reménytelen szerelem* és *A megölő betű* – jelzi a vitairat summarizátát, melyet a lírai Utóhang és a kritikai irodalomban kötelező szómagyarázatok zárnak le.

A méltán világhírű tudós, Lukács György, nem követte volna el a Rónai által neki felrótt, hiányos és hibás tényismeretből eredő hibákat, ha kellő felkészüléssel írja meg Madách-tanulmányát: az tehát egy hirtelenében összecsapott írás.

Vajon milyen szándékkal és miért éppen 1955. március 27-én és május 2-án publikálta a központi kommunista pártlapban?

A "fordulat évében" a kultúrdiktátor Révai József leparancsolta a színpadról Madách művét, de a Sztálin halálát követő enyhülések során 1955-ben időszerűvé válik a közvélemény által folyton is követelt, helyi kezdeményezésekben meg-megkísérelt falújítása, s egy másik exponált marxista, *Waldapfel József* professzor bátran lándzsát tör mellette. Ilyen atmoszférában látja időszerűnek Lukács György, hogy a maga marxista tekintélyét nagy hirtelen, akár "összecsapva" is latba vesse – Madách ellen. Talán Révai egyenes óhajára – talán az akkor divó "társadalmi megrendelésre".

Csak hogy Waldapfel akadémikus irodalomtörténész cáfolhatatlanul illetékesen léphetett fel, Rónai viszont tudta, hogy 1973-ban miért írja tanulmánya előszavában: "ami alább olvasható, s ami már úgyszólván hús év hever, csak holtom után lásson napvilágot."

S ez a szerető özvegy jóvoltából most megtörtént.

Käfer István

MAGYAR - SZLOVÁK JEGYZETEK

"A magyarok a szlovák politika végzete"

/Vladimír Minác/

I. A Prágai Tükör a szlovákokról

A Cseh és Morvaországi Magyarok Szövetsége évnegyedes folyóiratának első két számát lapozgatom. Az ottani húszezer magyar zömében 1945-1948 között a "munkaerő-toborzásnak" nevezett deportálásból maradt az egykori Csehszlovákia nyugati felében, kisebb részben a régebbi és újabb prágai, szintén felföldi, szlovákiai eredetű magyar kulturális közösség tagjaiból tevődik össze. 1989 ősze után e két kicsiny csoport nyíltan is egymásra talált. A Szövetség nem érdekvédelmi társulás, hiszen a cseh-morvaországi magyaroknak *nincs számonkérni valójuk a mai cseh társadalmon*. Célja – és persze lapjáié is: *a tolerancia szigetévé válni "a dulakodás felett"*. A lap maga pedig *Ady szavai-val "a ma förtelmeit túlnéző politikum"*. Markáns jelentkezése ez egy biztonságban lévő apró magyar nemzettestnek (a burgenlandi östeleplültekkel és az újonnan elismert ausztriai emigránsokéval azonos lélekszámú,

ám nagyobb, mint a szlovéniai magyarság).

Olvasni érdemes dolgok vannak benne, *amelyeket éppen Prágában érdemes mondani, s ha nem itteni helyi érdekűek, akkor is prágai módra érdemes elmondani*. E "prágai mód" szinte sokkoló hatású az 1. számban közölt *Rudolf Kučera*-blokkal.

Szomszédaink – elsősorban a magyarok című esszéjében a szerző végzetesnek nevezi a nemzetállamok létét. *Állítólagos népek börtönének* minősíti a Monarchiát, mivel az *valójában sohasem próbálkozott drasztikus politikai vagy társadalmi eszközökkel a nemzetek elegyéből homogén államot kialakítani ... A magyar királyság ... értelmetlenül szét lett zúzva ...* amiben Csehszlovákia különösen kitüntette magát. Ceausescu példáját így sommázza: *Az egyes nemzetiségek és nemzetek önmagukban is a kulturális és etnikai különbségek hordozói, s csak eltávolításuk után nyílik lehetőség az egységes totalitárius nemzet megteremtésére, melynek*

aztán már nem marad más esélye, mint gyorsan elkorcsosulni s alázatos anyaggá válni a Vezér kezében. Ez Cseh-Morvaországról nem mondható el ugyan, mégis a német nemzet nélkül a cseh nemzeti tudat gyors hanyatlásnak indult. Csehországban a németekben és a zsidókban tükröződve fejlődött a cseh nemzet, a velük való együttélés teremtette meg a cseh kultúra létének alapjait. Le kell tehát számolni a szomszédokkal szembeni averziókkal, sőt, az önálló cseh állam sem lehet végcél, hanem a nemzetállami lét miatt bekövetkező német és szovjet megszállás tanulságainak tükrében új, közös célunkká a szabad és független Közép-Európa megteremtésének kellene válnia ... ahol a nemzetállamok és határaik csupán a történelmi tan-
könyvekben kapnak helyet.

Ilyen összefüggésben jut el a csehszlovákiai magyarokhoz és a szlovákokhoz: *A szlovákiai magyarságot mi magunk teremtettük ... mert stratégiai és egyéb okokból magyar területeket foglaltunk el.* Megérti ugyan Trianon egyik indokát, hogy a mai Dél-Szlovákia termőföldje nélkül gazdaságilag nem létezhetett volna Csehszlovákia, de akkor is elhibázottnak tartja. Történelmi párhuzamként értékeli a bösi eróművet, amely gazdaságilag értelmetlen, mégis ragaszkodunk hozzá, mintha ettől függne az állam sorsa. *A szlovák komplexusok gyógyításának ilyen módja meglehetősen költséges.*

Nem titkolja azt sem, hogy a szlovák komplexusok kialakításában a cseh politikának és a közvéleménynek is része volt, hiszen *romantikus kép alakult ki benne Szlovákiáról.* A vad és tiszta természet, az egyszerű és

elmaradott nép, amely gyönyörűen énekel és népmeséket mesél. Kísértetiesen hasonlít ez a kép a századforduló magyar közhangulatához, mely szerint néhány pánszláv izgató, főleg csehek(!) tüzelik fel ezt a békés báránypépet magyar hazája ellen. Kučera megoldása: *A magyar nemzetiségi kisebbség számára a jövőben nem csupán a kulturális fejlődésre való mindennemű lehetőséget kell megteremteni, de biztosítani kell jogait saját politikai képviselőjéhez is. A magyar nemzet ... részvétele a szlovák és csehszlovák politikai életben minden bizonnyal érték lenne. ... Tanulmányozzuk a magyarokat, tanuljunk tőlük, mert egyik legfontosabb partnereink lesznek a majdani Közép-Európában.*

Bevallom, óvatosan bántam az idézetekkel. Számos megfogalmazás ugyanis messze túltesz hazánk szélsőséges nacionalistának nevezett közéleti személyiségeinek megnyilvánulásain is!

Kučera Fejezetek Közép-Európa történelméből című esszégyűjteménye 1992-ben jelent meg Prágában, a Közép-Európai Kulturális és Politikai Intézet kiadásában. A Prágai Tükör két ismertetést közöl róla. Az egyik pozitív. Elismeri a szerző igazát, miszerint tragédia volt a Habsburg-birodalom szétzúzása, mert ezért következett be az így megerőszkolt Közép-Európa későbbi totalitárius alávetettségének végzete. Csehszlovákia létrejöttének igazi célja Szlovákia csehítése volt, az egész állam kulturális asszimilációs terveken alapuló elcsehítése történelmének meghamisítása útján.

A másik recenzió élesen szembeszáll Ru-

dolf Kucérával. Írója törvényszerűnek tartja a Monarchia szétbomlását és teljesen abszurdnak értékeli Szlovákia állítólagos elcseszesítését, és a szomszéd államokkal egybevetve demokratikus rendszerű államnak minősíti Csehszlovákiát.

Közép-Európa jövője attól függ – állítja Bohumil Dolezal Türelem című írásában – milyenek lesznek a cseh-szlovák-magyar kapcsolatok. Az előjelek nem éppen biztatóak, hiszen nem várható, hogy a magyar kisebbséggel szembeni nem vonzó szlovák politika ... megváltozik. Bősszel a szlovák politikának nincs ereje megbirkózni. Az éretlen szlovák és a számító cseh politika minden terhet Magyarországra hárít, és annak veszélye áll fenn, hogy ez a jelentősebb demokratikus hagyományok nélküli, gazdasági problémákkal küszködő ország, mely még mindig az igazságtalan trianoni szerződés következményeit nyögi, a negyvenöt éves pusztító kommunista uralom után a jelenlegi politikai rendszer összeomlásával és a háború előtti politikai atmoszféra visszatérésével fizet rá erre a helyzetre ... Türelem kell és idő. Szlovákia a közép-európai láncreggyengébb láncreggyeme ... a türelmetlenség kelet felé taszítja ...

Petr Průhoda úgyszintén a szlovák-cseh, illetve a szlovák-magyar viszonyt tekinti a cseh-magyar jövő alapkérdésnek. Az okfejtés aggodalmas: A csehek nemigen értik a dél-szlovákiai viszonyokat, és semmiképpen sem értenek egyet az ottani magyar kisebbség nemzetiségi elnyomásához vezető esetleges lépésekkel ... viszont Csehországban nagyszámú németajkú kisebbség létezett,

akiktől igazán nem dicséretre méltó módon vetek búcsút ... az eddig be nem ismert rossz lelkiismeret fogja a cseheket meggátolni abban, hogy túlságosan hangosan álljanak ki a szlovákiai magyarok mellett ... A szlovákok és a magyarok között etnikai jellegű ellenségeskedés támadhat, a szlovákok és a csehek között gazdasági háború. Mindkét eset katasztrófát jelentene Európa ezen részének. A megoldás: Közös erővel kellene a cseh és magyar demokratáknak támogatniuk ... az eddig nem túl nagyszámú és állandó veszélyeknek kitett szlovák demokratákat. És remélni és kitartani.

A Prágai Tükör 2. számának társadalmi érzékenységű rovata a *Lelkünk rajta. Milan Znoj A cseh ártatlanság ideológiája* című írásában Csehszlovákia széthullását vizsgálja. A felelősséget könnyű a szlovákokra hárítani azzal, hogy "az államszövetséget nacionalizmusukkal a szlovákok verték szét." Vagy azzal, hogy Szlovákia gazdasági balaszt volt a csehek nyakán, pedig hiú remény a cseh ártatlanság ideológiájának alaphangja, miszerint "a szlovákok nélkül könnyebben boldogulunk", és primitív a kalkuláció, hogy "legalább nem kell majd ráfizetnünk a szlovákokra". Dolezalhoz hasonlóan Znoj is felveti Szlovákia részéről a baloldali veszélyforrást. Csehszlovákia megszűnéséért pedig mindkét fél felelős: *A szlovák nacionalizmus magával sodorta a szlovák szellemet, az ártatlanság ideológiája pedig a cseh szellemet bódította el.*

Ugyanebben a rovatban *Tarr Zoltán A szlovák-magyar viszonyról* című, saját fogalmazása szerint *fontolatlan írása* olvasha-

tó, hiszen *általag magyarként* tud csak beszélni a témáról. Bátor és jó a lapszerkesztő prágai látásmódja, hiszen az 1963-ban született, magyar-törtnelem szakos, a XX. századi magyar történelemmel foglalkozó tanárt szólaltatja meg, akit tizenéves korától senki sem készített fel arra, hogy az egykor "baráti" országokban közutálatnak fog örvedeni – mert magyar. S amit elmond, azt nem szlovákiai, azaz kisebbségi magyarként, hanem magyarországi, azaz többségi magyarként mondja el személyes sértődésétől (első szlovákiai útján rászóltak, mert magyarul beszélt) a jelen értékeléséig (*nem lehet nemzeti érdek a szomszédal tartósan konfliktushelyzetbe keveredni*), sőt az áhított jövőig bezárólag (a fontos a nemzeti problémakör mindkét fél részére megnyugtató kezelése nyomán kialakítható jószomszédi viszony).

Tarr Zoltánt múlt-elemzésében ugyanúgy térségünk nemzetállamainak kialakulása izgatja, mint korábban idézett cseh kollégáit. Jól tudja, hogy *az államoknak inkább fennmaradt a történetük, mint a népeknek*, s jól érti, hogy az ezeréves folytonosság igazolására a történeti állammal rendelkező cseheknek és magyaroknak kevésbé van szükségük, mint például a történeti államisággal nem rendelkező szlovákság történettudományának. A fiatal magyar szerzőnek érdektelen a szlovákok igyekezete a *Morva Birodalomból való származtatásra*, sőt nem hiszi el, hogy ezzel távolról is igazolható lenne a mai, önálló Szlovákia szükségessége. Megengedi, hogy ezekben a szomszéd népektől vitatott kérdésekben a magyar történelírásnak *sem lehet feltétel nélkül hinni*, de

Trianon és Párizs után, *vesztesnek lenni bizonyos fajta kijózanodással jár.*

Tudja Tarr Zoltán, mi a különbség Magyarország és Uhorsko között, hiszen utóbbiban a szlovák etnikum is benne foglaltatik, bár az országot nemeseiről magyarnak nevezik. *Általag-magyar részéről mégis Magyarországról van szó. Az ország nem magyar népei nem kaptak megfelelő képviseletet a társadalmi elitben ... ezért magas kultúrájuk kevésbé jöhetett létre, illetve ami létrejött, az magyarnak számított. Nos – annak. De minek számíthatott volna még? Nem így működtek akkor a dolgok Európa-szerte?*

Túlzottnak tartja a szerző a dualizmus korának elítélését. Azt, hogy a magyar politika történelmi határai között nem tudott mit kezdeni nemzetiségeivel. Lhetett volna-e más alternatívája, hiszen a most széthulló utódállamok sincsenek másképp. Ezzel együtt *elődeink elvesztettek egy országot, és jelenünket ez az időszak alapozta meg*. Bizony, ezek az utódállamok napjainkban jobban féltik területük minden négyzetcentiméterét, mint a Trianon előtti Magyarország.

A jelen a nemzetállamok illúziója. Gyakorodva fürkészik a szomszéd országokban a magyarokat. *Mintha elvárnák, hogy valami agresszió törjem a fejem. Mintha nem tudnák, hogy ... nálunk harminc évig szóba sem került ez a kérdéskör, és nemzedékek nőttek fel anélkül, hogy beléjük csepegtették volna a határrevízió igényét. Ma mumusnak tartani Magyarországot csak tájékozatlanul vagy tudatos hamisítással lehet ... Egyszerűen nem hiszem, hogy miközben mindenki más új államhatárokat és regionális át-*

rendeződésben gondolkodik, éppen Trianon legnagyobb vesztesének kellene kiállnia vitathatatlan volta mellett.

A jövő? Szlovákiában is vádolnak engem, többségi magyart, azzal, hogy a magyar kisebbség ügyét nemzetközi fórumokon Szlovákia elleni hangulatkeltésre használom. Az az igazság, hogy ebben van némi igazság. Javasoljuk, kérjük, követeljük, hogy a kisebbségekkel való bánásmód bizonyos esetekben legyen mérce ... Mi pedig képesek vagyunk-e békés eszközökkel cselekedni a Trianon következtében kisebbségi sorba jutott magyarok megmaradásáért és azonosság tudatukban való megmaradásáért.

A cikk végére a szerkesztőség a Matica slovenská 1992. októberében tett nyilatkozatát illesztette, amelyben közli, hogy *a szlovák nemzet az isteni gondviselés által vezéreltelve önálló államot alapít. Ez alatt Vaszary Kolos évszázaddal ezelőtti megállapítása áll, miszerint a magyarságot Isten keze tartotta fenn.*

Prágából nézvést így vagyunk tehát.

II. Igazán toleráns, demokratikusan gondolkodó szlovák barátom mutatta nekem *Kollányi Károly: Régi Felvidékünk és a Kárpátalja magyar múltjának elrablása* (Bp. 1992. Kráter Kiadó) című művét. Utánajárással tudtam csak megszerezni, a kiadó szerint teljesen elfogyott, az 1991-ben megjelent, *A Kárpát-medence Európában* című könyvével együtt. Ki kell mondanom, hogy az a szemlélet, amelyet Kollányi Károly képvisel, visszavonhatatlanul a múlté. Nem

azért, mert 1945-től emigrációban munkálkodva őrzi a régi Felvidék nosztalgiját. Nem is azért, mintha igen sok megállapítása nem lenne igaz. Bizony, a szlovák történetírás, a közoktatás szlováknak értelmezi és hirdeti a Felföld egész kultúráját, szlovákosítja a személy- és helyneveket. Az ezzel szemben fellépők pedig jelenleg kisebbségben és hátrányos helyzetben vannak. Azért tarthatatlan és káros a szemléletmódja, mert nem ismeri a Felföld szlovák kultúráját és a mai szlovákság nemzeti problémáit. *A magyar-szlovák történelmi közösség* című, 10-12 sornyi anyag méltatlan egy magyar szempontból tudományos- és ismeretterjesztő igénnyel megírt munkához. *Mikszáth Kálmán* és megannyi jó felföldi magyar tanúsítja, hogy a szlovákság nem idegen számunkra, nélkülük és nem csupán népdalaik nélkül nem szólhatunk érdemben a Felföld kultúrájáról. S ha ők 1945 óta mindent szlovákosítanak, nem biztos, hogy nekünk mindent magyarosítanunk kell. Ezt nem csak a múlt diktálja, hanem nemzeteink geopolitikai és szellemi rokonsága és az *arra* építhető jövő.

Tarr Zoltán tűnődő írása átlag-magyar-ként, bevallottan szlovákságismeretek nélkül való, mégis építő módon elmélkedik mindenképpen közös sorsunkról. Kollányi Károly sokat tud a Felföldről, illő lett volna hát – szülőföldje, magyarsága érdekében – beleszólnie egy-két szlovák anyagba. Félszázaddal ezelőtt nem is tarthatta magát igazi felföldinek az a magyar, aki nem tudott valamelyest szlovákul. Ezt is lehetett tanulni a hun-garus nemesektől évezreden át. De ha már a nyelvet nem tudjuk, hozzáférhetőek a ma-

gyar szlovakisztika becsületes alkotásai, akár *Sziklay László*, akár *Szalatnai Rezső* munkái. A Felföldről írva legalább ezek ismerete nélkül csak tovább mélyítjük a szakadékot nemzeteink között, tovább romboljuk Magyarhon egykori magyar-szlovák múltjának közösségét, folytatva a proletár internacionalizmus szomorú gyakorlatát.

Liptószentmiklóssal kapcsolatban az alábbiakat olvassuk a sajtó- és egyéb hibáktól hemzseggő kötetben: *A város idővel a pánszláv agitáció főfészekévé vált, ennek ismert vezére Srobár Vavró rózsahegy-i orvos volt, a cseh maffia magyarországi ügynöke.*

A pánszlávizmus ugyancsak intő példa valamennyi szláv és nem szláv népnek Európa keleti felében. Komoly tudományos felkészülés, forrásanyagok tanulmányozása nélkül veszedelmes dolog emlegetni. Magyarországon főként helyi hatalmasságai is visszaéltek vele, amikor minden szlovák nemzeti próbálkozást, akár egy falusi tanító népművelő munkáját pánszlávizmusnak minősítették. Ez nem a mi felelőségünk. De az igen, ha ma tesszük azt, amit eleink az akkori körülmények között tenni jónak láttak.

Objektív, tudományos kutatásokra alapozó írásokkal valóban meg kell védenünk a Felföldet, a mai Szlovákia magyar múltját és az emberi jogok alapján a szlovákiai magyar nemzettestet. De avítt, primitív, féligazságokat árasztó művekkel ugyanúgy ártunk magunknak, mint a szlovák vagy bármelyik más nemzet, amely csak mások rovására képes talmi dicsőségének fitogtatására. Az ilyesminek szörnyű bukás az eredménye. Ma van lehetőségünk ennek elkerülésére. A szlováksá-

got is segítenünk kell e lehetőség megragadásában. Létük, múltjuk, művelődésük együtt alakult a miénkkel. Meg kell azt ismernünk, mert geopolitikai adottságunk a szomszéd-ság. Nemcsak azért, mert ezt diktálja a szlovákiai magyarságért érzett jogos aggodalmunk, hanem azért, mert a magyarság tisztá lelkiismeretéhez, keresztény európai műveltségéhez csakis az illik, hogy megismerje, megbecsülje néptársait és szomszédait. A pánszlávizmus évtizedekre akadályozta valamennyi szláv nép kultúrájának fejlődését, sőt alapvető létében is fenyegette. Újjáéledése – akár más ordas eszméé is – nem kizárt. Ezért kell megtalálni az emberség útját a szlávoknak szlávokkal, szlávoknak nem szlávokkal és fordítva.

III. Ezért tarthatjuk fontosnak *Gecse Géza Bizánctól Bizáncig – epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből* (Bp. 1993, Interetnica) című munkáját. Részletezésére itt most nincs sem terünk, sem alkalmunk, néhány tanulságáról azonban szólnunk kell.

A faji, nemzeti alapokra építő politika előbb-utóbb mindenütt tragédiát okoz vezetőinek és alávetettjeinek, mert az ilyen politika külső hódításra, totális belső terrorra tud csak építeni. Ehhez szüksége van megsemmisítendő ellenségekre, szellemi, erkölcsi rombolásra, történelemhamisításra, harcos antiszemitizmusra. Éppen napjaink Szlávia-képe döbbsenetheti rá a világot, mivé lett a szláv-ság a szovjet uralom következtében. Iszonyú hiba lenne, ha nem látnánk, hogy éppen a szláv-ság szenvedte és szenved a legtöbbet a szovjet típusú pánszlávizmus metelyétől.

Gecse Géza kötete arra is figyelmeztet, hogy el kell választanunk a kelet-európai szláv népek nemzeti törekvéseit az orosz birodalmi, de elsősorban a szovjet világuralmi politikától.

A szerző minden olyan doktrínát pánszlávizmusnak tekint, *amelynek célja Európa szláv szempontok szerinti újrendezése.*

A szlovák vonatkozások is igen tanulságosak, továbbgondolkodásra késztetnek. A pánszlávizmus latin kifejezése éppen szlovák tollból eredt, *Ján Herkel'* budai Grammaticájában. Ő volt az első szlovák, aki tudatosan próbálkozott a szlovák katolikusok és evangélikusok nemzetérdekű közelítésével és pest-budai szláv kulturális szervezet létrehozásával. *Ján Kollárt* és *Pavol Jozef Šafárikot* tekinti a szerző a pánszlávizmus igazi apostolainak, akik nem csupán *azonosnak tekintették a szlovák nyelvet a csehvel*, hanem ádáz harcot is folytattak az önálló szlovák nyelv és identitás ellen. Izgalmas kérdés valamennyi nem orosz szláv művelődésben, hogy a reformkor első felében a nemzetéberesztők a szláv mitológiát, a szláv nagyságot üdvözölték boldog rácsodálkozással, de a XIX. század negyvenes éveire a hazai valóság került előtérbe. Árnyaltabban fogalmaztam volna meg szerzőnk azon megállapítását, miszerint *a szlovák értelmiség volt a ruszinon kívül talán az egyetlen, amely a XIX. század második felében – jelentős tömegeiben – örömet cserélte volna a magyar fennhatóságot az oroszra.* – Akadhettek ilyenek, de tömegről nem beszélhetünk. Még a századforduló szlovák értelmisége is csak százas nagyságrendben mérhető, és az orosz tájéko-

zódás hívei nem voltak többen, mint a hazai, illetve közép-európai megoldásokat keresők.

A csehellenességet mindvégig megőrző *L'udovít Štúr* és Lamanszkij jegyzeteit tartalmazó műve, *A szlávtság és a jövő világa* már egészen helyén van Gecse Géza kötetében. Štúr 1848-49 utáni csalódottsága – az ismert közhely szerint a magyar szabadságharccal (és népük tömegeivel!) fegyveresen szembeforduló szlovák vezetők azt kapták Béctől jutalmul, amit a magyarok büntetésül – irányította tollát, amikor azt írta, hogy a németek, a magyarok és az olaszok a szlávok ellenségei, ugyanakkor adatolta a cseh-morvaországi, lausitzi, sziléziai, galíciai, krajnai, stíriai, isztriai, horvátországi, szlavóniai, dalmáciai, határőrvidéki és vajdasági szlávok keveredését más nemzetiségekkel. A talaját vesztett, demokratikus alapállású szlovák vezér kétségtelenül eljutott odáig, hogy a szlovákságnak és a szlávtságnak Oroszországgal kellene egyesülnie, de európaibb volt annál, hogy ne rokonszenvezett volna a német egységmozgalommal és ne aggasztotta volna az orosz társadalmi rendszer korszerűtlensége. Volt alternatívája művében az ausztrószlávizmusnak is, Lamanszkij jegyzetei azonban itt sokat mondóan "helyreteszik": *... kizárólag a lengyel, a cseh és a horvát katolikus földesurak értelmezte szláv Ausztriától zárkóznak el az oroszok.* Igen. A pravoszláv világ messze esik az előbb felsoroltaktól. Ma is.

Az orosz pánszlávizmus 1867-től kezdve tekintette a magyarokat egyértelműen ellenségnek. 1867 előtt csak azoknál a pánszlávoknál beszélhetünk igazi magyar-

ellenességről, akik közvetlen kapcsolatba kerültek a magyarokkal. Štúr munkássága hatással volt a pánszlávok magyarsággépére. Sokkal nagyobb hatást fejtett ki viszont Sveztozár Hurban Vajansky, aki Oroszországban publikált *Magyarhoni leveleiben* (Listy z Uhorska) már-már a zsidó-bolsevizmus apokaliptikus előképét festette mindenekelőtt Budapestről. Igaz, Akszakov már 1877-ben a monarchiát a "német-zsidó kultúra és a magyar martalóc vadság politikai keveréként" jellemezte, amelynek léte nemcsak alattvalói, hanem a szomszédos szlávok elnyomásán alapszik, viszont a horvátok és a szlovákok rendkívül hasonlítanak elnyomóikra.

Gecse Géza a mának írta könyvét. A pánszlávizmust ... a századfordulón a különböző szláv nemzetek a békével és az emberi haladással azonosították. Nem gondolkodtak el komolyan a majdani pánszláv szövetség belüli helyzetiükről. Az oroszok, lengyelek, csehek és délszlávok közül nagyon keveseket érdekelt az ukránok vagy a beloruszok nemzeti államalapítási igénye. Ahogy a cseheket sem izgatta a szlovákok, a szerbek, a horvátok nemzeti jogainak elismertetése. Egyetlen dolgot fogalmazhattak meg: egy pánszláv föderáció létrehozását orosz vezetés alatt. Nos – az eredmény közismert. S még az is, hogy az oroszok mellett a szerbek vállalták igazán szláv területek egyesítését.

Különösen a második Balkán-háborút követően, amely igen megnövelte a szerbek elhivatottság-tudatát ... hogy a délszláv népek egységesítésének feladatát a sors rájuk bízta. Igaz: Bulgária ellen a románokkal és ősi ellenségükkel, a törökökkel szöveterkeztek.

A következtetések levonása nem nehéz, de tévedhetetlen megállapításokat még a kérdés részletes elemzése után is csak óvatosan szabad tennünk. Gecse Géza Utószavában ez áll: *A térségünkben élő szláv népek közül a szlovákok, szerbek, bolgárok azok, akiknél az Oroszországra kacsintgató pánszláv rokonszenv erős. Ukrajna esetében a szimpátiának – a közös ortodox vallás és történelmi hagyományok ellenére – határt fog szabni az államérek, és – alighanem – az orosz etnikum jelenléte. Reméljük, hogy Oroszországban ... felnő egy olyan politikus-nemzedék, amely képes lesz arra, hogy ne a bizánci birodalmi hagyományok vagy a XIX. századi orosz szellemek vezessék őket, hanem Moszkva igazi érdekei.*

*

Abban is bízunk kell, hogy az igen fontos magyar-szláv viszony rendeződését is a két nép és a térség közös érdekei irányíthatják majd.

Vicei Károly

KAMASZ NAP

Kaziéknál az elmúlt éjjel is bevették az ablakot, mintegy menetrendszerűen, amint az már cirka kéthavonként történni szokott. A ház egyetlen fűthető szobájának behajtott fehér spalettája akasztotta meg az üvegtáblákat bezúzó fél téglát. Barátomat már megint utolérte a Balázs lányok bosszúja a vélt hűtlenkedésért, de az ablaktörés figyelmeztetés is lehet, előlegezett megtorlás jövőendő félrelépésekért. Most is csupán előlegről lehet szó, mert a kapukilincsre dunsztgumizott cetlin ez áll: "Gyere a barakkba!"

Üzenet nélkül se keresném másutt Kázmért, csakis a barakkban. Ahol Juliskát látod, ott Kázmért is megleled a közelben, évődünk gyakran a haver számlájára, de ez fordítva is igaz. Egy nyári késő esti órán Garaba Piroska kezét szorongatva Kazi nem kelhetett át a belvárosi parkon anélkül, hogy Juliska ne termelt volna ott egy bokorból, hogy megcibálja és le- "fehér kurvázza" az alkalmilag felcsípett csajt, a fiú pedig körmök és fogak fájdalmas pecsétjét viselte heteken át.

Megyek a faházba. Kívüle nincs semmi más az internátussal szemközti udvarban, csak söprűkóró meg bontási téglarakások. Kőműveseknek eszkábálhatták pár éve az ideiglenes lakot, de valahogy megfeledkeztek az építkezésről. Amikor ősz végén az öreg Balázsék - gyermeki becézés szerint Jani, az anya és Medve, az apa - válásra adták fejüket, s utoljára alaposan lecigányozták egymást, a család női tagjai kirajzottak udvarmélyi egyszobás nyomorukból, s birtokba vették a faházikót.

A februári napfényes vasárnap reggel kemény fagyából konyhamelegbe, sült krumpli illatába nyitok be. Kazi villát nyom kezembe: "Egyél, koma! Van némi borunk is." Ő ma itt ébredt Juliska ágyában. Ablaka pusztulásáról már értesült a középső nővér, Hajni gyónásából, aki csak nemrég érkezhett haza, földön heverő matracán dunyha alá bújt, olykor-olykor félelmetes rekedtséggel felkacag, s fenyegetőzve eszközszik, hogy egyetlen hűgocskájából senki se

csinálhat kurvát. "Azt a tizenhat éves lányt nem csak a törvény védi!" – illeszti ujjait fojtogatóra. Még szép Hajnitól, hogy Juliskát kirekesztené a pillangók vonulásából, a közfürdő büféjében délbe gyülekező Kerti Mária, Piculinka, Gegás Ica meg a hasonlók társaságából, mely társaság délután felkerekedvén a Halászcárdában tart stációt, onnan a Hajduska vendéglőbe szállingózik át, hogy végül a vasút menti Boros kocsmában kössön ki. Itt már Tripe vár a hölgyekre (át kell aludnia a nappalt, hogy mindig ilyen friss és mosolygós), ez a levitézlett segéd-táncos, a leánybörze avatott dirigenseként ő határozza meg az ülésrendet, kerít és boronál. Hajni a legkeserűbb portéka Tripe csemegekirakatában, jusson neki akár egy székvárosi tanfelügyelő, akár egy rádióriporter vagy egy helyi sültparaszt. "Szolgálati idejében" sohasem engedi magához Juliska hűgát. Kazit meg engem barátjának tekint. ("Most mondd, illik, hogy két barát megizélje egymást?" - kérdezte szüztelenítésem órájában, két évvel ezelőtt, Kaziéknál. Már akkor is rekedt és hivatásos volt.)

A sült krumpli után kortyintok a borból, rápippantok egy finom cigarettlire, majd Kázmérral kikísértetem magam, hogy mondhassam, amiért jöttem.

– Estére cselezd ki Juliskát. Csibe megszervezi nekünk a harangozó lányát. Anyám háromkor lelép a Gurman konyhájáról, így nálad jövünk össze. Most rohanok, mert Csibéék jönnek hozzám szemet hordani.

– Ma még fogadlak benneteket, de aztán ne gyertek, míg nem szólok. Egy pár napra hazaugrik a muter Németből.

Nem muter, "anyácska", javítanám ki, ha ezzel nem lepleződnék le, hogy beleolvastam Kazi kezembe akadt naplójába. Anyácska ellenőrizni jön egy szál, félárva fiacskáját, számonkérni a megkezdett egyetem első vizsgáit.

Kázmér nem látszik lelkesedni értünk. Ő már ilyen. "Betolakodtatok, elszívjátok a levegőt előlem, ki se lehet dobni benneteket" – dohog néha. De azért beenged. Szeretek menni hozzá. Sok könyve van. Nála olvastam mostanában Dérytől A kéthangú kiáltást meg Prevert verseit. "Tehén, kicsi tehénke, egyszer majd elvezetnek a bikához ...", így valahogy szól egy-két sora. Nemrég Egér Misával felszedtünk két becsei nőt, tánc után, éjjel a vasútállomáson. Nem tudtuk hova vinni őket, mentünk hát Kázmérhoz. A házban senki. A kulcs a félfa szegén, így az udvarba könnyen bejutottunk, az előszoba nyitva volt, ott baltával kifeszítettük a fürdőszobaajtót, melyen túl az utcai szobába léphettünk, Misa aztán elég hamar odébbállt, s amikor Kazi előkerült, semmi kifogása nem volt az ellen, hogy egy idegen lányt talál ágyában.

Két tonna szén vár otthon a ház előtt, meg talán Csibe. A Széna téren Janiba botlok, ebbe a szürkésfekete töpörödött cigányasszonyba, aki a resti felől jövet nyikorgatja viharvert gyerekkocsiját, melyben a másnapi ócskapiacra gyűlik az "áru". Lehetetlen, hogy ne vegyen észre, most is előre köszön: "Jó napot, Kálóczi úr! Hogy van?" Zavar ez a figyelmesség. Elvált férjura, Medve, az öreg Balázs korántsem ilyen alázatos, az ő szájából az urazás előkelően hangzik, amennyire előkelő az ő ténykedése is, amiből él. Könnyekkel foglalkozik. Vesz és elad. Min-

dent be tud szerezni. Neki köszönhettem a minap a Hajduska asztalánál, ahol épp most haladok el, Nietzsche Frigyes könyvét, A vidám tudományt meg egy számomra új mondást: "Pinán a királyok várat is veszettek". "Tán csak nem arra céloz, hogy ne koslassak a lányai után?" - füstölögtem magamban.

Utcám kiszögellő épületén túl látom, hogy házunk előtt toporog Csibe meg egy lány, mindketten vasárnapiasan kiöltözve. Gondolom, ezek se fognak nekem szemet hordani.

- Ehhez pötytyentetek ki? - mutatok a rakásra.

- Tudod, hogy nekem nem gond az öltözködés. Ha nem ezt a magas nyakú fekete pulcsit veszem fel, akkor húzhattam volna fehér inget magamra s hozzá a fekete csokornyakkendőt. Másom nincs, kész a leltár. A korzóhoz meg a biliárddákhóhoz ennyi is megteszi.

Egy jó óra múltán bent áll a szén az egykori disznóólban. A harangozó lánya szófogadóan öltötte magára anyám hitvány pongyoláját, és serényen töltögette a kosarakat, mi pedig rohangáltunk velük a kamráig meg vissza, s közben meg-meghúztuk a létra fokán tartott pálinkásüveget.

Ibolya, a harangozó lánya alighogy kiment a konyhába átöltözni, Csibe utána szól:

- Kész vagy?

- Már hogy lennék?

- Gyere be úgy, ahogy vagy!

Nincs felelet.

- Azt mondtam, rögtön bejössz!

Ibi megjelenik az ajtóban, mezítláb, egy halványkék kombiné van rajta.

- Ezt is vedd le, mire vársz!? - emelinti meg Csibe a kombiné alját. - Levetni ezt is. Meg emezt is.

Az alsónemük egyetlen darabja sem hullik a szőnyegre, valamennyit összemarkolva tartja maga előtt a lány, de nem mintha meztelenségét akarná vele takarni. A kiszolgáltatót testből mintha kiszökött volna a lélek, az önkívüliségnek ama pontjába menekedvén - a tér egy pontjába, centiméterekkel az orra előtt - melyre egyre sötétülő, tébolyos szemmel szegeződik, réved Ibolya tekintete.

- Menj oda Viktorhoz! - utasítja Csibe.

A felém forduló, kissé görnyedt, szokatlanul fehér testből egy viaszfigura hűvössége árad, amint holdkóros járásával közeledik hozzám. Szaporábbra váló szívverésem mind nagyobb levegők szippantására készlet, nem akarom hinni, hogy e látványt ingyen és büntetlenül megúszom, ahogy egykor kisfiúként a félreeső, üres kukoricagóróban sem úsztam meg a paráználkodást Marcellával, akit hintázása közben szabadítottam meg bugyjájától, odatoppanó anyjának legnagyobb megrökönyödésére. (Az egészben az volt a legkínosabb, hogy bűnömet még a papnál is meggyónatták velem.)

Odakintről most egy kerékpár erősödő zaja feszül halántékomnak, tán csak nem anyám

érkezett meg váratlanul, lesem, hogy nyergéből kiszállva a kapu előtt csapódik-e a cipő a talajhoz, de megkönnyebbülésemre már halkul is a kenetlen pedál csivitelése.

– Állj a szoba közepére – vezényel Csibe. – Forogj egy kicsit. Na, jól van, öltözz föl.

Ibi most kezd csak sírni, csaknem hangtalanul.

– Mit picsogsz, bántott valaki? – Csibe egészen megszelídült, hogy ilyet kérdez, nála ez már a törődésnek, a figyelmességnek a jele. Ezt Ibi is így értelmezi, egy hálás pillantást vet a haverra, s amint magára ölti kosztümkabátkáját, már mosolyogni is képes.

Nem tudom, mindez mire volt jó, de azt elismerem, hogy Csibe sokkal sikeresebb a lányoknál, mint én. Ez a csaj csak egy a sok közül, akit bármikor megvárhat a táncok végén, és már "csomagolhatja" is.

Kázmérnál vacsorázok. Két szál kolbászt emeltem le otthon a rúdról. Remélem, nem ettől olyan nyájas és vendégszerető a barátom. Azt mondja, jó fűszeres húsokat kell enni, ha kupakolásra van kilátás, attól van kondíció.

Csak úgy állva eszünk a hideg, kőpadlós konyhában, az asztal már meg se teríthető rendesen, annyi rajta a mosatlan edény. Csibe alighogy belép a nőjével, tör magának a kolbászból akkorát, mint a lóé. Mindketten kabátban telepednek le a szelonra. Én nyomulok Kazi után, a fürdőszobán át az utcai meleg szobába. Barátom beretválkozik, kenceficézik, kimenni készül. Azt mondja, nem vesz részt a szórakozásunkban, inkább a barakkba megy, mielőtt azok jönnek ide. Magunkra hagy, de ne cirkuszoljunk nagyon, kiméljük meg a mutert a szomszédok beszámolójától. Félig se vakarta le a habot a képéről, amikor benyit Csibe, egyik kezével a sebtében felhúzott nadrágot tartja, a másikban női táska.

– Na, melyiktek megy? Csak nyomás, mert a csaj nem fog sokáig szétvert lábakkal pihegni abban a hidegben.

Kazi nagyon elfoglaltnak látszik a tükör előtt.

Csibe kipattintja a táska zárát.

– Minek ennek zsebpénz, ha egyszer ma este velem van? – azzal kimarkolja az összes lóvét. Meg egy párjavesztett arany fülbevalót. – Vidd oda neki – nyomja kezembe a táskát.

Fürdőszoba, előszoba, konyha. Ibi az ágy és az asztal között a cipőfüző megkötéséhez hajolt le, háttal felém. Táskáját a kilincsre akasztom. Hátról átölelve belemarkolok a mellébe. Pillanatok alatt azonosítja a kezet, a tapintás stílusát, előbb mozdulatlanra merevedik, majd könyökének hirtelen szétvetésével fejt le magáról. Az ágyra döntöm, rátehenkedek, benyúlok a szoknyája alá. Egy fuldokló szívósságával ragadja meg mindkét csuklóm, körme szinte a húsomba vág. Patthelyzet néhány percig.

– Eressz el, levetkőzök – mondja, mire hagyom felkelni. De ahelyett, hogy vetkőzne, egy masszív tejesüveget kap fel az asztalról, a nyakánál fogva csatarász vele.

– Tedd le, nem bántalak.

Alig teszi le, lerántom ismét az ágyra. Micsoda ellenállás! Már az is valami, hogy a magam nadrágját kigombolhattam. Aúúú, a kezem! Vérig mélyesztette a fogát hüvelykujjamba. Fájdalmasan leválok a lányról, s ő máris az asztalon lelt súlyos cserépköcsögöt emelgeti rám. Sztémegy a fejem, ha lesújt. Könnyen megteszi, a pánik vagy a düh eszét vette. A kijáratig hátrál, onnan lódítja meg a köcsögöt, amely az ágyon túli kályhán törik darbokra. Az ajtón kint a lány után vetném magam, de akadályoz a térdig lecsúszott nadrág. Mire kijutok a szuoksötét udvarra, semmi nesz sem igazít el, merre folytassam az üldözést. Futok az utcai kapu felé. Ez jó magas és be van zárva, erre nem menekülhetett. Beszaladok szólani a fiúknak.

– Megszökött a csaj!

Értetlen pofát vágnak, de azért rohannak velem. A hosszan elnyúló udvar vége felé tartunk. Félúton megakaszt a laposban meggyült, fagytól vastagon bebőrözött hólé meg talajvíz, itt sem érdemes kutatni. Gyufánk fénye nem hatol el az udvar végi dróthálóig. Két oldalt magas a téglafal. Visszafordulunk. Töprengünk a rejtélyes eltűnésén. Kazi meg Csibe felmegy a padlásra szétnézni. Észbe kapok, hogy a padlásfeljáró meg az előszoba között van még egy nyitott ajtó, mely a konyha alatti pincéhez szól. Pont az ajtó előtt botlok valamibe. Vaksin vizsgálatom. Húha, ez Ibolya cipője, melynek fűzőjét már miattam nem köthette meg. A kitért ajtón belül koromsötét, felőlem ott kuporoghat a lépcsőn a lány, semmit se látni. Ideérkeznek a haverok, gyufa sercen. Te jó ég! Ebben a pincében nyakig ér a víz. Dermedten fűr-késszük a felszínt, mely mindenütt sima, csak a sarkok maradnak felderítetlen homályban. Meg a víz zavaros mélye. A legfélelmetesebb feltételezést hessegetve, ki se mondva szólal meg Kázmér.

– Úgy látszik, másfelé szökött.

Csibét a következő héten bevonultatták katonának, nem volt mese, betöltötte huszadik évét, és nem járt iskolába.

Akkoriban napról napra reszkető kézzel lapoztam át az újságot, netán egy ismerős fényképét találok benne, akinek eltűnését jelenti a hír, s akiről legalább hárman tudjuk, hogy ez idő szerint bizonyára vízihulla.

Kázmér két hónap múltán hív meg magához, jócskán ittragadt az anyja Németből, de már visszatért. Segítenem kell felásni a hátsó udvart. A talajvíz szépen visszahúzódott, szikkad már a föld. A végszomszéd kerítésénél kezdjük az ásást. A drótháló másik felén is ásogat a gazda, az öreg és kopasz, vastagnyakú nyugdíjas asztalos.

– Ugye szomszéd – fordul Kázmérhoz – már régen mondani szerettem volna... Egy este, úgy a tél vége felé épp a műhelyből indultam föl a lakásba, amikor odacsöppent egy leányka. Egyik lábáról hiányzott a cipő. Nagyon be volt tojva, mint akit üldöznek. Kért, hogy engedném ki az utcára. Hogy miért volt neki olyan sietős idejönni, aztán meg elmenni? Ki tudja, honnan jött? Olyan alacsonyak ebben a laposban a kerítések.

Gosztonyi Péter

Horthy Miklós száműzetésben (1944-1957)

A budapesti kelenföldi pályaudvarról 1944. október 17-én indult Bécs felé az a különvonat, amely a tisztségéről előző nap lemondatott 76 éves kormányzót, *Horthy Miklós* t és családját szállította. Két tábornokot – *Vattay Antal* altábornagy és *Brunszwik György* altábornagy – illetve a kormányzói háztartásból még öt személyt vihettek magukkal. A vasúti szerelvényt a MÁV kocsi-parkjából állították össze, magyar vasúti személyzettel. Német katonák vigyázták azonban a kormányzói családot. Dr. *Gerhard Feine* német követségi tanácsos, dr. *Veesenmayer* követ "politikai" helyettese és az SS-Obergruppenführer *Karl Wolff*: ők ketten voltak a Bécs felé tartó szerelvény parancsnokai.

Magyar területen, az állomásokat hamis légiriadóval kiürítették. A németek ugyanis tartottak attól, hogy esetleg a Dunántúlon akadnának olyan magyarok, akik nem néznek tétlenül a kormányzó és családja Németországba történő elhurcolását. – Félelmük azonban alaptalan volt. Az 1944. október

15-16-i politikai változások után – amiről a lakosság a sajtó és a rádió híreiből értesülhetett –, fásultság uralta a lelkeket. No meg a félsz a szovjet hadseregtől, amely ezidőben már Kecskemét felé közeledett.

A kormányzót szállító vonat Bécs-Linz-Salzburg-München útvonalon át érkezett meg a bajorországi Weilheim kisvárosba, ahol – távol a pályaudvari főépülettől – Horthyt a német külügyminisztérium protokollfőnöke, a két méter magas *Alexander von Dürnberg* báró és egy SS-őrség várta. Gépkocsi oszlop szállította innen őket a városkán kívül eső Hirschberg dombon épült impozáns méretű kastélyba, ahol a Budapestről jöttek az elkövetkezendő bajorországi tartózkodásukhoz "berendezkedhettek".

A hirschbergi kastélyt valamely bajor nagyiparos emelhetette a múlt század végén. A több emeletes, magas tornyú és áfonyával futtatott falú, komor épülethez egy nagyobb park is tartozott, amelyet azonban a német őrség szöges drótkerítéssel szegett. Egy SS-század és a bajor Gestapo egy különleges

nyomozó részlege, összesen vagy 12 ember őrizte a Horthy családot. A házban szabadon mozoghattak, a parkba azonban még a négy éves Horthy-unoka is csak őr kíséretébe mehetett. Mindez hivatalosan amolyan "Ehrenhaft" volt, vagyis egy enyhe jellegű internálás, háziőrizet, mintsem "fogság". Hogy nevet is adjanak Horthy tartózkodási helyének, a hirschbergi kastélyt "fantázia" névvel illeték: *Waldbüchl*. A kastély felett egy polgári egyén parancsnokolt: *Horst Hellenthal* főkonzul, a német külügyminisztérium alkalmazottja. Az SS-őrség parancsnoka egy Klein nevezetű Oberführer volt. A német főkonzulon keresztül levelezhetett Horthy – ha kívánta – a berlini külügyminisztériummal.

A háborút követő szakirodalomból kiderül, hogy a hirschbergi kastély szolgált első szálláshelyül az 1943 nyarán Rómában kegyvesztett "Duce"-nak, *Benito Mussolini*-nek is, amikor őt Hitler 1943 szeptemberében kiszabadította az abruzzoi Gran Sasso-ról (ahová az olasz miniszterelnököt saját királya internáltatta) és Németországba hozatta. Előzően a kastélyt rendbehozták és igen könnyen elképzelhető, hogy bizonyos helységekbe lehallgató készülékeket szereltek be. – Alkalmazták-e ezen technikai segédeszközt a Horthy családdal szemben? – Nem tudjuk. Lehet, hogy nem – hiszen a kormányzó Bajorországban már nem volt politikai tényező és így a családi beszélgetések lehallgatása a Gestapo részére nem látszott szükségszerűnek. Igaz ennek ellenkezője sem kizárt.

Miután ifjabb *Horthy Miklós* sem Bécsben, sem Linzben nem szállt fel a kormányzót Bajorországba szállító szerelvényre, * illetve Veessenmayer még október 16-án – a kormányzói lemondás fejében tett budapesti ígérete ellenére sem bocsájtotta szabadon a Gestapo – Horthy már október 18-án este levelet írt Budapestre. A címzett *Reményi-Schneller Lajos* miniszter volt, akit Horthy még az előző kormányokból ismert és tudta, hogy Szálasi alatt is tárcát vállalt. (Miniszterelnök-helyettes és pénzügyminiszter volt).

A levélben, amelynek szövege a *Vattay Antal* féle hagyatékából került elő, a kormányzó arra való hivatkozással, hogy a németek fia szabadonbácsájtásának megtagadásával megszegték az október 16-i, a Hatvany-palotában, az SS-főhadiszállásán tett megállapodásukat, visszavonta a – "zsarolás útján létrejött" – *Szálasi Ferenc* miniszterelnöki kinevezését. "Kérlek ezen soraimat, ha szükséges felmutatni és eltenni..." ezzel a mondattal fejeződik be a levél.

A levél Budapestre való továbbítását báró Dörrberg előzőeken magára vállalta és ez (csodák-csodájára), ha kerülő úton is (a berlini Gestapo központ közbeiktatásával) eljuttott Reményi-Schnellerhez. Az viszont sietett a Horthy-levelet Szálasi miniszterelnöknek átadni.

A Horthy-féle tiltakozásnak azonban nem lett fogantaja. Ifjabb Horthy Miklóst a németek a háború befejeztéig Mauthausen-

* 1944. október 15.-én ifj. Horthy Miklóst 8 óra 30 perckor *Otto Skorzeny* SS különítményesei elrabortták, 15 óra 15 perckor a németek megszállták a Duna-hidakat, a nyilasok elfogalták a rádiót. (a Szerk.)

ban tartották fogságban és Szálasi – Hitlernél tett 1944. december 4-i látogatása alkalmával – Berlinben méltatlankodva szóvá is tette a "Horthy-féle irományt", megjegyzéseket téve a száműzött kormányzó szellemi állapotára is. Ezek után a német illetékes hely megszigorította a postai levelezést a hirschbergi kastélyban és külön utasítás született a kormányzói család levelezésének cenzurálására is. (Ez a rendelkezés pár évvel ezelőtt került elő a német külügyminisztérium levéltárából. Tartalmán kívül érdekessége, hogy különleges típusú nagy betűs írógéppel készült. Amiből arra is lehet következtetni, hogy az irat a szemüveget nem szívesen viselő és így normális gépelt szövegeket nehezen olvasó Hitlerhez is elkerült...)

Vattay Antalal tábornagyot, a kormányzói katonai iroda volt főnökét, november 14-én hirtelen elszállították a kastélyból. Először Bécsbe vitték, az ottani Gestapo székházba, ahol "szemrehányással" illették, hogy magatartásával "rossz hatással van" a kormányzói családra (ezek szerint lehallgathatták beszélgetéseiket?), majd 1945. január 18-án átadták az altábornagyot a sopronkőhidai fegyházban a hungarista kormány politikai rendőrségének. Szálasiék a Horthy-féle Szovjetunió felé történő különbékére vonatkozó puhatolódzási kísérletet bírói úton kívánták kivizsgáltatni. Vattay is azok közé tartozott, akiknek tanúvallomásaira szükség volt Szálasi ügyészségének.

Kisebbszencziót jelentett a hirschbergi kastély internáltjai számára, amikor 1944 december végén megérkezett hozzájuk a kormányzó öccse, *Horthy Jenő* – az Afrika kutató és vadász –, aki a közelgő hazai front-

helyzet miatt Ausztriába keresett menedéket, ahonnan a németek bátyjához irányították. Horthy Jenő gépkocsiján nemcsak hazai élelmiszert hozott magával, hanem poggyászában egy kis rádiókészüléket is becsémpészhetett az épületbe. Ezzel a legnagyobb titokban a londoni híreket lehetett fogni. Így a Horthy család áttörhette az eddigi izolációt: a világ eseményeiről illetve rendszeresen informálódhatott a háború állásáról.

A kemény 1944/45-ös tél után későn tavaszodott. A hadműveletek március második felében már a birodalmi német területekre is kiterjedtek. A hirschbergi őrség kezdett ideges lenni: mikor jönnek a háborút Hitler javára eldöntő "csodafegyverek"? A Horthy család tajait is mind jobban foglalkoztatta a gondolat, mi lesz akkor, ha a Német Birodalom összeomlása előtt az őrség parancsot kap foglyaik likvidálására? – Kitudódott, hogy az SS-őrség eltökélt szándéka, hogy egy kapituláció esetén sem teszik le a fegyvert. Beveszik magukat a bajor Alpokba és ott partizánkodni fognak. Ez a Horthy család számára azt jelentette, hogy a hitleri Birodalom vége, az ő "végük" is egyben, hiszen világos volt, hogy az SS-ek a hegyekbe nem fogják őket magukkal vinni.

1945 április második felében a csöndes éjszakákon néha hallani lehetett az északról mind jobban Hirschberghez közeledő front "dübörgését". Az amerikai hadsereg bajor földre lépett. Az SS-őrség titokban összekészítette a hegyekbe vonuláshoz szükséges felszerelést, eszközöket. Hirschbergben a feszültség – nőttön-nőtt. Horthyék "kivülről" nem várhattak – ahogy nem is vártak – segítséget, jóllehet (és ez a sorok írójának véleménye-

nye) az ezidőben már Bajorországban kitelepített magyar királyi honvédség nem egy vezető törzse felderíthette volna, ha akarja, hol is tartják kormányzójukat, az ex Legfőbb Hadurukat fogságban a náci. S bizony-bizony előkészületeket tehetek volna arra, hogy ha kell, a küszöbön álló összeomlás zűrzavarát kihasználva, akár fegyverrel is kiszabadítsák a Horthy családot az SS őrizetéből. Hiszen nem kellett nagy fantázia ahhoz, hogy rájöjjenek: Horthyék egy hirtelen kapituláció esetén életveszélybe kerülhetnek!

Tudjuk, hogy magyar részről semmi sem történt a Horthy család megtalálása és megmentése érdekében. Ezzel szemben 1945. április 28-án reggelre eltűnt a német őrség a kastélyból és május elsején megérkeztek az amerikai csapatok. A Horthy család – legalább is akkor úgy tűnt – megmenekült. A háború a hátuk mögött volt.

Visszaemlékezéseiben Horthy Miklós megírja, hogy a nála tisztelgő amerikai tisztek – a 7. US-hadsereg 36. hadosztályának parancsnokai – "kitűnő hatást" tettek rá. *"Engedélyt kértek, hogy feleségem előtt is tiszteletüket tehessék és azután velünk teáz-tak..."* Majd csapataikkal tovább vonultak, egyedül hagyván a Horthy családot. Most már biztonságban érezték magukat, hiszen nem csak felszabadultak, hanem szabadok is voltak.

Másnap újabb amerikaiak érkeztek a kastélyba: egy US-czredes, fegyveres kísé-
rőkkel. Horthy Miklóst udvariasan felszólították, jöjjön velük: a 7. US-hadsereg parancsnoka *Alexander Patch* tábornok szeretné személyesen megismerni. Horthy semmi rosszat nem sejtve beült a gépkocsiba,

amely azonban őt nem a 7. US-gadsereg főhadiszállására, hanem Göppingenbe, egy ideiglenes "fogháznak" berendezett villa-telepre szállította. Itt egy hadnagy elé vezették. Az amerikai tiszt magyarul közölte a kormányzóval: tekintse magát az US-hadsereg hadifoglyának. Legalább is addig, amíg soráról legfelsőbb helyen nem történik döntés. Hiába volt Horthy minden tiltakozása; az őrség elvezette. A telepen egy villa-lakásába kerültek. Egy szobában lakott a szintén őrizetbe vett német tábornaggal, *Wilhelm List*-el.

A következő napokban Horthyt tovább szállították. Társasága újabb német katonai személyiségekkel bővült: List tábornagyon kívül velük volt még *Gerd v. Rundstedt* tábornagy, aki 1944 decemberében a nyugati fronton az ardennesi offenzívát vezette és *Maximilian v. Weichs* báró tábornagy, aki 1942/43-ban a doni 2. magyar hadsereg főlött parancsnokolt és 1944. március 19-én a Magyarországot megszálló német csapatok főparancsnoka volt. Horthy visszaemlékezéseiben ki is fejt: *"...jó társaságba jutottam, és a közös étkezések meg kerti séták közben igen érdekes beszélgetésekre nyílt alkalom. Különböző részleteket tudtam meg Hitler hadvezetési módjáról, de a magyarországi harcokról is..."*

A következő fél év igen mozgalmas volt Horthy Miklós életében. Patch tábornokkal találkozott, azonos szálláson volt egy sor neves német diplomatával, katonával; köszönhette őszinte híveit, a két *Keresztes-Fischer*t, *Lajost* és *Ferencet* (mindketten a náci mauthauseni koncentrációs táborából szabadulva kerültek átmenetileg amerikai

őrizetbe) és ha rövid időre is, úgymond "szabadságra", egy ízben vissza is térhetett Bajorországba, családjához. Megint csak Horthy visszaemlékezéseiből idézünk: *"Biztosítottak, hogy nem vagyok hadifogoly és hogy csak védőőrizetben tartanak..."* Különböző városok szolgáltak 1945-ben Horthy lakóhelyül és különböző minőségű szálláshelyek. 1945. szeptember 25-én pedig Nürnbergben találta magát.

Ezekben a napokban vette kezdetét az a nagyméretű politikai per, amelyen a Hitler-ellenes Koalíció Szövetségének illetékes szervei az 1945. május 9-én feltétel nélkül kapitulált Nagy-német Birodalom politikai és katonai vezetőit vonták felelősségre.

Horthy Miklóst – másokkal egyetemben – az amerikai vádhatóság a perben tanúként akarta felhasználni. A kormányzót a nürnbergi fegyház egyik magánzárkájába helyezték el és három hétig – véletlenségből? tudatosan? – fogolyként is kezelték. Aztán személyét illetően lényeges változásra került sor: *"A fegyház másik szárnyába kerültünk, ahol a zárkák ugyanolyanok voltak, de napközben ajtajaikat nyitva hagyták, és délelőtt meg délután két órát sétálhattunk is..."*

A háborús főbűnösök elleni perben Horthyt a náci külügyminisztérium ügyeiről, Hitler és Keitel vezértábornaggyal kapcsolatos dolgokról kérdezték. Magyar vonatkozású ügy nem került napirendre. Horthy nürnbergi fellépéséről fennmaradtak korabeli jegyzőkönyvek. Ezeknek egy részét a budapesti "Magyarország" című hetilap 1971 decemberi számaiban közölték is. Ugyancsak érdeklődésre tarthatnak számot Horthy azon levelei is, amelyeket 1945-ben VI. György

brit uralkodóhoz és *Wintson Churchill* egykori háborús miniszterelnökhöz intézett és amelyekre választ soha nem kapott (Az eredeti levelek a londoni Public Record Office birtokában találhatóak).

1945 novemberében a kormányzó találkozhatott a mauthauseni KZ-ből 1945 májusában kiszabadult fiával, ifj. Horthy Miklóssal. Őt az amerikai vádhatóság, hogy az öregúrnak örömet okozzon, külön engedéllyel az itáliai Capri szigetéről hozatta Nürnbergbe. Legyen a további kihallgatásokon hetvenhét éves apja segítségére.

December közepére lényegében befejeződtek a tanúk kihallgatásai. Horthy Miklóst hét hónapi "védőőrizet" után december 17-én "elbocsájtották" a nürnbergi fegyházból. Mikor közölték vele, hogy új szálláshelyre kerül, nem mondták meg, hová viszik. Így őt is és családját is kellemes meglepetésként érte, amikor az amerikai hadsereg gépkocsija 1945. december 18-án megállt a bajor Weilheim városkában és Horthy Miklós szabad emberként családja elé léphetett.

1945 nyaratól a Horthy család már nem lakott a magányos hirschbergi kastélyban. Egy pékmester rekvirált házába helyezték el őket az amerikai hatóságok. A háború befejeztével Horthyék "magánemberek" lettek. Szembe kellett nézniük a mindennapok megélhetési gondjaival, hiszen a Budapestről magukkal hozott személyzettel és a családtagokkal együtt tíz ember napi ellátása hárult Horthyékra.

A kezdet nem volt könnyű. Eleinte különböző amerikai szervek szeretetsomagjaiból éltek, majd Horthy Istvánné megtanult írogatni és a Vöröskereszt szolgálatnál él-

miszer fejében munkát vállalt. A Weilheim-től nem távoli magyar hadifogoly tábor tisztjei is igyekeztek – lehetőségeikhez képest a kormányzói család mindannapos gondjain segíteni: önkéntes munkával az 1945/46-os kemény télen a tüzelőt a közeli erdőkből "beszerezték" és felaprítva beszállították a weilheimi pékmester házába. Horthy Miklós főleg a fiatalabb tisztiek társaságát kereste. Egy Halmai nevű századossal rendszeresen és hosszan társalgott. Elsősorban a trianoni békeszerződés hatásai és a Donnál elpusztult 2. hadsereg történetének részletei érdekelték.

Mindez részéről nem csak személyi kíváncsiságból történt. _

Horthy Miklós szerény eszközeivel, amelyek Weilheimben rendelkezésére álltak különböző memorandumokat fogalmazott meg és küldte azokat a győztes nagyhatalmak vezetőinek. Ezek az előterjesztések Magyarország utolsó harminc évének történetét, a Duna-medence problematikáját elemezték; angol nyelven íródtak és Horthy reményeit fejezték ki, miszerint a Párizsban készülő új békeszerződésben (1946) a nagyhatalmak az ex-kormányzó véleményét is figyelembe veszik majd. Így kerültek e memorandumok *Aneurin Bevan* brit munkáspárti vezető kancelláriájába, *Harry S. Truman* US elnök irodájába vagy *Georges Bidault* francia miniszterelnök titkárságára. Foganatjuk nem volt, még csak nem is nyugtázták őket. A győztes nagyhatalmak vezetőinek kisebb gondja is nagyobb volt, mint Magyarország második világháború utáni határproblémájának kérdései.

A háború utáni hivatalos Magyarország,

amelyet a kommunista párttal együtt a demokrtikus pártok koalíciója kormányzott, nem gondolt arra, hogy Horthy Miklóst esetleg "háborús bűnösként" perbe fogja, hiszen az akkori Magyarországra kényszerített törvények szerint erre nem is lett volna jogi alap. Egyedül a kommunisták látták volna szívesen az agg kormányzót a vádlottak padján, és nem is második világháborús cselekedeteiért, hanem inkább 1919-es szerepléséért: Sztálin, a Szovjetunió korlátlan vezetője azonban leintette magyarországi elvtársait. Sőt 1946 áprilisában, egy moszkvai kormánytárgyalás szünetében kávézás, teázás közben közölte az akkori kisgazdapárti miniszterelnökkel, *Nagy Ferenc*cel, hogy "ne ítélkezzenek Horthy felett. Először is Horthy öreg ember már, azután pedig nem szabad elfelejteni neki, hogy mégiscsak fegyverszüneti ajánlatot tett 1944 őszén!" Így áll ez Nagy Ferenc az Egyesült Államokban, de Budapesten 1990-ben kiadott visszaemlékezéseiben is.

Magyar részről tehát nem is kérték kiadatását a nyugati hatalmaktól. Csak a jugoszláv állam feje *Josip Tito-Broz* kívánta volna a kormányzót az 1942-es újvidéki "hideg napok" véres kimenetelű katonai "tisztogatásaiért" háborús bűnösként Jugoszláviában perbe fogni. Ilyen irányú puhatolózásai a brit politikai szerveknél azonban már a kezdet kezdetén zátonyra futottak. Sem Londonban, sem Washingtonban nem tekintették a kormányzót háborús bűnösnek.

Horthy Miklós és családja tehát bántatlanul élt 1946-ban Weilheimban. Az emigrációs politikától távol tartották magukat, igaz, ilyesmi ezekben az időkben még alig létezett.

A Bajorországot megszállva tartó US-hadsereg parancsnokaival és a polgári adminisztráció vezetőivel kapcsolatuk jó, sőt baráti volt. Horthy találkozott Clay generálissal és van Wagoner kormányzóval is többször érintkezett. Baráti bensőséges viszony alakult ki 1946 és 1947-ben a Horthy család és az Egyesült Államok müncheni főkonzulja *Sam E. Wood* között is, ahogy Weilheimben is sok kedves ismerősre tettek szert a bajorok között. Jóleső érzés volt, hogy környezetük őket "egyszerű halandóként" is megbecsüli.

Idővel megoldódtak a család anyagi problémái is. Részben azzal, hogy a Budapestről 1944 októberében velük érkezett személyzet (a Horthy unoka, Istvánka, nevelőnőjének kivételével) visszatért Magyarországra, és így kevesebb ember ellátásáról kellett gondoskodni. Másrészt külföldi barátok és tisztelők anyagi támogatásba részesítették Horthyékát. A legendák világába tartoznak azok a háború utáni rosszindulatú állítások, miszerint a Horthy-család Nyugaton a "Magyarországról időben kimentett vagyonból" élt volna.

Egyszer még, 1948 tavaszán, megidéztek Horthyt Nürnbergbe. Az úgynevezett "Wilhelm-strasse-i perben", amelyet a náci diplomaták ellen folytattak; dr. *Edmund Veessenmayer* – Hitler "magyarországi 1944-es helytartója" – ügyében hallgatták ki.

Dr. *Robert Kempner*rel, aki e tárgyaláson a nemzetközi bíróság amerikai fővádlottjának helyettese volt, a nyolcvanas években levelezésben álltam. Az akkor már öreg jogász élénken emlékezett Horthyra. "Horthy admirális a vád tanújaként kitűnő benyomást tett a bíróságra..." írta 1987. október 1-i levelé-

ben.

1948 június közepén Münchenből három volt magyar királyi honvédtiszt kereste meg Weilheimben a kormányzót. A delegációt *Zákó András* szolgálatonkívüli vezérőrnagy vezette. A látogatásnak kettős célja volt. Horthy Miklós júniusban ülhette meg jó egészségben 80. születésnapját. Ehhez jöttek gratulálni az ex-katonák és egy – szerintük – szükséges bejelentést tenni. A magyar királyi honvédség katonai emigrációt átfogó szövetsége, az MHBK (Magyar Harcosok Bajtársi Közössége) 1949. január 1-re tervezett megalakulását jelentették be. A bensőséges beszélgetések során természetesen a kormányzó 1944. október 15-i proklamációja és minden ezzel kapcsolatos problematika, illetve különösen a hadsereg magatartásának kérdése is szóba került. Horthy Miklós *ekkor és itt* közölte a Szálasi-éra alatt, a háború végéig szolgálatot teljesítő egykori katonákkal, hogy mi is volt a politikai indítóoka annak, ami őt akkor arra készítette, hogy Magyarország háború utáni jövője érdekében, 1944 őszén fegyverszüneti kéréssel forduljon a Szövetséges Hatalmakhoz, amelyek őt aztán a szovjet kormányhoz utasították. Zákóék pedig arról informálták egykori Legfőbb Hadurukat, hogy mi volt ezzel szemben részükről az ok, ami miatt a harcot 1944 októbere után a Vörös Hadsereg ellen nem szüntették be. Az 1948-ban már *történelmi* eseményként kezelhető Október Tizenöt-komplexum megbeszélése mindkét fél részéről egy egyezésbe torkollott. A későbbi idők folyamán Horthy egy, csak a halála után felhasználható emlékiratban az MHBK által felmentette a magyar királyi honvédség tisztikarát –

1944. október 15-16-a eseményeinek elszabotálással kapcsolatos – "esküszegés" vádjávalól.

Horthy weilheimi látogatói azonban nemcsak a múlttól, de a jelen feladatairól is beszéltek. 1948 nyarán már mérleget lehetett vonni a kelet-európai politikai helyzetéről és annak kilátásairól. Magyarországon a koalíciós pártok teljes deffenzívába szorultak. A Rákosi vezette Magyar Kommunista Párt a Szociáldemokrata pártot egyesülésre kényszerítette. Az MKP erőteljesen tört a hatalom egyedi megragadására. A Vörös Hadsereg továbbra is jelen volt Magyarországon. A katonai emigráció vezetősége viszont abban reménykedett, hogy a nyugati hatalmak – az ekkor még meglévő atommonopólium birtokában – jogi úton kikényszeríthetik a szovjet csapatok magyarországi kivonulását, hiszen az 1947-ben Párizsban aláírt és a magyar parlament által ratifikált új békediktátum erre módot adhatott volna. Ezen kívül a megalakítása előtt álló MHBK a magyarországi ellenállás (ügymond, a "Kopjás mozgalom" újjáélesztése) megszervezésére és egy mielőbbi fegyveres hazatéréshez való felkészülésre is erőket kívánt gyűjteni.

A Zákó András-féle delegáció egyik tagja sokkal későbbi, e sorok írójával folytatott levelezése során közölte, hogy az MHBK leendő vezetősége szívesen vette volna, ha Horthy Miklós legalább névlegesen szerepet vállalt volna tevékenységükben. A kormányzó azonban elutasította az ajánlatot. Az MHBK célkitűzéseivel nagy általánosságban ugyan egyetértett (t.i. fel kell készülni egy későbbi hazatérésre), de mindjárt ki is jelentette: ő maga nem állhat a Nyugatra szakadt

tisztikar vagy politikai emigráció mozgalmának élére. Már csak azért sem, mert ő Nürnbergben "bizonyos illetékeseknek" szavát adta, hogy a számkivetettségben nem foglalkozik aktív politikával.

Udvarias kibúvó volt ez a kijelentése egykori katonái előtt, vagy valóban politikai visszatartásra kötelezték Horthyt Nürnbergben? Bizonyosan nem tudjuk. A még elérhető nürnbergi "illetékeseket", dr. Kempert és dr. Hasenclevert magam is levélben kerestem fel ez ügyben. Rajtuk kívül olyanoknál is érdeklődtem, akik 1948-ban betekintést nyerhettek Nürnbergben a "Horthy-aktába". Válaszuk egyöntetű volt: "politizálási tilalomról" nem tudtak. Ilyesmi egyébként sem volt szokás Nürnbergben. Aki bűnösnek találtott – elítélték. Akit pedig a bíróság felmentett, az szabad embernek érezhette magát. Politizálási tilalomnak sem volt kitéve. Horthy Miklós esetében, tudjuk, vádemelés sem történt ellene Nürnbergben; csak tanúként szerepelt. Vagyis, véleményünk szerint, Horthy a MHBK-val való együttműködés elől diplomatikus módon egy ilyen nem létező tilalommal érvelt.

Ettől függetlenül Horthy a müncheni MHBK központtal a következő években bizonyos laza kapcsolatot tartott fenn. "Katonai ügyekben" azonban másokkal – egy egykori tábornokokból álló "bizottsággal" – konzultált.

1948 nyarán érlelődni kezdett a kormányzóban az elhatározás, hogy Bajországot elhagyja. Ennek fő oka felesége, a 67 éves Magda asszony megromlott egészségi állapota volt: éghajlatváltozásra lett volna szüksége. Horthy Miklós legszívesebben Itáliában

telepedett volna le – szerette a mediterrán vidéket, olaszul is jól beszélt –, de ebben az időben az ottani politikai válságsorozat (a királyság megszűnt, a balratolódás a belpolitikában folyamatos lett, az olasz KP megerősödött) ezt az óhaját megvalósíthatatlanná tette.

Svájcba is szívesen telepedett volna le Horthy. A berni idegenrendőrségi hatóságok (amelynek élén ez időben még mindig a háború alatti hírhedt náci szimpatizáns, dr. Rothmund állott és most Hitler bukása után neofita lett), egy bászeli cionista ügyvéd (Horthyék weilheimi barátja) által benyújtott – nem éppen diplomatikusan fogalmazott – kérvényét ez ügyben elutasította. Ehelyett csak egy három hónapnyi tartózkodásra szóló engedély megadását helyezte kilátásba, amely semmiképp sem felelt meg hosszú távon a Horthy-családnak. Más megoldás után kellett nézni.

A fiatal és igen agilis özv. Horthy Istvánné utazott ezek után a svájci fővárosba, ahol ekkor teljes béke honolt és normális diplomáciai képviseletek működtek. Mivel sógora, ifj. Horthy Miklós egykoron a Magyar Királyság brazil követe volt, és ebből az időszakból ismerte a berni portugál diplomáciai misszió vezetőjét, özv. Horthy Istvánné a portugálokat kereste fel. Ott előzékenyen fogadták. Maga a követ hallgatta meg és arra kérte, hogy amíg a letelepedéssel kapcsolatban kormányától nem kap választ, ne forduljon máshová. Négy napon belül jött Lisszabonból az értesítés – ami persze csak *Antonio de Oliveira Salazar* miniszterelnök (és diktátor) jóváhagyásával történhetett –: "vous êtes le bienvenu au Portugal". Vagyis, szívesen látják őket Portugáliában. Az egész

Horthy család, belcélva Hus nővért, a kis Istvánka nevelőnőjét, portugál diplomata útiokmányt kapott, amit özv. Horthy Istvánné boldogan vitt magával Weilheimbe.

1948. december 18-án került sor az utazásra. Bajorországból Bernen keresztül a Genfi-tó melletti Veveybe vitte őket a vonat, ahol azonban Horthy Miklósné hirtelen ágyának esett. Egy hétre Bernoise városkában kényszerpihenőt kellett beiktatniok. December 27-én folytathatták útjukat. Az itáliai Rapallo, majd Génua, ez volt a célállomás, ahol az "Anna C" nevű tengerhajó vette őket fedélzetére. Az olasz tengeri hajó tisztkara megkülönböztetett figyelmet tanúsított a Lisszabon felé tartó admirális iránt, ami a 80 éves Horthy Miklósnak láthatóan jól esett.

1949. január 12-én érkezett az "Anna C" Lisszabonba. Bizony, kiábrándító volt az a szegénység, ami a Horthy családot az akkor gazdaságilag igen elmaradott Portugáliában fogadta. A lisszaboni magyar emigrációs kolónia egy kis csoportja kivonult a kikötőbe. A bensőséges üdvözetek segítettek áthidalni a környezet sivár látványát.

A Horthy család a portugál főváros mellett lévő tengerparti üdülőhelyen, Estorilban először egy szállodában, majd egy családi méretű villában talált új otthonra: "Barátaink a virágos szép Estorilban villát bocsájtottak a rendelkezésünkre. Régi és új barátokra találtunk és megvan az örömünk, hogy a világ minden részéből szüntelenül érkeznek hozzánk a kedves levelek, amelyekben honfitársaink jóleső ragaszkodása meghatóan jut kifejezésre." Így írt az 1953-ban Buenos Airesben magyar nyelven kiadott *Emlékirataiban* ezen évekről Horthy Miklós.

Az idős férfiú életének alkonyát különféle gondok árnyékkolták be. Bajorországból eljőve megszűnt az eddig Németország nyugati zónájában minden "hontalan személynek" kijáró UNRRA – (amerikai nyomorenyhító gondoskodás) – ellátása. A kormányzó fia, Miklós már huzamosabb idő óta Dél-Amerikában tartózkodott, ahol egy magyarországi mérnök barátjával együtt új egzisztencia megteremtésén fáradoztak. Így Estorilban tulajdonképpen csak a kormányzópár, özv. Horthy Istvánné illetve az unoka, a nyolc éves Istvánka telepedett le. Bármilyen olcsó is volt ebben az időben Portugáliában az élet, mindenhez pénz kellett. E cseppet sem lényegtelen problémát, a megélhetéshez szükséges anyagiak előteremtését, a család előrelátóan már Bajorországból való elutazása előtt megnyugtatóan biztosítottnak tudhatta. Az Egyesült Államok egykori magyarországi követe *J.F. Montgomery* volt az, aki 1949 legelejére egy úgymond "Horthy-alapítványt" hozott létre, amihez a kormányzó külföldi tisztelői és barátai rendszeresen kisebb-nagyobb összegekkel járultak hozzá. Itt mindenekelőtt négy személy jeleskedett, közöttük az egyik *Chorin Ferenc* zsidó származású magyar nagyiparos volt. (Írjuk ide a többiek nevét is, bár ők ezt, ha még élének, nem igényelnék: *J.F. Montgomery*, 1938 és 1941 között az Egyesült Államok budapesti követe, *Páthy László*, volt alexandriai magyar konzul és gróf *Apponyi Antalné*, született *Madeline Forest*. De a pápa és még mások is, így *Weiss Jenő* nagyiparos is eszközöltek időnként kisebb-nagyobb anyagi támogatást.) Tudomásunk szerint így havi 400 US dollár gyűlt össze.

Horthy Miklós Portugáliában, Európa nyugati peremén távol tartotta magát az emigrációs politikától, ami azonban nem jelentette azt, hogy a világeseményekre ne figyelt volna. A demokratikus emigráns politikusokból a magyarországi kommunista hatalomátvétel után 1948/49-ben szerveződő "Magyar Nemzeti Bizottmánnyal" (székhelye New York) nem tartott kapcsolatot, igaz, a Bizottmány is mellőzte személyét, jóllehet *Varga Béla* prelátus, bizottmányi tag – az 1945 utáni demokratikus magyar parlament utolsó szabadon választott elnöke – 1951-ben Európában járva, Párizsból egy magánlevélben tiszteletteljes jókívánságait fejezte ki Horthy Miklósnak házassága 50. évfordulójára. Amire Horthy válaszolt is, de aztán meggondolva magát, a levelet mégsem postáztta.

Portugáliai emigrációjának éveit alatt Horthy Miklós sok érdekes személlyel találkozott. Így Salazar miniszterelnökkel is, Umberto olasz exkirállyal és családjával, aki 1946 után, miután Itália köztársaság lett, szintén Portugáliában telepedett le. Összehozták a kormányzót *Habsburg Ottó*val is, nem titkolva reményüket, hogy a kettőjük találkozása nem csak az 1921-es Károly király hazatérése körüli események tisztázását szolgálja, hanem a jelen problémáiból kiindulva, Magyarország későbbi jövőjét is érinti. Mindkét fél csalódott azonban egymásban: a további megbeszéléseknek nem is lett folytatása.

1949. április 25-én Horthy egy történelmi értékű Nyilatkozatot küldött *Zákó András* szolgálaton kívüli tábornoknak, amelyben – a weilheimi beszélgetésekre visszatér-

ve – állást foglalt 1944. október 15-e eseményeivel kapcsolatban és e vonatkozásban a hadsereg tisztikarának magatartását is értékelte. A Nyilatkozathoz csatolt kísérőlevelben a következők álltak: "Kérlek a mellékelt tájékoztatót megfelelő formában a tisztikar tudomására hozni. Ezt csak a honvédségnek szántam és nagyon kérek gondoskodjál arról, hogy ez az írás semmiképpen avatatlan kézbe ne kerüljön. Lehetőleg ne postán küldjétek szét, hanem kézzől kézre menjen. A politikusok veszekedését és széthúzását nem tudom megakadályozni, de remélem a múlt tisztázásával hozzájárulni a tisztikar felvilágosításához..."

A három sűrűn gépelt oldalú Nyilatkozat Magyarország Szovjetunió elleni hadbalépésének eseményeit ismerteti, majd 1944-ről közöl (az akkori időkben ismeretlen részletességgel) beszámolót. Befejező mondatai lényegesek. Érdekes és szükséges pontosan idéznünk:

"A rádióban október 15-én leadott proklamációmban többek között azt mondtam: »tudattam a német birodalom képviselőjével, hogy szándékomban van ellenségeinkkel fegyverszünetet kötni stb.« Minthogy azonban a rádió, távirati és telefonközpontokat a németek mindjárt a proklamáció után birtokukba vették, nem volt lehetséges a csapatokhoz a megfelelő intézkedéseket eljuttatni. Így természetes, hogy senki sem tudta mitévő legyen, mert az események, a német erőszak folytán, a további parancsadást lehetetlenné tették..."

* *Magyarországon a Nyilatkozat első ízben 1992-ben került publikálásra. (1. Hennyey Gusztáv: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között, Európa Kiadó, Extra-Hungariam sorozat). (a Szerző)*

És most jön a Nyilatkozat ama része, amely szerintünk politikai vonatkozásban a mai napig is lényeges. – Október Tizenöt komplexum-kapcsolatában még 1949-ben is miként vélekedik a kormányzó?

Horthy: "Esküszegőnek csak azok tekinthetők, akik október 16-án és előtte tényleg előkészítették az árulást és abban résztvettek..." Vagyis azokat a tiszteket és főtiszteket (tábornokot), akik szimpatizánsai és hívei voltak a szélsőjobboldali nyilaskeresztes mozgalomnak és *Szálasi Ferencet*, illetve pártját támogatták. (Tudomásunk szerint ez a Nyilatkozat a mai napig az MHBK irattárában van és tartalmából a legutolsó időkig csak részleteket – és nem is a leglényegesebb részleteket! – tettek közzé. Pl. az exil-csendőrség közleményében a "Bajtársi Levél"-ben 1984. áprilisában, a 30. számban.)

Feltétlenül megemlítendő, hogy az ötvenes évek elején – vagyis Horthy portugáliai számkivetettsége korszakában – kísérlet történt arra, hogy államjogi alapon tisztázódjék a kérdés: vajon a kormányzó 1944. október 16-i budapesti, a németek által kikényszerített lemondási nyilatkozata mennyiben "törvényes"?

A Magyar Királyi Kuria (vagyis mai szóval: a Legfelsőbb Bíróság) a svájci Alpnachban menedéket talált nyugalmazott elnöke, dr. *Töreky Géza* "magyar királyi titkos tanácsos" 1953 őszén "jogi véleményt" nyilvánított e kérdésben. Ez a ma kortörténeti dokumentumnak számító, megfontolt, több gépelt oldalas értékelés "semmisnek" és "érvényte-

lennek" nyilvánítja Horthy Miklós "fegyverek által kikényszerített" 1944. október 16-i lemondását és leszögezi: "Az eredetileg semmisnek és érvénytelen közjogi nyilatkozatot az sem tette utólag hatályossá, hogy azt a megtévesztett és szintén megfélemlített magyar alkotmányos tényezők (a nyilasok által összehívott, csonka Parlament – a Szerző megj.) tudomásul vették. Maga a kormányzó a kényszer alatt történt aláírással egyidejűleg tett jogfenntartó nyilatkozatát sohasem vonta vissza..." A Kuria egykori elnökének véleménye szerint így Horthy Miklós de jure magyar államfő maradt az emigrációban is.

Mindezek ellenére Horthy Miklós továbbra is elhárított magától minden olyan ajánlatot vagy javaslatot, amellyel őt a konzervatív jellegű emigrációs politikába be akarták vonni. A kanadai Torontóban pl. 1952 augusztusában bizonyos emigráns körök létrehozta egy bizottságot, amelyet "Törvényes magyar exil kormányt előkészítő mozgalom"-nak neveztek el. Első ülésükön olyan határozat született, miszerint kormányuk kinevezését Horthy Miklóstól kérik. El is küldték Estorilba a megalakítandó exilkormány "alapelveit" – egy három gépelt oldalas ellaborátumot. Horthy válasza nem késett. Józanul ítélt: "Köszönettel vettem a Magyar exil-kormány alakításának alapelveit. Nézetem szerint egy exil kormány kinevezésére még nem érkezett el az idő. Ehhez szükséges, hogy a világhelyzet változzon..."

Ezzel mi nem azt állítjuk, hogy Horthy Miklós államfői méltóságát és az ezzel járó kötelezettségeket 1944. október 16-ával lezártnak tartotta. Ő soha nem szűnt meg ma-

gát Magyarország Kormányzójának tekinteni. Csak éppen ezzel a magas méltósággal nem kívánt számkivetettségében gyakorlati tevékenységet folytatni. Voltak politikai elképzelései; mi is történjék, a Kelet-Nyugat ellentét robbanása során, ha Magyarország a kommunista uralom alól felszabadulna, de sokkal óvatosabb és meggondoltabb volt, semhogy magát és elképzeléseit az emigráció szélmalomharcaiban aprópénzre váltsa. Visszatartotta őt ettől menyé is, özvegy Horthy Istvánné, aki a kormányzói párral megosztotta a számkivetést és akit az idős Horthy-házaspár saját édes gyermekeként szeretett: Horthy Istvánné fiatalágában, talpraesettségében és nem utolsósorban nem tudni hol elsajátított politikai bölcsességében, de minden vonatkozásban támogatója és istápolója volt Estorilban Horthy Miklósnak.

Igaz, 1954 nyaratól kezdve Horthy István özvegye – akit az agg kormányzó félig komolyan, félig tréfásan, de igen találóan az ő "belügy-, külügy- és pénzügy-miniszterének" nevezett ki – már nem lakott állandó jelleggel Estorilban. A fiatal asszony 1954 tavaszán Lisszabonban egy diplomáciai fogadáson megismerkedett a brit katonai attaséval és ebből a találkozásból még ugyanez év júliusában házasság lett. Mrs. *Ilona Bowden* (volt Horthy Istvánné) azonban kikötötte férjének: csak akkor mond neki "igent", ha ő az év egy bizonyos időszakát (tudunkkal több hónapot) a kormányzói párnál, Portugáliában tölthet. Így is történt.

Kikkel tartott szorosabb kapcsolatot az ötvenes években Horthy Miklós?

A világban szétszóródott magyarok közül

nem kevesen keresték fel őt levélben. Sok látogatója akadt a tengerentúlról is, akiket rangra, társadalmi hovatartozástól függetlenül mindig szívesen látott Estorilban. Igazi és tartós kapcsolat azonban leginkább a katonákhoz kötötte. Zákó András vezérőrnaggyal, az MHBK vezetőjével öt éven keresztül tartott a levelezés – sőt a Magyar Harcosok Bajtársi közössége vezetőségének egy küldöttsége Portugáliában is tiszteletét tette Horthynál.

1953 májusában Bajorországban létrejött egy "Tábornoki Bizottság", amely arra volt hivatva, hogy az Európában élő magyar tábornokok érdekvédelmi és politikai szerve legyen. *Sónyi Hugó, Jusztly Emil, Farkas Ferenc* szkv. vezérezredek mellett még egy sor altábornagy és vezérőrnagy is tagja volt a bizottságnak. De közöttük találjuk a nemrég elhunyt *Kollényi Károly* szkv. vezérkari alezredest is – és (csodálkozásunkra) *Nádas Lajos* szkv. vezérkari ezredest is, az 1944. október 15-i drámai események egyik tevéleges szereplőjét: azt a főtisztet, aki Szálasihoz és pártjához igen közel állva – 1944 szeptemberében óta tudatosan Horthy és Lakatos miniszterelnök "kiugrási" (különbéke) kísérlete ellen dolgozott. (Nádas az emigrációban levélben mély bűnbocsánattal igyekezett Horthynak megmagyarázni 1944-es magatartását.)

1954. november 3-án a kormányzó németországi bizalmi embere *Hennyey Gusztáv*

– szolgálaton kívüli vezérezredek, a Lakatos kormány külügyminisztere – javaslatára Horthy levélben fordult *Konrad Adenauer* német szövetségi kancellárhoz. Az alkalmat erre az 1944-es magyar októberi események tizedik évfordulója szolgáltatta, valamint az a tény, hogy az NSZK nemzetközi elismerése és politikai súlya a nyugati világban megerősödött. Horthy úgy találta helyesnek, hogy az 1944-es, háborúból való kiválási szándékát illetően magyarázattal tartozik a "mai németeknek". Mrs. Bowden ebben az időszakban távol volt Estoriltól. Így a 86. évében lévő kormányzó a Hennyey Gusztáv által előterjesztett "javaslatot" nem tudta megtanácskozni "tiszteletbeli külügyminiszterével" és – elég helytelenül – Hennyey "nyomására" megírta levelét Adenauer kancellárnak, nem véve figyelembe azt, hogy a bonni politika a leghatározottabban elhatárolta magát a Hitler nevével fémjelzett Harmadik Birodalomtól. Így Horthy elég apolitikusan írásba adta, hogy 1944 őszén, amikor fegyverszüneti küldöttsége Moszkvában a szovjet kormány és hadsereg képviselőivel tárgyalt, ő, Horthy, elutasította az oroszok ama követelését, miszerint a fegyverszüneti szerződés megkötése után a magyar hadsereg támadja hátba a német csapatokat. "Magyarországon soha senki nem gondolt arra, hogy orosz parancsra, szovjet utasításra Németországnak hadat üzenjen. Ez egyszerűen elképzelhetetlen volt: Magyarország ezer éves történelmének

* *Nem akarunk belemenni a részletekbe, de meg kell jegyeznünk: az ötvenes évek első felében a katonai emigráció soraiban is ádáz belharc dúlt. Portugáliai számkivetettségében Horthy mindenestre jól tette, hogy e torzskodásoktól, vetélkedésektől távol tartotta magát. (a Szerző)*

egyetlen pillanatában sem követett el árulást, vagy szegte meg adott szavát...” írta Horthy Bonnba többek között – hadd mondjuk meg, bizony nem egészen a történelmi tényeknek megfelelően. Hiszen az 1944. október 11-én Moszkvában megkötött előzetes fegyverszüneti szerződés, Horthy beleegyezésével, előírta a magyarok részére a Wehrmacht megtámadását.

Adenauer kancellár nyugtázta a levelet – udvarisan semmitmondó szöveggel.

Ezekben a hónapokban tért vissza ifj. Horthy Miklós Braziliából. Lisszabonban ismerkedett meg leendő – második – feleségével Mrs. *Helena Lindsay-Lewis*-al, akivel a frigy után a kormányzói házaspár közelében telepedett le.

1956 augusztusában egy svájci képes újság felrepítette a hírt, hogy Horthy Miklós visszatérni készül a kommunista Magyarországra. Hazai földön akar meghalni. Egy wuppertali lap is átvette a hírt, hozzáfűzve, hogy ők már arról is értesültek: Horthy a Hegedűs-kormányhoz fordult visszatelepülése ügyében. A kormányzó azonmód erőlesen cáfolta ezeket a híreket, noha honvágya az évek múltával napról-napra növekedett. A kommunista Magyarországra azonban nem akart visszatérni.

1956. október 23-án kitört Magyarországon a forradalom, amely napokon belül szabadságharccá vált. A szovjet mintájú és berendezésű népköztársaság belső rendje szinte napok alatt kártyavárként omlott össze.

Vajon most beteljesülhetett volna Horthy reménye, hogy magánemberként háztér?

Feszült figyelője maradt a magyar októberi-novemberi drámának. Egyszerűen hazugság és rágalom az az 1957-ben, a kádárista Fehér Könyvekben terjesztett hír, miszerint Horthy az “ellenforradalom” alatt “felkínálkozott az imperialistáknak”, mondván, hogy ő – 1919-es tapasztalataira támaszkodva – majd “rendet csinál” Magyarországon. A 88 éves idős embert a szabadságharc brutális vérbefojtása mélyen lesújtotta.

1956 november 4-től kezdve nem olvasott többé újságot, nem hallgatott rádiót. Közömbössé vált a világpolitika iránt. Valami eltört lelkében.

1957 január végén hirtelen ágynak dőlt. Orvos vizsgálta meg: szervi betegséget nem talált. Egy – a korral járó – “általános fáradtságot” állapított csak meg. Az öregúr állapota szemmel láthatóan naponta romlott. Mrs. Bowden – aki ezekben a hetekben állandóan vele volt – később így írt: “...nem lépett fel sem tüdőgyulladás, sem szívbaj. Egyszerűen azt lehet csak mondani: élete gyertyája kialudt...”

Horthy Miklós 89. életéve betöltése előtt pár hónappal 1957. február 9-én örökre lehűnta szemét. (Felesége, Magda asszony két év után követte férjét.)

Távol hazájától, a lisszaboni Angol Temetőben helyezték – ideiglenes jelleggel – nyugalomra vitéz nagybányai Horthy Miklóst, a császári királyi haditengerészet altábornagyát; a “közös hadsereg” hadi flotta utolsó parancsnokát; a szegedi (1919) kormány hadügyminiszterét, a nemzeti hadsereg megszervezőjét majd 25 éven keresztül Magyarország kormányzóját. – Ideiglenes jelleggel, mert Horthy Miklós soha nem adta

fel a reményt, hogy ha életében nem is, de halálában – haló porában – visszatérhessen Magyarországra, a kenderesi kúria mauzoleumába.

Születésének 125. évfordulóján, 36 esztendővel halála után – a világpolitika következményeként 1990/91-ben felszabadult Magyarországon – most már beteljesülhetett utolsó óhaja.

1993. szeptember 4-én haló porait, feleségével, Purgly Magdával és 1993. március 28-án Cascaisban, 86 éves korában elhunyt fiával, ifjabb *Horthy Miklóssal* együtt helyezték örök nyugalomra Kenderesen a volt Horthy-kúria családi kriptájában.

Horthy Miklós eseményekben teli élete és szerepe hazánk 20. századbéli sorsfordulókban gazdag történelmében még részletes feltárássra és megírásra vár.

A történésznek nem lesz könnyű dolga, hiszen először is el kell felejteni mindazon előítéleteket és rágalmakkal teli legendákat, amelyek az elmúlt 40 esztendőben Horthy -képünket akarva-akaratlanul kialakította. Egykori párttörténészek bizonyos, hogy nem alkalmasak e munka elvégzésére. Ettől függetlenül vizsgálat alá kell vennünk azt a kort is, amely Horthyt körülvette: *a szellemi és társadalmi erőket és nem utolsósorban a csonka-Magyarország számára 1920-tól igen beszűkült horizontokat. Vagyis nem lehet figyelmen kívül hagyni a Trianon-szindrómát sem és a hírhedt (mert az volt!) 1919-es Tanácsköztársaság emlékét sem. Majd azt, hogy 1933 után Magyarország nem csak a Kis Antant – bár már lankadó – figyelmének középpontjában állt ekkor, de keleten Sztálin Oroszországa és Nyugaton*

Hitler Harmadik Birodalma fókuszában is. Mindezek egyenként és összesítésben – párosulva az akkori Nyugat demokratikus politikusainak a Dunamedence problémáival szembeni teljes érdektelenségével – meghatározta és beszűkítette Magyarország politikai, majd katonai mozgásterét. – Nem önként, lelkesedésből adtunk katonát Hitler keleti hadjáratához, ahogy az sem volt éppen véletlen, hogy az 1942-1944 közötti Magyar Királyság – igenis a konzervatív jellegű, tekintélyuralmi Magyarország –, a horogkereszt árnyékában lévő Európában politikai oázis volt; és a menekültek Eldorádója.

A "Horthy-éremnek" természetesen van egy másik oldala is! Az 1918-ban összedőlő Habsburg birodalomból Magyarországra átmentett avult tekintélyuralom megtartása és kiépítése; a szociális kérdésekkel szembeni igen csökkentett mértékű érdeklődés; az antidemokratikus magatartás és Horthy Miklós, illetve rezsimjének megnemértése a zselérség és a munkmasság társadalmi és gazdasági felemelkedésének kísérleteire.

Horthy Miklós 1944-es esztendőbeli szerepe is részletes feldolgozásra és értékelésre szorul. Mindezekre kísérletet tettem a Budapesten 1992-ben a Százszorszép kiadónál megjelentetett "A kormányzó, Horthy Miklós" című könyvecskémbe vázlatosan választ adni. Magam is tudom, ez nem elég. Annnyit azonban mindenképp mondhatunk: 1918 után – és főleg a nemzetünk számára oly sorsdöntő 1920-as esztendő után – Horthy Miklós nem "prológja" volt egy új Magyarországnak, hanem a régi ország "epilógja".

Ravasz István

Emlékmű – Verecke híres útján –

1990. június 30-án a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai a Vereckei-hágóban találtak egy talapzatot, amelyről azt gondolták, a milleniumi emlékoszlopé volt. Nem sokkal ezt követően nyilvánosságra került, hogy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és a Magyarok Világszövetsége (az Ukrán-kormány tudtával és hozzájárulásával) a Honfoglalás 1100. évfordulójára szeretné helyreállítani a korszakos eseményt megörökítő emlékeket a Vereckei-hágóban. Melyek is (voltak) ezek?

Közel száztíz évvel ezelőtt, a milleniumi ünnepekbe illeszkedően, 1886. július 20-án két helyszínen avattak emléket a magyarok bejövételének.¹

A Latorca völgyének Alsóverecke alatti legszűkebb pontján, Vezérszállásnál, az ún. Napóleon-szikla szoros felőli frontjára erősítettek fel egy emléktáblát az következő szöveggel: (1. kép)

"Az esperes-plébános, aki 1945 tavaszán Dunakilitin a bronztáblát árvette Huguag községbe a Palócföldre került, onnan ment nyugdíjba."

Az ezer év emlékére

896.
Árpád

közép-
címer

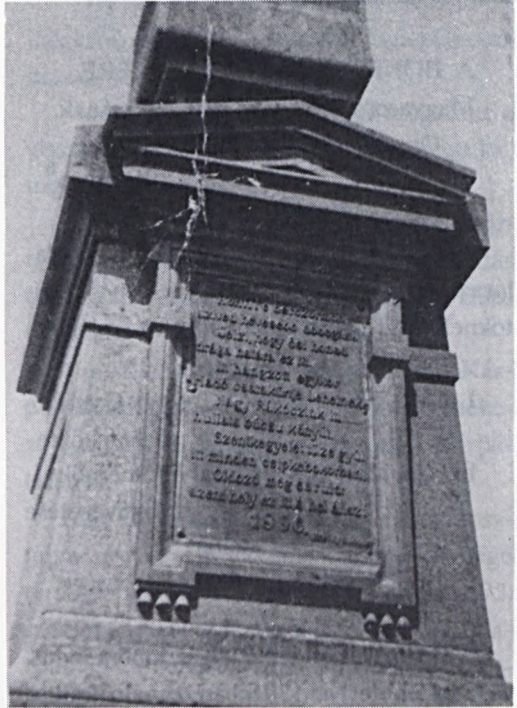
1896.
I. Ferencz József

Isten áldd meg a hazát²

Az emléktáblát *Erdélyi Sándor* Magyar királyi igazságügyminiszter avatta fel, *Fankovics Antal* volóci görög katolikus plébános magyar, majd ruszin nyelven elmondott beszédét követően. A népes és reprezentatív vendégseregben jelen volt *Lónyai Sándor*, Bereg vármegye főispánja, *Jobszty Gyula* alispán, dr. *Münnich Aurél*, a magyar országgyűlés képviselője, gróf *Schönborn Ervin*, a terület földbirtokosa, *Cronenbold Nándor* császári és királyi altábornagy a miskolci 15. gyalogdandár és *Bohutinszky Emil* honvéd ezredes a munkácsi 11. gyalogezred parancsnoka, valamint *Osztrák-Galícia Skole járásának közigazgatási vezetője*.³

Fenn a hágóban a Galíciába átvezető út 841 méter magasságban fekvő legmagasabb pontján *Halaktovics Bertalan* alsóvereckeai görög katolikus esperes kétnyelvű (magyar-ruszin) beszéde után, ugyancsak Erdélyi Sándor avatott fel egy 4 méter magas gránit határkövet. Szavai utaltak a hagyományos magyar-lengyel barátságra; tudvalévő, hogy Osztrák-Galícia lakosságának többsége akkor még lengyel volt: "Egy lépés és bár idegennek nevezett, mégis barátságos országban vagyunk." Ezen az ünnepségen is ugyanazok a vendégek vettek részt, mint Vezérszállásnál. A két esemény egyazon napon, egymást követően zajlott le.⁴

Az obeliszk négy oldalán négy különböző emléktáblát helyeztek el. Szemben, az útra nézett *Kóródy Sándor*, a Bereg vármegyei Képes Naptár szerkesztőjének időmértékes verse, egy tünpanonhoz hasonlító díszítés alatti bronz táblán: (2. kép)

HONFI E BÉRCORMON
SZIVED HEVESEBB DOBOGÁSA
JELZI, HOGY ŐSI HONOD
DRÁGA HATÁRA EZ ITT.
ITT HANGZOTT EGYKOR
RIADÓ CSATAKÜRTJE LEHELNEK,
NAGY RÁKÓCZINK ITT
HULLATA BÚCSU KÖNNYÚT,
SZENT KEGYELET TÜZE GYÚL
ITT MINDEN CSIPKEBOKORBAN,
OLDOZD MEG SARUID
SZENT HELY EZ ITT AHOL ÁLLASZ!

1896.

KÓRÓDY SÁNDOR⁵

Balra indulva (az oszlop körül) volt található a milleniumra s annak ünnepeire utaló emlékszöveg:

A HONFOGLALÁS EMLÉKÉRE
Magyarország ezeréves fennállásának
Országos ünneplése alkalmából
1896. évben⁶

Az útról tekintve, az obeliszk hátsó oldalára erősítették azt a táblát, amelyen a készítőknél és a felállítóknál állítottak emléket:

Lónyai Sándor főispán, Jobszty Gyula
alispán közre-
hatása, Káldy Gyula királyi főmérnök
művezetése
mellett
emelte a vármegye közönsége⁷

Az úttól, az emlékmű körül, jobbra indulva látni lehetett az 1896-ban regnáló uralkodó, valamint a magyar királyi miniszterelnök nevét megörökítő táblát:

I. Ferencz József királyunk dicsőséges uralkodása és báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt⁸

*

Kárpátalja az 1920. június 4-i trianoni békével Csehszlovákiához került. Az emléktáblák szövege az új hatalom szemét szúrta, ezért a gránitoszlop hamarosan csupaszon őrizte az immár csehszlovák-lengyel határt. (Galícia a versaillesi békerendszerrel meg-

alakult Lengyelország részévé vált.) A táblák legnagyobbját, amelyen Kóródy Sándor verse volt, Alsóverecke mintagazdaságának korábbi vezetője, *Rátz János* (leveretlen és darabokra törve) elrejtette, s 1919-ben Magyarországra menekítette. Helyrehozottan ezt a Rátz-család császlói (Szatmár vármegye) kúriájában állították ki.⁹

1939. március 14-én Szlovákia kikiáltotta függetlenségét. Másnap Németország ellenállás nélkül lerohanta Csehországot és Cseh-Morva Protektorátus néven a birodalomhoz csatolta azt. *Eduard Benes* köztársasági elnök lemondott, utóda, *Emil Hácha* nem támasztott akadályt az annexió ellen. A korabeli magyar értelmezés szerint a csehszlovák állam de facto megszűnt létezni. A 15-én *Volosin Ágoston* kormánya által Ungváron kikiáltott ruszin államot (Podkarpatszka Rusz) egyetlen ország sem ismerte el. 15-én a Honvédség "kéznél lévő" alakulatai (zömmel a VIII. kassai hadtest, hathetes újoncokkal) megindultak Kárpátalja visszafoglalására, s különösebb harcok nélkül napok alatt birtokba vették területét. Kisebb összetűzések történtek a Volosin alapította Szics-gárdával, illetve az új szlovák hadsereggel (de nem a csehszlovák haderővel). A Vereckei-szorosba a honvédek 18-án értek ki, ahol a lengyel katonákkal összelelkező ünnepelték meg a közös határ helyreállítását.¹⁰

1939. június 25-én vitéz dr. *József Ferenc* főherceg (nem azonos az 1919-ben kormányzói szerepkört betöltő, 1944 őszén nyilas-szimpatizánssá vált József főherceggel) újjáavatta a helyére Császlóról visszakerült

Kóródy-féle bronztablát a lengyel-magyar határon álló gránitobeliszken.¹¹ – Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy a vezérszállási emléktablát is visszaállították volna. – Az ünnepi eseményen jelen volt *Magdolna* főhercegnő, dr. *Hubay Kálmán*, Beregszász polgármestere, aki a főispán távollétében a megyeszékhely közigazgatásának vezetőjeként Bereg-Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét (*sic!*) képviselte, az emléktablát 1919-ben megmentő és elmenekítő *Rátz János és családja*, valamint Lengyelország képviselőjében *Ljubovski* herceg, *Lukowsky* gróf és *Potoczki* gróf.¹²

A helyreállított bronztábla anyagának maradékából néhány makett is készült, amelyeket a (sajnos ismeretlen) alkotó az ünnepségen résztvett előkelőségeknek ajándékozott.¹³

Az esemény apropóját az 1919. június 24-i budapesti ellenforradalomra (a fogalmat a Horthy-rendszer maga használta így) emlékező országos ünnepségek adták. Ezen túlmenően az újjáavatás beilleszkedett Kárpátalja Magyarországra történő betagozásának eseménysorozatába:

– Június 20-án Beregszászon tartották meg a vármegyei törvényhatóságok ünnepélyes alakuló díszközgyűlését.

– Június 20-ától kezdődően az Országgyűlés sorra alkotta a Kárpátaljára (és az 1938-as első bécsi döntéssel visszatért Dél-Felvidékre) vonatkozó törvényeket, rendeleteket.

– Június 25-én megtörtént az újjáavatás a Vereckei-hágóban.

– Június 28-án Horthy kinevezte a Kár-

pátaljai Terület kormányzói biztosává báró Perényi Zsigmondot.

– Június 30-án a Kárpátaljáról (és a Felvidékről) behívott képviselők ünnepélyesen bevonultak a Parlamentbe.

– Július 06-án Kárpátalján megszűnt a visszacsatoláskor átmenetileg bevezetett katonai közigazgatás.

– Július 07-én Perényi báró átvette a közigazgatás vezetését a katonai közigazgatás (volt) irányítójától, vitéz *Novakovszki Béla* tábornoktól.¹⁴

1944 őszén az addig az Északkeleti-Kárpátokban kiépített Árpád-vonalban védekező 1. magyar hadsereg visszavonult Kárpátaljáról.

Az V. magyar hadtest 13. gyaloghadosztálya arcvonalszakaszán a Vereckei-hágó térségéből a Latorcza-völgy irányába a 95. szovjet hadtest csak október 17-én, a visszavonulás megkezdése után újította fel támadását.

Az 1939-ben visszahelyezett Kóródy-féle emléktablát *Bálint Mihály* honvéd százados leszerelte, egy szekéren szénába ágyazottan az ország belsejébe hozta, s hogy megóvja a háború viszontagságaitól, hátrahagyta egy plébánián. Ez alkalommal maga az obeliszk sem élte túl az új hatalom (1945. június 29-én Csehszlovákia átadta Kárpátalját a Szovjetúniónak) berendezkedését: jelenleg csupán talapzata látható.

Eddigi ismereteink alapján a gránitoszlop ledöntésére már 1944-1945 folyamán sor került, de egy újabb keletű visszaemlékezés szerint az még 1955-ben is állt (a visszaemlékező ekkorra datálja ottani kirándulá-

sát), s csupán a magyarországi forradalom eltírására induló szovjet csapatok rombolták le.¹⁵ A visszaemlékezéshez mellékelt fényképeken az emléktábláktól már megfosztott obeliszk együtt látható egy "Zakarpatszka Oblaszty" feliratú közigazgatási táblával, amelyet az egykori határsorompó talapzatán helyeztek el. Tudjuk, hogy Kárpátalját kezdetben Kárpátontúli Ukrajna Autonóm Köztársaságként olvasztották be a Szovjetunióba, s csak 1946. január 1-től vált Ukrajna Kárpátontúli Területévé, ami a táblán olvasható orosz nyelvű felirat magyar fordítása. A végleges lerombolás ideje mindenesetre még tisztázásra szorul.

Felmerült annak lehetősége is, hogy az egykori obeliszk talapzata nem azonos az annak tartott rommal. Egy helytörténész állítása szerint az egyidejűleg helyreállított talapzatra építették rá a ma is látható pásztor-szobrot.¹⁶ A két talapzat közül a valóságosat a helyszínen, régi fényképek birtokában lehetne megnyugtatóan kiválasztani, bár – megítélésem szerint – éppen a régi fényképek összevetése a jelenlegiekkel a pásztor-szobros változatot valószínűsíti. (A háttérben látható hegyvonulatok alakja és helyzete nem változhatott.) Ez esetben az 1990-ben talált talapzaton a határsorompó tőkéje állhatott.

Ha a Honfoglalás 1100. évfordulójára megtörténik a gránitoszlop helyreállítása, az a rendelkezésre álló adatok (szövegek, fényképek, tervek)¹⁷ alapján már az eredeti hűségben megvalósítható lesz. Három emléktáblát, s ha hozzászámoljuk a vezérszállásit, négyet mindenképpen újra kell készíteni. Jó lenne viszont, ha a Kóródy-verset tartalmazó

eredeti bronztábla, amely 1944 őszén hátrahozott az ország belsejébe, előkerülne, s immáron másodszor – s remélhetőleg véglegesen – visszakérülne az őt megillető helyre. Hiszen az 1990. november 25-i, Beregszász nevét elsöprő többséggel visszaállító helyi népszavazás¹⁸ bebizonyította, hogy Kárpátalja nem magyar anyanyelvű lakosait a magyar szó használata nem irritálja, a magyar neveket nemzeteiket összekötő kapocsnak tekintik a közös történelmi múlt alapján.

A bronztábla keresése folyik, de e téren a kutató segítség nélkül már nem léphet tovább. A Kóródy-féle emléktábla sorsát egészen odáig sikerült nyomom követni, hogy Bálint Mihály százados (özvegyének visszaemlékezése szerint) Dunakilitin adta át a helyi római katolikus esperes-plébánosnak 1945. március végén, közvetlenül fogságba esése előtt. A községben és a környező falvakban járva, a plébánosokon kívül idős helybéliekkel is beszéltem. A tábláról azonban sajnos nem tudnak. (Ez az 1945 utáni politikai viszonyok ismeretében érthető.) *Deés Ferenc* dunakiliti-i esperes tudomása szerint az esperesi kerületben sajnos nincs már az élők sorában olyan plébános, aki 1945-ben aktív szolgálatot teljesített. Van azonban egy lehetőség, egy nyom.

Az esperes-plébános, aki 1945 tavaszán (a kutatások jelenlegi állása szerint) Dunakilitin a bronztáblát átvette, Huguag községbe, a Palócföldre került, onnan ment nyugdíjba. Miután a dunakiliti-i templomot és parókiát 1945 óta már tatarozták, s a táblát ennek során sem találták meg, feltételezhető, hogy az az átköltözés során átkerült Huguagra, s

esetleg ma is ott található. Pontosabban rejtőzik, hiszen az idős plébános nem érte meg a rendszerváltozást, amikor is elővehette volna az addig titokban őrzött bronztáblát. Ennek a változatnak némileg ellentmondó, de ugyancsak a Palócföldhöz kapcsolódó lehetőséget jelent az egykori katonatárs, *Hidvégi Lajos* tartalékos hadnagy tájékoztatása. Emlékezete szerint ugyanis Bálint Mihály százados Esztergomtól északra esett orosz fogságba, tehát nem vihette el a bronztáblát Dunakilitiig. Levelében azt írja, hogy "...Esztergomnál a Duna tulsó oldalán is vannak falusi plébániák, melyek ... ma Szlovákiához tartoznak, a folyam menti dél-szlovákiai falukban keresni kéne, úgy lehet, eredményes." A Kóródy-féle tábla sorsa tehát továbbra is bizonytalan.*

Jegyzetek

1. Pesti Napló 1896.VII.21. 4.p., Pester Lloyd 1896.VII.21. 2.p., Vasárnapi Újság 1896.VIII.02. 513-514.p., Századok 1896. évfolyam 667.p., Révai Nagy Lexikona – XIX. 156.p., Pallas Lexikon – XVI. 779.p. Megjegyzendő, hogy minden forrás 20-át jelöli meg az ünnepség dátumául, a Révai Lexikon 21-i adatával szemben. Tekintve, hogy több napilap 21-i számában előző napi eseményként számol be a történetekről, a 20-a el-

fogadható. 2. Az 1. szám alatt felsorolt első négy forrás, valamint Benda Györgyné egykori kárpátaljai lakos kézzel írott feljegyzései (1144. Budapest, Szentmihályi út 15.) 3. uo.1. Megjegyzendő, hogy a Pesti Napló az ünnepség résztvevőjeként sorolja fel Aurel Münnich Cronenbold k.u.k. tábornagyot, ilyen személy viszont Magyarország tisztizím- és névtárában (Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1896) nem szerepel. Van viszont dr. Münnich Aurél magyar országgyűlési képviselő és Cronenbold Nándor k.u.k. altábornagy. Mindkettőjük részvétele az ünnepségen a szerző következtetése. 4. uo.1. 5. uo.1. 6. uo.2. 7. uo.2. 8. uo.2. 9. Magyar Nemzet 1990.VIII.14. 10. Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világáborúban (Katolikus Szemle, Róma, 1986) 17-19.p. 11. Pesti Napló 1939.VI.27. 12.p., Tolnai Világlapja 1939.VII.5. 5.p., Országos Levéltár (OL) 1939. K-148., 4199., 6923., 6924., K-763,d/ dosszié. 12. uo.11., Magyar Nemzet 1990.VIII.14. 13. Egy makett ma is fellelhető, azt dr. Hubay Kálmán beregszászi polgármester leánya, Selymessy Sándorné (1111. Budapest, Bertalan Lajos út 20.) bocsátotta a szerző rendelkezésére. 14. Bereg-Ugocsa k.e.k. Vármegyék Hivatalos Lapja 1939.VI.9. rendkívüli szám, Pesti Napló 1939.VI.27. 6.,12.p., 1939.VII.1. 2.,9.p., 1939.VII.7. 5.p. 15. Benda Györgyné elmondása szerint (ld.2.). 16. Baráth József, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Beregszász) tudományos munkatársa. 17. OL 1896-141, 361-365.csomó, 3645., 4142., 428.6, 5185., 5349., 8472., 8589., 9033., 9387. 18. Magyar Nemzet 1990.XI.27.

*Ezennel tisztelettel kérjük azt, aki tud e tábla 1945 utáni sorsáról, jelezze szerkesztőségünk, vagy szerzőnk címére. (Hadtörténeli Intézet és Múzeum, 1250 Budapest Kapisztrán tér 2-4. Tel.: 15-69-522)

Tarján Tamás

SZEMMAGASSÁGBAN XIII.

Elég ritka dolog, hogy egy napilap ugyanarról a színházi produkcióról gyors egymásutánban két – homlokegyenest ellenkező – bírálatot közöljön. Július közepén ezt tette a Népszabadság, midőn Molnár Gál Péter nyomatékosan megdicsérte, kevéssel utóbb Orsós László Jakab "Folytatásos kritikájában" keményen megróta Halász Péternek a Merlin Színházban látható "kabaréját". A vitába nem az "igazságtévés" szándékával kapcsolódom be, sőt be sem kapcsolódom, hiszen ez nem lenne izléses attól, aki néha-néha ugyancsak színikritikusa a lapnak. De mert Halász A kínai című darabjáról beszámoltam e hasábkon, s mert az említett (angol nyelvű) spektakulum igazán nem érdektelen mű, szívesen adok hírt róla (a könyvek seregszemléje előtt). Ebből úgylis kiderül, melyik pályatársaméhoz áll közelebb a véleményem.

/A kutya meg a macska/ Halász Péter jó másfél évtizedes, és korántsem egyértelműen önkéntes száműzetés után immár három előadással tért vissza a magyar színházművészetbe. Teátrumi kultúránknak kevés nála ismertebb képviselője van a nagyvilágban. Akik amerikai színházi mindeneként könyvelik el őt, azok is tudják-sejtik, hogy magyar színész, rendező, organizátor. Az alternatív színjátszás, színházcsinálás e "guruja" hajdani színésztársának, a Merlint dirigáló Jordán Tamásnak a hívására hozta el Budapestre a Love Theatre *Piero della*

Francesca – Cabaret című produkcióját, magyar nézőkre és angol szót vágyó, de magyar színházba kívánczó turistákra egyként számítva. A trupp nacionáléját tekintve éppúgy vegyes, ahogy művészi eszménye – vagy "eszménye" is eklektikus.

A gyönyörű színpadkép (Ruud van der Akker, Jean-Michel Verret és Dominique Lagneaux munkája) reneszánsz ihletésű épület-ékszerdobozkákat sorakoztat a jätéktér két oldalán. "Térdig járnak" a díszletben a színészek, ha a színpad első harmadán mozognak; egymagasságúak nagyjából a palotákkal a középülésen; de fölélük nő, elnyeli és eltakarja őket a kulisszavilág, ha a hátsó, centrális térségben van dolguk. Valóban a *játék* hangsúlyozódik, sőt a gyermekjáték: mint Halásznál oly sokszor, ebben az anakronisztikus tanmesében is szerepel kisgyerek. Ő az első színrelépő, hogy előbb egyik kezével, aztán mindkettővel, majd lábával, lábaival, s végül ötödikként a fejével is ránkó-csavargó mozgásokat imitálva – egy monoton "munkadal" ritmusára – a felnőtt társadalom kedélytelen, nyomó-

rító motorizmusát parodizálja. Táncol, hadonászik és remeg, mindenét dobálja – egyelőre nevetve, mert még gyermek.

A földi ember nagyságát hirdető reneszánsz, a humanizmus művészete a dehumanizált XX. század, a kicsiny ember fájdalmas ámulatára jelenik meg, de persze maga is kicsinyítve. Minden cselekedet, elképzelés, megvalósulás nevetséges vagy mulatságos. A nagy festő és matematikus, Piero della Francesca kiváltképp esetlenül botladozik végig a saját sorsán. A kopasz Halász hosszú parókája eleve csálén áll: a reneszánsz nem egyéb, mint a tar emberiség *főlhajzkodása*. De kilóg a... – kilóg a kobak.

Ennyiben kabaré a művészéletrajz kilenc szereplős színrevitele. A koncepcióban, a világszemlélet érdes reménytelenségében és víg pokoliságában követjük és megtapsoljuk Halászt, Halászékat. "Darab" azonban nincs, a hangulat elpang a nagy semmibe, a jelenetképek egyre kidolgozatlanabbak, a bájos sutaság a nehézkes erőlködésnek és az unalmas ismétlésnek adja át helyét. Halász, aki egy ideig karmesterként vigyázza az előadást, egyszer csak lerakja láthatatlan pálcáját, hagyja romba dőlni az egészet (és sajna úgy tesz, mintha a rombadőlés, a megcsínálatlanság, a művészi negyedekészség *teljes* része, lényege lenne az összeomlott és "megcsinálhatatlan" univerzumnak/. Űgyes – túlajtott – színészi magánszámok váltakoznak siralmas téblábolással. A szöveg nem nyújthat vigaszt, mert szükségképp a legprimitívebb, árnyalatlan angol nyelven fogalmazódott, hogy a nyelvekben járatlan magyar, vagy bárki más emberfia érthesse. Leginkább a képzőművészeti áthallások, azaz *átlátások*: a jelmezsugallatok, a színvilág, egy-egy koreografált mozgássor (szeretkezés) villanyoz föl.

Halász pusztá ittlétével megpezsdítette a túlságosan is szabályszerű magyar színházművészetet. Hidat vert az "előrenyomuló zsebszínházak", a jelenleg erőteljes amatőr mozgalom félprofi pillérje és a hivatásos színházművészet közé a maga köztes létével, sokszínű, soknemzetiségű tár-

sulatával. Nagy kár, hogy az *Önbizalom* és a *Cabaret* a szintén vázlatos (bár megkapó) *A kínainál* is kiérleletlenebb.

A rendező-főszereplő, gondolatköre "nagy" metaforájaként összeereszt egy kutyát és egy macskát. Azaz össze sem ereszti őket, mert a kutya pórázról viczorog (egyébként jámbor jószágnak tűnik), a macskát is ölelő karok ragadják vissza, ha közelegne a vész. A két derék állat vonítása, miákolása percekkel a nagyjelenet előtt behallatszik a terembe. Van időnk élvezni a koncertet, mert irdatlan hosszan folyik a színpad sötétjében az átdíszletezés, a készülődés a darabzáráshoz. Semmi olajozottság, semmi elegancia – és ezt nem vagyunk hajlandók mondanivalónak elfogadni. E feszengető kényszerszünetben már azt is elfeledjük, milyen szép volt, amikor a színpadról fölsziromló óriási leplet magunk röptettük fejünk fölé, e textíliával besátorozva az egész nézőteret - aztán szép közösen vissza is adogattuk a "kendőt", amíg az újra jelmez, mellékes tárgy lett. Mi meg üldögéltünk tovább a reneszánsz kabarévilágban – *leplezetlenül*.

/A színjátékos életei/ Őze Lajos nevezte és becsülte önmagát színjátékosnak. Ez a szóalak többet jelentett számára, mint a *színész*, a *színművész*. A korán elhunyt színjátékos monográfusa, *Valachi Anna* azzal nyert csatát, hogy éppen e kifejezés szemszögéből tekintett a megélt életre, az eljátszott életekre. A dokumentálás, és nem az ítékezés szándéka vezette elsősorban – így tudta elkerülni a színészpályaképek ismeretes buktatóit.

Az legfőbb bocsánatos bűn, hogy az emlékező kollégák, a családtagok néha ott is túlbecsülik Őzét, ahol nem kellene. Például talán mégsem volt a kriminalisztikai tudományok professzora, bár érdekelte a bűnözők viselkedésmechanizmusa. A nyilvánosság előtt élő és alkotó művész-személyiség portréjához még az ilyen túlzások is hozzátartoznak: jellemeznek és emlékeztetnek.

Úgy vélem, nagy nyeresége a *Hunga-Print Nyomda és Kiadó* újdonságának, hogy szerzője elsőrangú József Attila-kutató. Nem mintha Őze ihletett József Attila-tolmácsoló lett volna, hiszen idegenkedett a versmondástól. E téren alá-

becsülte képességeit, és inkább csak kivételes pillanatokban ragadta el közönségét, főleg egy Ady-költeménnyel. (A Latinovits Zoltántól kapott "legnagyobb, legcsodálatosabb jutalom", az egyforintos történetét különben sokan sokféleképp mesélik, még Őze is több változatot legendásított.) Valachi Anna József Attila-vizsgálódásai főként pszichológiai – és filozófiai – közelítésűek, és a lélektani iskolázottság Őze ifjúkori dadogásának átértésében, a gyógyulás elbeszélésében, az egész pályát kísérő heroizmus és maximalizmus láttatásában segítette a könyv íróját. Az irodalmi, irodalomtörténeti otthonosság formálja fátyolosan közvetetté, izzóan tárgyilagossá a szöveget.

Valachi Anna nem csekélyebb ítélőerőről tesz tanúbizonyságot, mint ami gyöngébb, esendőbb pillanataiban is jellemezte a szigorú Őzét. Amennyire magam ismerhettem – a Nemzeti Színházból és Gyuláról – e egyszerű színjátékost: pontosan tudta ő, hányadán áll alkoholizmusával, magánosságával, érzelmeinek szeszélyeivel, meg a súlyos, félelemes betegséggel (melyben az volt a legriasztóbb, hogy leparancsolja őt a színpadról). Tudta, de minderről csak önmagával kívánt elszámolni. Egy kissé a rejtőzködés tartotta életben; s persze a munka, a játék, a színpad, a film.

A róla szóló könyv is tudja és tudatja, mit tudott Őze Lajos. Tudott például – a rengeteg érdekes mozaik között ez a legemlékezetesebb, bár nem szakmai elem –, tudott életet menteni. A szó szoros értelmében is, nem egyszer. Őze Lajos életmentő színjátékos volt. Átmentette a maga nehéz, időről időre elrontott, betegségtől sanyargatott létezését a szent színpad küzdelmeibe. Játszott, ameddig játszhatott. S hányszor, hányszor *megmentette* a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években a mi életünket is, nézőkét! – amikor magunk, alakításaiba feledkezett publikum, talán nem is sejtettük, hogy lelkünket megmenteni ez az utolsó előtti, vagy az utolsó pillanat.

Erről is tanúságot tesz Valachi Anna könyve, *A színjátékos életei*.

/A parasztíró méltósága/ Augusztus 27-én még csak a hatvanharmadik születésnap-ját ünnepelte volna *Galgóczi Erzsébet* – de mert négy esztendeje halott, a közelmúltban emlékkönyvvel tisztelgett személye és életműve előtt a *Széphalom Könyvműhely*. Az érzelmi elemeket sem nélkülöző, szakszerű és olvasmányos dokumentáló válogatások mestere, *Vasy Géza* szerkesztette a kötetet, *Galgóczi Károlyné* – az egyik sógornő – közreműködésével. Némely esetlegességektől és egy-két szeplősítő sajtóhibától eltekintve ez a munka a hasonló vállalkozások legjavához tartozik. Szerény képanyag is kiegészíti, amelynek érdekességét és újszerűségét főleg a gyermek- és ifjúkori felvételek, valamint az író nő otthonainak enteriőrjei adják.

Galgóczi Erzsébet itt közölt saját írásai közül az utolsó tollvonások, egy nyílt levél sorai a legbeszédesebbek (Gyórfy Miklóshoz intézte őket, természetesen köz- és erkölcsi ügyben). Gondosan válogatott kritikai és portretizáló szemelvények veszik körül Bertha Bulcsu remek interjúját. Találunk bibliográfiai és életrajzi függeléket.

Az irodalomtörténész, és talán a szakmán kívüli érdeklődő is a levelekben leli a legtöbb tanulságot. Szabó Páléban – 1953-as datálással –, amint kétségbevonhatatlan jóhiszeműséggel és kikezdzhetetlen morális komolysággal ajánlja Galgóczinak: "élje vérévé a szocializmust", úgy léphet előre a saját útján. A "Kedves Hugom!"-mal beköszönő Veres Péter atyai intelmeiben, s ahogy a "nőíró" íróvá avatja. Szabó Magda testvéri levélbravúrjaiban, melyek "Te átok, Te vitriol, Te tömény iszonyat" megszólítással is élnek, és azt jósolják "Galgócz örökös urának": "Erzsi, én komolyan hiszem, hogy Téged egyszer valaki agyonver... Én az öszö-vetségben ismertem csak ilyen elszánt és a jó ügyért lángot fúvó egyéneket, amilyen te vagy; a legkonkrétabb rokonod, igen nemes próféta, a legkínosabb dolgokat közli állandóan: Ézsaiás."

A bibliai párhuzam mintegy kivonja Galgóczit a kötetben is sejlő vita: a *parasztíró vagy nem parasztíró?* kérdés

érvénye alól. Csak Gyula utal például arra, hogy maga Galgóczi is ki-kifakadt "a parasztság képviselője" minősítés vélt kicsinyítő volta, a kvázi- vagy posztnépi szerep ellen. Ám majdhogynem ugyanazon az oldalon Tamás Istvántól viszont ez olvasható; a legnagyobb dícséretként: "Galgóczi Erzsébet úgy írt, ahogyan a parasztember kapál. A parasztember, a parasztasszony, s nem a hétfélig kedvét töltő telektulajdonos – talán csak abban különbözött tőlük, hogy az ő sorai lassabban mentek. Felülbíráta a leírtakat, törölt, javított, újrakezdte, összetépte, kisimította és elégedetlen volt..."

Milyenek látjuk ma a *Fiú a kastélyból*, a *Bizonyíték nincs*, a *Közös bűn*, a *Magyar karrier* íróját? Igenis parasztírónak – aki művészértelmiségiként is a komoly és méltóságos gondolkodásmódok egyikét őrizte: a természetközeli, a józant, a szegénypártit, az igazságtevőt. Parasztírónak látjuk: örökkön prófétáló és örökkön elégedetlen parasztírónak, aki az utolsó félszázad magyar realistái között a maga *könél keményebb* lényével a kiválóak egyike volt.

/A megálmodott valóság/
 – Kétezerhatszázharminckilences számú Gárdonyi Géza úttörőcsapat, vigyázz! Középre nézz! Zászlónak tisztelegj!

Általános iskolás koromban tucatszor tucatnyi alkalommal hallottam ezt a vezényszót, álltam sután, tisztelgés nélkül, mivelhogy – ritka kivételként – nem voltam úttörő. Ezt nem kérkedésből mondom, éppenséggel nem, hiszen az úttörőélet nyári, táborozós, sátorverő szakasza nagyon is vonzott volna. Egyáltalán: csak azért bukkant föl az emlékezetem mélyéből e diákosan katonás parancs, mert *Hász Erzsébet Aranymise* című regényében szinte szó szerint rátaláltam: “-1205-ös úttörőcsapat, vigyázz! Tisztelegj!”

Talán a szubjektív motívum, a nosztalgia nélküli hirtelen visszamerengés tette, hogy ebben a pillanatban (már a könyv kétharmada táján) érttettem meg és fogadtam el azt a múltábrázolást, amelyet az első kötetes (és az én’ negyvenes nemzedékemnél jócskán fiatalabb) író az emlékező-folyamon végigvisz. Mintha tüllfüggöny mögött látná valaki az eltűnt időt, mely kétség-

telenül az ő életének ideje volt, amelyet vállal, őriz és szeret is – de amely mégiscsak rajta kívüli, távoli közeg, kritikát, néha eltaszítást kívánó. Ez a világ hemzseg a sztereotípiáktól, a formuláktól – amilyen az úttörő-vezényszó is –, kitöltik a családi és társadalmi élet állandósult fordulatai, amelyek a mondatfűzéstől a gesztusokig mindent áthatnak; amelyek egyszerre idegesítőek és vonzóak, személyesek és vadidegenek.

Hász Erzsébet – aki tudtommal a harmadik-negyedik diplomájának a megszerzésénél tart, és a művészetek közül sem az irodalom az első, melyben otthonosnak mutatkozik – a hályogkovács biztonságával írta meg ezt a nagyon egyszerűnek, ismétелhetetlennek tetsző, zárt regényt, a megálmodott, visszaálmodott valóság könyvét. A “széthulló” család, a finoman különös – vagy csak meghitt – nevekkel illett szereplőkör hűvös okosságú, mégis perzselő szövegben, naplószerűen szabad, de erősen konstruált tizenkét tételes műben lép elénk.

A címbeli *aranymise* ragyogó metaforikus erővel sűriti a teljesség, az áhitat, a magaslatra érkezés szakrális – és ugyanakkor földi, evilági - ideáját, azt a képzetet, amely a mesélő gyermeki, és bujtatott felnőtt énjét is delejezi. Az olvasó számára észrevétlenül válik személyes üggyé, hogy a nagybácsi megtarthatja-e aranymiséjét; s ha igen, ha nem, milyen hatással lesz az a laza familiára, s a naívan bölcs történetmondóra.

Nem véletlenül áll a mű homlokán az *Édesanyámnak* ajánlás. Főleg a nőalakok rajza emlékezetes, pedig néha el-elűnnek a sok férfifigura között, a társadalom “erősebbik”, “uralkodó” felében. Tömörségében is gyönyörű például, ahogy három nemzedék egymást táplálja, élteni, jelképesen és valóságosan is: az édesanya készít reggelit az iskolás lánynak, a lány az Ómamának, aki viszont a délután hazarobogó gyerekeknek tálalja az ételt.

E pár szóba csak a mindenki számára ismerős családi kisvilág férhet bele. A *Szépirodalmi Kiadó* újdonsága erről az ösvénykérőlről rátalál a félmúlt univerzumára, arra a meg-

lehetősen sötét korszakra, amelyben mégis élt az arany képzete, s amelyben legalább a várakozás – szentség volt.

/Európa híres kertje/ E három szépen csengő, metaforikus szó a történelmi Magyarország szinonimájaként került annak a tanulmánykötetnek a címébe, amely az előszóiban "legfiatalabbnak" mondott tudomány, a történelmi ökológia tárgyköréből ölel föl tizenkét, lazán összefüggő írást. A szerkesztő, R. Várkonyi Ágnes és Kósa László Sz. Jónás Ilonával és Komoróczy Gézával együtt kezdeményezték pár esztendeje, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán azt a szemináriumsorozatot – nem is egyet –, amely/ek/nek híradása, summázata a könyv.

Az Európa híres kertje az *Orpheusz Kiadó* jóvoltából látott napvilágot. Olyan műhely tette tehát közzé, amely szinte kizárólag a költészetnek ad otthont. Bármilyen megfontolás játszott is közre, bölcs dolog, hogy e munka publikálására vállalkoztak. Hogy magam is egy metaforával éljek: akit foglalkoztat az ökológia, vagyis a környezettan, aki védelmezője, kertésze az épített és a természetes emberi környezetnek, az a második ezredvégen maga is költő. Tudniillik éppoly küzdelmes, emelkedett, sokszor magányos, de a közösségért való önkifejezés, cselekvés az övé, mint a költésé. Sokszor hasonlóképp reménytelen is – mert (ahogy egy szkeptikus, bár "zöld" barátomtól hallottam nemrég) a lírára már, a környezetvédelemre még nem figyel eléggé a napi kenyérharcba fáradt vagy illúziókba bambult ún. modern ember.

Nem lenne ildomos, ha irodalomtörténészként a környezeti régészetet, a középkorkutatást érintő, vagy a XVIII. századi erdőgazdálkodással kapcsolatos tanulmányra, a Selmecebányai Erdészeti Akadémia tevékenységére vagy az etnogeobotanika segédtudomány voltára térnék ki. E témák, címek is sejtethetik a könyv szellemi-időbeli tágasságát – nem sejtetik viszont, hogy szinte kivétel nélkül szép stílusban, közérthetően fogalmazott írásokkal találkozunk. Olyanokkal, amelyekben a toll is híven ápolta,

védte a magyar szaknyelvi szövegkörnyezetet.

Szívemhez S. Lauter Éva *Főúri kertek és reprezentáció a XVII. százaban* című eszmefuttatása, és kiváltképp Kósa László *Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a XX. század elejéig* című összefoglalása áll a legközelebb. Ezeknek gazdag irodalmi vetülete a kevésbé járatosak számára is ismert lehet. Hiszen például – Kósa László tanulmányánál maradván – Arany János rendszeres fürdőkúrái nélkül elképzelhetetlen a pályarajz, Mikszáth Kálmán is a jó gyógyvizek mellé ruccant ösztönte, megropogtatni palóc csigolyáit (s "innen a szomszédból" hozta többek között a *Két választás Magyarországon* egyik remek nagyepizódját, amiként Bródy Sándor is fürdők tájáról pezsgettette föl *A nap lovagja* történetét, melyben egy fiatal író és titán élete buzog, míg csak el nem tömi halálosan az erkölcsstelenség, a karriervágy, a vakvéletlen).

Bármily szívesen siklatnám is át e rövid szemlét a magam vizeire, azért persze az *Európa híres kertje* című kötet az ma-

rad, ami: értékes elméleti, szakmai hozzájárulás a történeti ökológia fiatal tudományszakjához.

/A Falanszter és az Úr között/ Sic transit gloria mundi – tartja a Pliniustól eredeztetett latin bölcsesség. Bizony, nemcsak a világ dicsősége múlik el, de – úgy tűnik – a Szép új világé is. A Brave New World, Huxley 1932-ben megjelent utópiája, vagy épp ellenutópiája egy évtizeden át volt irodalmi világszenzáció, aztán George Orwell groteszk vízióregényei elhomályosították hírnevét, még később pedig a science fiction depolitizáltabb változatai, Asimov vagy Bradbury művei törtek az élre a népszerűségi listákon.

Az író, *Aldous Leonard Huxley* kilencvenkilenc esztendeje (1894. július 26-án) született, az Oroszlán jegyében. A brit oroszlánében. Ezt a kilencvenkilencet száznak mondta egy ismerősöm – de bár csak jövőre aktuális a centenárius, mégis elővettem a jó öreg Huxley-t.

Amikor a jó öreg Huxley még fiatal volt, az angol szellemi felső tízezer tagjának szá-

mított. Nyüzsögtek a családban az írók, természettudósok, professzorok. Az ifjú literátor sokféle publicisztikai műfajjal, nagy utazásokkal kényeztette és edzette magát. A mélyen mutató- és középső ujjá közé csippentett cigarettából fújta az arisztokratikus füstöt, és kerek pápaszeme mögül firtatta a mindig némi fölényrel kezelt valóságot. Bár okossága, szépségsze, filozófáló hajlandósága főleg esszéiben csillámlott (abban a műfajban, melyben leginkább volt bátorsága tétovának lenni), hírnevét mégis a *Szép új világ*-nak köszönheti.

Ez a könyv már a szereplők nevével, Polly Trotsky, Lenina Crowne, Bernard Marx, Darwin Bonaparte, és persze a Vadember föléptetésével elbeszéli önmaga szatirikus, swifti lényegét, társadalom- és világbírálatát. Szinnai Tivadar 1934-es magyar fordítása nyomán kiterjedt hazai kommentár-irodalma is támadt a műnek. A Huxley-jelenségről Hamvas Bélától Németh Andorig sokan írtak.

Madách Imre országában nem is volt túl nehéz észrevenni, hogy az ideológiai diktatúrának, a technika rémuralmának, az úgynevezett "szurrogátumok" magnetizmusának engedelmessé elképzelt társadalom *Az ember tragédiája* tizenkettedik színe, a Falanszter után következhetne, mint "XII/a". Arra ritkábban esett hangsúly, hogy szemlélhetnénk e reális fantazmagóriát "visszafelé" is: a tizenharmadik szín, az Úr felől. (Huxley egyébként élete későbbi évtizedeiben, már Amerikába távozván, a gyógyszerek keltette aktív kábultság tanulmányozásában, a misztikum, a keleti filozófiák remélt éleslátásban kereste az űrt, a lélek benti végtelenjét.)

Szerb Antal, fenntartásait is finoman kitergetve, világirodalomtörténetében a modern angol próza legnagyobb mesterének nevezte az író, aki úgymond "magas rendű igénytelenségével" hat az olvasóra. Azzal, hogy már nincs is mondandója a világ (értsd: a szép új világot melengető világ...) számára. Szerb hozzáteszi: az író alteregóhősei körül "fölvonul a kor egész szellemi állatkertje". Ez a láttató kifejezés valószínűleg Németh László évtizeddel korábbi, s

még a *Point Counter Point* (ma használatos címén: a *Pont és ellenpont*) kötetre vonatkozó észleletéből szivárgott át. Ő tartotta "furcsa állatkert-igazgatónak", a kor minden világnézetét a megértés ketrecébe összeterelelőnek – s így végülis meggyőződés nélkülinek – az allegorizálás e virtuózát.

Frissen újraolvasva a *Szép új világot*: nem kelti jelenléte könyv benyomását. Szellemesebb, mint amilyen mély. Némi elfogultságunk azt mondatja: Huxley "évfolyamtársa", az éppen mostanában kilencvenkilenc éves (1894. október 18-án született) Déry Tibor maradandóbbat alkotott (persze a fasizmus és a kommunizmus újabb évtizedeinek tapasztalataival a háta mögött) a *G.A. úr X-*

ben című utópia lapjain. De azért ne feledjük el a nagy vilárendszer-váltás morájában sem a változatlanul időszerű Aldous Leonard Huxley nevét: tizenöt évvel 1917 után, egy esztendővel 1933 előtt híres regényének főszereplője, a démonikus Világigazgató ellen próbálta izgatni a szerinte igazgathatatlan, igazíthatatlan, nevetséges világot.

Szabados Árpád: *Térdelő* (litográfia)

Szikra János

Múzlike

Aszályos év volt. Az állami hízlaldákban szélütötten ödöngtek az anyakocák, s az orrfacsaró bűzben részegen döngtek a zöld döglegyek.

Múzlike, miután kikanalazta csütörtöki múzlijét a műanyagpohárból, primadonnásan a tükör elé libbent. Félfordulattal rápislantott dússá-érlelt tomporára, s kajánul elvigyorodott.

Virágka elsápad az irigységtől – gondolta –, ha összehasonlítja görögdinnye-valagát az én villanykörte-popócskával.

Ráérősen bugyit húzott – itt volt az idő! –, fölé fehér férfiinget, begombolatlanul, hogy látni engedje két fiús kis halmocskáját, s várta a pásztoróra kolompkoppanását. A kolomp (kolomp híján) csengőszóval fölvisített. Múzlike az ajtó mögé surrant, meglapulva lassan tizenötig számolt, majd sejtelmes somolygással arasznyira nyitotta az ajtót. A Ló bedugta bal pófáját. Múzlike tágitott a résen, bebocsátotta a patákat is, s hűvös kígyó-nyelvét vadul a Ló pófájába lökte. Nyár volt, forrongott a lét.

A paripa a padlóra roskadt.

– Izzadok!

– Fürdøj meg – nyújtotta a törülközőt Múzlike. – Bemehetek a fürdőszobába?

– Ne! Csak azt ne! – horkant föl a Ló.

– Uram, kérése parancs – szontyolkodott Múzlike.

– Bejöhetett volna... – mormogta a Ló a kádban, míg nemes szerveit szakszerűen, s kissé kapkodva, portalanította. S szemében a vécésésze ürüléknyomainak emlékével, kivágtatott Múzlikéhez.

A tompor már az ágyon hevert. Csillogott a rézalkotmány, a matrac lomha cetként hanyorgott a várakozás (s a tompor) nedvérlelő súlya alatt.

– Inkább a földön, jó? – javallotta a patás, s szarva a paraván fölé emelkedett.

Olajozottan indult be a húsüzem. Hatalmas szalámik csúszkáltak a futószalagon, testes szalonnák vonaglottak a hentesbárdok alatt. A lapockákat kicsontozták, az agyvelőt szakszerűen kiemelték, a májashurka rezzenetlen nyújtózott a lélegző bélben.

– Ugye, vigyázo!-rám!... – rebegte Múzlike a húsvéti sonkák közül.

– Mire gondol? Megszakítam? Hát persze! – s a derék csődör igyekezett hosszúra nyújtani az iramot.

Már csak a belsőségek voltak hátra, a vese és a tüdő után a szív is megcsobbant az abalében.

– Hogy akarod? – tudakozódott bennfentes udvariassággal a Ló.

– Gyere hátulról! Gyere, gyere, gyere! – sikkantotta sürgetően Múzlike, s a szőnyegpadlón villámgyorsan hasra vágta magát. A Ló engedelmeskedett – a vevő érdeke mindenekelőtt! Múzlike az égnek meresztette alfelét. Amaz beledöfött. A szomszéd kislány keze között, túl a falon, kidurrant a léggömb. A lopott konyak kivirágzott testében, s a Ló ágyéka elsírta magát. Most várni kell – rügyet hajt a türelem.

– Bepisiltél? – szemétkedett Múzlike.

Hm. A megszakítás átka... Csak a fallosz kelletik, a mag már bűdös.

A paraván mögött a szamár iázott, jámboran legelte az ablakpárkány gipszbogáncsait, és jobb mellső lábával diszkrétén dobolta a Török indulót. Hiába, a bécsi klasszikusok... A Ló kihúzta a letört karót. Múzlike fölállt. Zuhanyrózsaként spriccelt szájából a harminckettő.

Ismét töltött a megfújt konyakból, majd, az istállói fajzat fölé kerekedve, rángatni kezdte a kan vesszejét.

– Nem fáj? – cirmolta közbe.

– Még nem... – nyögte a lódító.

De Múzlike nem vitte végbe, pedig egy kíváncsi, gyöngé pillanatában ajkával is már-már ráhajolt. Mégse tudta elszánni magát. Egy töpörtyű kidurrant a forró zsírban, s fölstartolva a plafonra ragadt.

– Az úri és a proli kurvák a nemesebb műveletekre alkalmatlanok – suhant át Ló úr elméjén az ódon fölismerés. – Talán a kettő között...? Talán szedret kellett volna legeltetni Múzlikevel? De hiszen ez egy húsevő vegetáriánus! Mindegy, majd megkapja a fület és a csülköket, ha fölmondja kívülről az esti mesét.

– Különben is, terhes vagyok – nyaffintotta el magát most Múzlike. – Persze, tőled... - s szemrehányó fintorral a tükör elé lépett. Lekicsinylőn megcsodálta hájtól kerek gömbhasát, míg négy combján és széthasított ágyékán spermacsermely töprengett a föld felé, a gravitáció törvénye szerint. – Ne menj még! Sütök neked karfiolt! S szeretném, ha egyszer neked főzhetnék egész vasárnap!

A Ló erre már nem bólinthatott. Pofájában régi szénák íze zizgett s egy temetői nyáré, mikor kancájával együtt legelt a nemzeti nagyságok kriptái közt egy délután. Régi-régi istálló-

szagok siettették menekvését. Fölkapkodta zabláját, trikóját és farmerét. Fehér nyergét hanyagul átvette a hátán. Az alomillat elragadta, bár szerette a rántott karfiolt. Ismét izzadt. Kifelé sem volt könnyebb. Múzlike ráakaszkodott.

– Mi vagyok én? Ruhafogas?

Még két hónapig járt Múzlikéhez. Testben - félig, lélekben kielégítetlenül. Akkor meg mi nek? Három marék karfiolért a böllékezés alá?

Múzlike a földig érő tükör előtt szemléletgi-bájlálgatja azóta is magát. De megtörténhet, hogy egyszer tükörképe maga mellé rántja végleg a valódi Múzlikét. Ha van valódi Múzlike. S akkortól már ketten néznek kifelé. De ki lesz, aki őket nézi? Netán két új Múzlike? Úristen, egyből négy lett!

Elfogyasztja pénteki müzlijét, majd szombat, vasárnap (ünnepi müzli, egészsznapos főzés után, karfiollal!), hétfő, kedd s a többi müzlis nap következik. S megnyugodhat: ily Ló-féle maratoni kefézésben nem lesz soha többé része, se hanyatt, se hasmánt. Kefélgetheti emlékei naptalinos lósörényét ezután. A szamar is régen elszállt a holdsütötte ablakon át egy ukrán muzsik zsufedeles nagyujjára. Já! Miá! Ájá! Aludj szépen, Múzlike! Csak az abalé hortyog rendületlenül a primadonna paravánfala mögött.

...Öt év múlva babakocsit kapott egy csecsen nőtől, aki váratlanul teherbe ejtette Múzlikét. Tompora megszélesedett, lába dongásabbá vált, haja kibarnult, akár a hulló gesztenye, s elfelejtett álmaiban egyre ritkább vendég már a Ló. Egyedüli vígasza Virágka, akit végleg körülfolyt a háj, s egy kiegészítő villanykörtét sem adna érte senki már.

Az állami disznóolak kiürültek, a privatizált döglegyek idegen városok kukáiban zümmitkélnek, s a légkörtannal foglalkozó tudós elmék szerint eső ezután sem várható. A Ló pedig tovább poroszkál, ahogyan korábban: cél és hívogató istállók nélkül, ígértetlen. S ha vágta fogná is néha, tudja: nem habostorta, sem nem löverseny az – Ezért inkább egymagában legeleszget.

Tóth László

Arcképek – Kassáról

*Adalékok a csehszlovákiai magyarság művelődéstörténetéhez
1945 és 1948 között*

A (cseh)szlovákiai magyarság kis híján hét és fél évtizedes, megpróbáltatásokkal teli útján nincs még egy útszakasz, mely az emberi és közösségi élet olyan, mérhetetlen szenvedéseket és megaláztatásokat hozó stációin vezetett volna végig, mint az 1945-1948 közötti.

A szóban forgó kis töredéknép ennek a négy esztendőnek a sokkját, traumáját, következményeit azóta sem tudta teljes egészében kiheverni, s az önszemléletében, a világhoz való viszonyulásában, illetve a társadalmi-szellemi életében mutatkozó nem egy kóros elváltozásnak ezekben az esztendőkben kereshetjük a gyökereit. Ugyanekkor mindmáig keveset tudunk erről az időszakról, még akkor is, ha a történet- és művelődéstörténet-írás figyelme az utóbbi, mintegy másfél évtizedben, különösen azonban három-négy esztendeje fokozott intenzitással fordult a csehszlovákiai magyarság történetének e fejezete felé. S bár ennek következtében lassan-lassan kezd szertefoszlani a "hallgatás éveinek" az ezen időszakot körbelegő legendája, mítosza is, hogy mást ne mondjak, a csehszlovákiai magyarság szóban forgó esztendeinek művelődéstörténeti vonatkozásait összefoglaló, monografikus igényű feldolgozás mindmáig nem készült még el. Következésképpen még mindig események százait-ezreit, s arcok tucatjait fedí homály, jöllehet mindegyiküknek nagy szerepük volt a csehszlovákiai magyarságra zuhogó ütések infernális következményeinek enyhítésében, illetve mind-egyikük más-más oldalról világit rá erre az etnocídiummal felérő sorscsapásra.

Keller Imre

"...biztos halálra vagyok ítélve"

Keller Imre (1876-1952) nem tartozik az első Csehszlovák Köztársaság magyar irodalmának élvonalába.

Más kérdés, hogy – főként a második vi-

lágháború utáni – csehszlovákiai magyar irodalomtörténeti összefoglalók különösképpen mostohán bánnak vele, s ha szólnak is róla, rendre csak felsorolásokban említik nevét,

netán két-három felületes – és csupán "osztályszempontból" odavetett, vagy netán *Fábry Zoltántól* kölcsönzött földbe döngölő – szóval intézik el. S jóllehet, a középszer hátán – főleg szépíróként – talán valóban nem sikerült túllépnie, ennél azonban mégis többet érdemelne.

Irodalmi esszéi, dramaturgiai elemzései és színibírálati – bár olykor nem különösebben eredetiek, mégis sokoldalúan művelt és igen felkészült, szigorú esztétikai értékszempontok alapján ítélkező, szűkebb közösségről és annak társadalmi gondjairól is felelősen gondolkodó, mélységesen humanista polgáríróról vallanak. Telitalálat volt *Kemény [G.] Gábor* részéről, amikor *Így tűnt el egy gondolat* című híres irodalomtörténeti vázlatának *A humanista írók* című fejezetében tárgyalta – mint "a felvidéki irodalom egyik legjellemzőbb humanistáját" – Keller Imrét. Érdekességként még az is elmondható itt, hogy Kemény G. két csoportba sorolta a csehszlovákiai magyar humanista írókat, akik közül *Neubauer Pált* és *Reményi Józsefet* az európai humánnum képviselőiként, *Tamás Mihályt*, *Juhász Árpádot*, *Sándor Imrét* és Keller Imrét pedig mint "területi humanistákat" emlegeti.¹

Dramaturgiai elemzéseivel és színibírálatiával tehát jóval fontosabb helyet is kérdelemelhetne magának az adott kor (cseh)szlovákiai magyar színházi életében, színházi irodalmában, mint amelyet a róla szóló értékelések és színháztörténeti összefoglalások kiosztottak neki. Mi több, egyik-másik munkája talán még az utóbbi esztendőekben gyökereit, hagyományait kereső csehszlovákiai

magyar tudományosság érdeklődését is – a művelődéstörténet-írást mindenképpen – fölkelthetné. Ő rendezte például sajtó alá – még 1913-ban – a magyar pozitivistá filozófiai gondolkodás kiemelkedő alakjának, *Böhm Károlynak* munkáit (*Böhm Károly élete és munkássága I-III.*, Besztercebánya 1913), lefordította *II. Rákóczi Ferenc* Vallomásait (II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiból I-II., Budapest 193-194), megtalálta Velenében *Giulio Cesare Cordara* olasz jezsuita magyarul *Faludi Ferenc* fordításában ismert *Cesare in Egitto* című drámájának eredetijét (*Faludy Ferenc Calsarja*, Egyetem Philológiai Közlöny, 1914, 748-754), sőt Chopinról is írt egy értő monográfiát (*Chopin élete és lelke művei tükrében*, Košice 1932). És számos, talán még ma is megszívlelendő gondolat található *Az erotika és a modernség* (Košice-Kassa 192?) című vita-iratában, valamint az antiszemitizmusról írott kis füzetecskéjében (*A hideg szemmel nézett antiszemitizmus*, Rimaszombat 1922) is. E két utóbbi munkájáról egyébként a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalomtörténeti áttekintések rendre megfeledkeznek.

Csanda Sándor azt írja minden adat- és tényfeltáró jelentősége mellett is eléggé hevenyészett *Első nemzedékében* Keller Imréről, hogy "1938 után Magyarországra került".² Nos, ez így igaz is meg nem is. Pontosabban: vaskos csúsztatás. – Keller Imre ugyanis úgy került 1938 után Magyarországra, hogy Kassa is odakerült, ahol épp a leánygimnázium igazgatójaként kezdett működni még annak idején. Igen ám, csak hogy 1945

után – Csanda szóhasználatával élve – Kassa, s vele együtt Keller Imre is visszakerült Csehszlovákiába, lévén hogy egészen 1948-ig (megszakítás nélkül) kassai illetőségű polgár maradt. – De nem egészen pontos a Kassai Naplóról írott monográfiájában *Gyüre Lajos* sem, amikor úgy fogalmaz Keller Imréről szólva, hogy "1945 után Magyarországra költözik".³ Mert ugyan igaz, hogy Keller Imre 1945 után települt át Magyarországra, de 1948-ig – amikor erre sor került – azért történt még vele s körülötte Csehszlovákiában egy és más. S bár valóban maga kéri – sőt könyörög érte –, hogy áttelepülhessen, lépése inkább minősíthető a biztos(nak vélt) éhhalál réme elől való menekülésnek, mintsem szabad elhatározásból történő elköltözésnek, lakóhelyváltoztatásnak.

*

Keller Imrét is Csehszlovákiában – Kasán – találja a második világháború vége. Mint pedagógust állásából elbocsátják, nyugdíjának folyósítását megszüntetik. Szerencsére azonban *Szalatnai Rezső* róla sem feledkezik meg: 1946 tavaszán csomagot küld neki – lisztet, cukrot, zsírt.⁴ Valószínűleg *Gömöry János* volt az, aki Kellerre – akárcsak *Darkó Istvánra* (és *Urr Györgyre*) – elsőként hívta föl Szalatnai figyelmét: "...bátor vagyok még három embert említeni, figyelmedbe ajánlani... – írja az agg tanár 1946. március 4-i levelében; Kellert pedig a következőképpen mutatja be: – Keller Imre a 20 év alatt könyvügnökösödésből tartotta fenn magát, mivel mint leánygimnáziumi igazgatót nyugdíj nélkül 1919-ben elbocsá-

tották. Haladó, erősen demokratikus, antisziszta gondolkodása miatt viszont a hat év alatt mellőzték a magyarok. Örökös bizonytalanságban éli le életét, de t ö r h e t t e n (kiemelés tőlem – T.L.) az életkedve s most is hangyaszorgalommal gyűjti az anyagot tervbe vett munkájának megírásához: városunk zenei múltjának feltárásához."⁵

A csomag kézhezvétele után meghatódottan nyúl a tollhoz Keller, hogy a hála és köszönet meleg szavait fogalmazza meg pozsonyi íróársának címére. 1946. április 24.-e ez a nap. A rákövetkező két esztendő során – 1948. március 26-ig – Keller Imre nem kevesebb, mint tizennyolc levelet ír Szalatnainak.

A levél-sor az 1945-1949 közötti csehszlovákiai magyar irodalom- és művelődéstörténet egyik legmegrázóbb, több vonatkozásban is kiemelkedően értékes, lélektani szempontból sem lebecsülendő dokumentuma. Szívszorító élmény ezeket a leveleket olvasni, melyekből – jelképes értelemben – egyetlen ember elbizonytalanodásának, majd szellemi-fizikai (de semmiképpen nem erkölcsi!) leépülésének igazán szemléletes megjelenítésén keresztül voltaképpen a sorsüldözött csehszlovákiai magyarság 1945-48 közötti elbizonytalanodásának, szellemi-fizikai leépülésének folyamatát követhetjük figyelemmel.

Az első levél ez esetben sem tudósít másról – a külső világ zord valósága elől a munkához és a munkába való menekülésről –, mint *Darkó István Szalatnai Rezső*höz írt első levelei. Dolgozik Keller Imre is: a már tizenöt éve megkezdett *Kassa város zenekultúrájának története* címmel tervezett mo-

nográfiajához gyűjti az adatokat. Szalatnaitól is – aki a pozsonyi Egyetemi Könyvtár alkalmazottja ebben az időben – ez ügyben kér segítséget. Arra kíváncsi, milyen adatok találhatóak Kassa zenei életére – különösen a színházi zenére, operákra, operettekre, népszínművekre, zenés darabokra – vonatkozóan Pozsonyban. "Nézd át... – kéri Szalatnait – a könyvtárakban felhalmozott színlapokat és minden kassai színlapot másolj le. Színészek nevei csak a legrégebbi időkre vonatkozólag érdekesek és értékesek. De ne[m] csak a magyar, hanem a német színészet is beletartozik érdeklődésem körébe. A régi időkben a sűgők újévre kiadtak »Emlényeket« és ehhez hasonló című könyveket, melyekbe[n] rendszerint az előadott darabok címeit közölték. Ha lehet, ezeket a könyveket küldd el nekem... Végül még egyet: őrizhetnek – valószínűleg őriznek is – a pozsonyi könyvtárak sűgőkönyveket is. Ha ilyeneket találsz, úgy másold le – igen kérlek – a pontos címüket. A sűgőpéldányokat mind kérem, tekintet nélkül arra, hogy zenés vagy prózai művek, mert m e l l é k e s e n (kiemelés tőlem – T.L.) összeállítom Kassa város színészetének bibliográfiáját."⁶

A hosszú idézet oka az, hogy ezzel is szemléletesebbé szerettem volna tenni Keller Imre (tulajdonképpen két) vállalkozásának monstruózus voltát. – Csak annyit jeleznék, hogy hasonló vállalkozást a magyar színház-tudomány felvidéki vonatkozásban tudomásom szerint eddig nem ismer. Keller Imre idézett sorai tehát egy páratlanul értékes tudományos teljesítmény lehetséges körvonalait vázolták föl, mely ha elkészül, nemcsak a

cehszlovákiai magyar tudományosság kiemelkedő teljesítménye lehetett volna. A körülmények ismeretében egyébként van valami meghatóan hősiesség, és torokszorítóan abszurd is abban, hogy a legádázabb magyar- és németellenes hangulat, Kassa bősztült elszlovákosítási kísérletének kellős közepén és tulajdon létében is fenyegetetten írónk azzal foglalkozik, hogy az egy nyelvűsítésre ítélt város régmúlt századok ködébe tűnt, ismeretlen német és magyar komédiásainak nevét, német és magyar nyelvű színháztörténeti emlékeit összeszedeti.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy nehezen tudnánk ennél hősiesebb és ugyanekkor ennél eleve kudarcra ítéltbb gesztust akár elképzelni is.

*

Május 11-én idős írónk – Gömöry János és dr. *Simai Béla* javaslatára – újabb kérelemmel keresi fel Szalatnait: az ő közbenjárásával szeretné elérni Pozsonyban, hogy Kassa város "illetékes körei" tegyenek kivételt vele nyugdíja folyósításának ügyében, mert ajtaján már "nagy dörömbözéssel kopogtat" a nyomorúság és otthonában állandósul a sírás és az elkeseredés. A helyi hatóságok ugyanis azzal az indoklással utasították vissza a kérelmét, hogy egyetlen magyarral sem tehetnek kivételt.

"Az, hogy magyar vagyok – kommentálja Keller Imre a hivatali döntést –, ebbe a vádba belenyugszom, még ha halálos ítéletemet is jelenti, mert más nem tudok lenni. (Kiemelés a Szerk.) (...) De az ellen a leghatározottabban

tiltakozom, hogy rá[m]húzzák a vizes lepedőt és elüssenek a sótlan kenyértől is.” És sorolja érveit: Kassa visszacsatolása után is az volt a baj vele és azért távolították el őt a leánygimnázium igazgatójának székéből s ültettek a helyébe egymás után két jobboldali érzelmű egyént is, mert jottányit sem volt hajlandó engedni demokrata meggyőződéséből. Még a nyugdíját is nagy nehezen tudta csak magának kiharcolni. A nyilasok hatalomra kerülése után pedig életét féltve bujkálni volt kénytelen. Végül sikerült megmenekülnie, de ebben a megmenekülésben – panaszolja – “nincs sok örömöm és boldogságom, annál több keserűségem és könnyem”.⁷

Pártfogást kér Keller számára – ugyancsak az író demokrata magatartására, demokratikus érzelmeire utalva – Gömör János is: “Vajon nem lehetne-é rajta segíteni?” – kérdezi 1946. május 11-én írt levelében Szalatnaitól.⁸

Június 16-án Keller Imre újabb küldeményt – ezúttal pénzsegélyt, ötszáz koronát – kap Szalatnaitól, aki később is rendszeresen folyósít pénzt Kellernek.⁹

Köszönőlevelében előbb az adományozás lélektanáról, kettős természetéről kanyarint egy kisebbfajta értekezést az idős esztéta: “Te valószínűleg – írja – eddig még sohasem szorultál idegen, más emberek segítségére, támogatására. Így nem tudod, nem is tudhatod, milyen megrendítően nagy, mélységesen nagy dolog: érezni az emberi összetartásból, az emberi rokonérzésből, az emberszeretetből Rád sugárzó meleget, a segíteni akarást, a megmenteni törekvést. Ne is adja a sors, hogy ezzel az érzéssel ismerkedést köss. De

azt elárulom Néked, hogy van ebben az érzésben valami lesújtó és mégis valami fel-emelő. Lesújtó, hogy nem én *adok*, hanem én vagyok kénytelen *elfogadni*. És ebben az elfogadásban, ebben a kapásban rejtőzik a fel-emelő érzés. Mert éppen az a felemelő, hogy kapok, hogy adnak jószívvel, teljesen önként, ami azt jelenti, hogy nem zártak ki teljesen az emberi közösségből, hogy nem töröltek ki az emberek a memóriájukból, hogy még mindig szeretnek és akarják, hogy éljek.”¹⁰ Ezt követően Keller a korábban kért színházérténelmi adatokat sürgeti. Úgy tervezi, egyszer majd “elrándul” Pozsonyba, s akkor majd ő is befészkel magát a könyvtárakba, levéltárakba. Maradni akar tehát, abban reménykedik, hogy sikerül visszakapnia az állampolgárságát. Dr. Simai Bélát kéri meg, hogy járjon közben az érdekében. Már ekkor megfordul ugyan a fejében a távozás gondolata, de a könyve – zenetörténete, színházi lexikona – visszatartja, s tulajdonképpen ez ad erőt neki – még mindig – a zord napok elviseléséhez és táplálja benne a hitet, hogy “a holnap jobb lesz!”¹¹

Egyelőre azonban nem látszik enyhülni semmi, sőt ha lehet, tovább romlik a helyzet: sokakkal együtt Kellert is népbíróóság elé állítják. A vád: valaha tagja volt a Magyar Nemzeti Pártnak.

“Nem tiszt, nem tábornok – írja a július 31-i levelében Szalatnainak –, csak olyan sílány baka, közlegény, egy szám a sok vezetőségi tag között. Ezt a tagságomat nem akarom letagadni, csak valószínűsíteni akarom, hogy nem jelenthettem a csehszlovák köztársaságra veszedelmet, ha könyveimért kitün-

tetéseket kaptam tőlük, a csehszlovákoktól.” (Ebben a levelében az *Irodalmi mozaikokért* kapott 3000 koronára, a *Chopin életé...*-ért kapott 1000 koronára és a *Tisztán egy életen át* (Kassa 1933) című kétkötetes regényéért kapott 1000 koronára, valamint a Masaryk Akadémia ugyancsak 1000 koronás jutalmára utal.)¹² Azt szeretné tehát, ha írói munkásságáról Szalatnai küldene neki egy nyilatkozatot – amit a pozsonyi író postafordultával meg is tesz.¹³ Keller első népbírói tárgyalását azonban kénytelenek a hatóságok elhalasztani, mert – amint arról Gömör János is beszámolt Szalatnainak – “az izgalmak miatt 220-ra emelkedett vérnyomása, vért vettek tőle, így megmenekült a kihallgatáson kívül a 3-ik szélütésétől is, amely végzetes lehetett volna részére az előbbi szélütések után”.¹⁴

Később egyre elkeseredettebbé, egyre könnyöngőbbé válik leveleinek hangja, az idő múlásával a munkájáról már nem is ír, csak panaszodik, csak kér, csak “koldul”... – létminimumot, nyugdíjelőleget, segílyt, segítséget –, egzisztenciális gondjai mindenknek elébe kerülnek. Felvillan előtte a reszlovaki záció (rém)képe is, sorai közül azonban egy tragikus sorsra ítél, jellemes öregember arcát néz vissza ránk:

“Csak az állampolgárság segíthet rajtam, vagy a szlovákok közé való becsempészésem. Sem az egyiket nem tudom magamnak kivekedni, sem a másikat nem tudom megtenni. Így lassú, de biztos halálra vagyok ítélve. Pont. Ezen már semmi sem segíthet” – foglalja össze helyzetét Szalatnai Rezsőnek 1947. január 21-én.¹⁵ Fűtenivalójuk elfogyott, de

csak nem akar kitavaszkodni, holmijukat lassan már teljesen eladogatják, azaz csak eladogatnák, mert már vevőt is egyre nehezebb találni: “Még garasos vevők sincsenek. A mi megbízottunk már harmadszor jött vissza szerdákon az ócskapiacról, hogy egy fillér árut sem tudott eladni.”¹⁶ Sokan vannak a hozzá hasonlók, zömmel ők népesítik be a kassai ócskapiacot, amelyről megrázó képet festett egy máig kéziratban maradt tárcájában Darkó István: “A régi malomtéren nagy az ócskapiac. Olyan keleties színezetű, gazdaságú és szegénységű ez a kassai bazar, hogy a pesti Teleki tér is nehezen mérhető hozzá. Ide viszik ki megmaradt ingóságait a kassai magyarok. Két év alatt megfogyott a vevőközönség, méginkább megcsappant az árukészlet. Meggyötört arccal állnak a szegény emberek, jobb napokat látott férfiak, tisztas asszonyok, reménytelen arckifejezésű régiszegények, a földön szertehintett eladnivalójuk fölött. Végkiárusítás ez. Az árusok mozdulatlansága csak a sírhant fölött állongó kereszt mozdulatlanságával mérhető...”¹⁷ Keller Imre ügyében Szalatnai Rezső is megpróbál protektort keresni, de nem sok eredménnyel: sem állást, sem bármiféle más kereseti forrást nem sikerül találniuk Kellernek.

Gyászos képet fest helyzetükről – az asszonyt tüdő- és mellhártyagyulladás döntötte ágyának, az idős esztéta érzelmeszedésben szenved – Gyömör János is: “Milyen jó volna – írja Szalatnainak –, ha nyugdíját élvezhetné öreg napjaira. Így értékes képeit, könyveit adogatja el, illetve potom áron elvesztegeti.”¹⁸

Keller nyugdíjkérelmét elutasítják, a lét-

minimumot sem kaphatja meg. Tulajdonképpen eddig tartott benne a reménykedés, ám az erről szóló elutasító határozat nyomán véglegesen eldőnti, hogy minden összekötését felhasználva – amint lehet –, áttelepül Magyarországra. Ettől kezdve Szalatnai Rezsőt is folyamatosan azzal ostromolja, hogy segítsen neki az áttelepülésben: "Nagy kéresem ne találjon Nálad süket fülekre és hideg szívre, és ne áltasd magad azzal, hogy ha én nem haltam meg éhen máig, úgy holnap is okvetlenül telt gyomorral fogok aludni tégni. És felébredni!"¹⁹

Keller Imre példája azt mutatja, hogy nemcsak maradni volt nehéz az országban, hanem az áttelepítendőek listájára rákerülni sem volt éppenséggel könnyű. Pedig a sorsát közvetlen közelből figyelő és abban vele együtt osztozó Gömör János is kollégájának mielőbbi áttelepülésében látná a megoldást: "Keller nem volna-é felvehető a kicserélendőek listájára s mielőbb nem vihető-é át? – kérdi Szalatnai Rezsőnek írt levelében 1947. július 14-én. – Ez volna reá nézve a lehető legjobb megoldás. Túlán megkapná teljes nyugdíját."²⁰ Amikor pedig Gömör Jánost először fölmentik az áttelepedési kötelezettsége alól, Keller Imrét ajánlja kitelepítésre maga helyett, végül azonban mégis más kerül föl a listára.²¹

S ha tovább olvassuk Keller Imre leveleit, az ember beleborzong, micsoda út vezet az első levelek maradni akarásától, tettvágyától az 1947 tavaszán-nyarán írtak "Szívesen kimegyek"-jéig, kitelepítésért való könyörgéséig!²² Nem lehet meghatottság nélkül olvasni például, ahogyan Szalatnait kéri, hogy a

szlovák hatóságoknál járjon közben az ő kitelepítése érdekében. Igaz, teszi hozzá, minderre nemigen lehetne használható jogcímet találni, bár attól függ, honnan nézi ez ember: "Mindezek ellenére lehetek én az ő szemükben kellemetlen, nemkívánatos idegen, akitől megszabadulni óhajtanak. Hiszen a világon minden attól függ, kit milyen szemszögből néznek. Nézzének ők engem ilyen ellenséges szemszögből és lökjenek ki batyustól együtt Magyarországra. Igen kérlek, nagyon kérlek, légy kegyes ilyen irányú lépéseket tenni, hogy végre Te is megszabadulj egy kellemetlen, állandóan síró-rívó, kérő, könyörgő alaktól, akinek csak egy bűne van, hogy magyar és hogy demokrata léte ellenére sem tudja őt a demokrata köztársaság mindennapi sovány kenyérhez juttatni."²³

Amikor azonban 1947 júniusának elején megkezdődött a kassai magyarok kitelepítése, az első transzportba mégsem sikerült bekerülnie: "Kassáról már viszik a magyarokat. Az első transzport tegnap ment el és én itt maradtam. Terhére a magyar társadalomnak, terhére barátainak és terhére önmagamnak" – írja június 8-án Szalatnai Rezsőnek. Ugyanebben a levelében az újságírókamara címét és elnökének nevét is kéri tőle, mert – "kartársi érzésükre hivatkozva" – szeretné megnyerni a kamara vezetőinek közreműködését ahhoz, hogy "egy bőszy magyartól megszabadítsák hazájukat".²⁴ Keller Imre kimaradt azonban a következő transzport(ok)-ból: elvitték közben Gömör Jánost is, aki pedig szívesen maradt volna, Kellernek viszont – hiába ment volna – maradnia kellett.

Másról, mint Keller Imre egzisztenciális

gondjairól, valamint az ezekkel kapcsolatos panaszairól már csak alig – ritka kivételként – esik szó ezekben a levelekben. Ilyen kivételnek számítanak július 22-i levelének azon sorai, melyekkel Szalatnai egyik Új Otthon-beli tanulmányára reagál.²⁵ A kérdéses írás Szalatnai ama rádióelőadásának a szövege volt, amit a pozsonyi író a magyar irodalom legfrissebb terméséről a szlovák rádióban tartott (*Magyar író a magyar irodalomról – szlovák nyelven*, Új Otthon, 1947. július 14.). Szalatnai feltételezhetően válaszként küldte el az Új Otthont Keller korábbi – június 8-i – levelének ama kitételére, melyben sajnálkozva ír arról, hogy „Úgy látszik, a magyar újság kiadásának terve dugába dől”.²⁶ Ez a megjegyzés egyúttal utalás is egy eleddig sok egyéb mellett ugyancsak ismeretlen sajtó- és kisebbségtörténeti érdekességre, jelesen, hogy Szalatnaiék ekkor még tervezhették egy magyar lap Csehszlovákiában való megjelentetését. Szalatnai pedig feltehetően ehelyett küldhette el Kellernek a szintén nem sokkal korábban, 1947 májusában – május 14-én – indult Új Otthont. Az is lehet, hogy az Új Otthonra tehetett korábban utalást Szalatnai Keller Imrének, hiszen a lap tudvalevőleg a csehszlovákiai terjesztés szándékával (is) indult, ami első néhány számának esetében meg is történt, mindaddig, amíg a csehszlovák hatóságok végül is ki nem tiltották az országból. Keller Imre Szalatnai szlovák nyelvű rádióelőadásának Új Otthon-beli fordításával kapcsolatban így sóhajtott fel: „Bár már szlovenszkói magyar lapba írhatnánk, mindannyiunk öröme, büszkeségére és boldogságára!”²⁷

Novemberben ismét felcsillant a remény

Keller Imre előtt, hogy végre-valahára áttelepítik őt Magyarországra.²⁸ Ám megint nem lett belőle semmi: az áttelepítést váratlanul leállították, s csak a következő esztendő tavaszán kezdték újra. Végül is írónk csak 1948. március 10-én indulhatott útnak: Bakonyjákóra, ebbe a Veszprém megyei faluba került. Az első levelét innen március 26-án írja Szalatnainak: az elégedettség, a lelkesedés hangján szól minden szava, kimondhatatlanul boldognak érzi s vallja magát.²⁹

Az idős író élete ezzel, úgy látszik, (újból) révbe jutott. De ez így túlon túl egyszerű lenne: az élet – legalábbis az övé – még mindig tartogat számára kellemetlenséget, gondot, bajt, kínt eleget. Két esztendővel Bakonyjákóra érkezése után Darkó Istvánnak írt leveléből kitűnik, hogy itteni napjai korántsem telnek olyan békésen és közlőrl sem olyan felhőtlenül, mint ahogy ezt a Szalatnainak címzett – általam ismert – legutolsó levelében hitte, illetve hinni szerette volna. A házból legszívesebben kiutálnák őt, a faluban mindvégig idegen maradt.

Kassát sirja vissza két év után is, s megretten a gondolatától, hogy itt kell meghalnia, de méginkább attól fél, hogy itt temetik el. Ha tehetné, a legszívesebben elköltözne innen: „...nagyon szeretem azt a várost (értsd: Kassát – T.L.) és félek, hogy megreped utána a szívem. És amennyire szeretem Kassát, annyira kezdem gyűlölni Bakonyjákót. Ha lehetne, elmenekülnék innét és újabb letelepülési helyet keresnék. Úgy érzem magamat, mintha valami nagy bűnt követtem volna el és idehoztak büntetésből. ...letelepedésem óta sok-sok kellemetlenség, sok-sok baj ért és

mindez úgy eszi életerőmet, hogy arról Néked fogalmad sem lehet. Pedig mindenkinek kitérek, senkit sem zavarok, még kevésbé bántok. Mindenkinek minden kívánságát teljesítem, mégsem hagynak nyugton meghalni.”³⁰

Keller Imre példája – másokéval együtt – egyébként arra int, hogy áttelepítéssel, egy új országba való költözéssel, a régi állampolgárság feladásával/megvonásával és egy újnak a megszerzésével még nem feltétlenül veszti el valaki korábban kialakult identitás-, illetve hovatartozás-tudatát. Írónk származását, születési helyét – Budapest – tekintve nem volt felvidéki, nem volt kassai. Mindössze negyven évvel korábban, 1916-ban került leánygimnáziumi igazgatóként Kassára, s az itt töltött harmincegynéhány esztendő aztán kitörölhetetlenül belevésődött a tudatába, sejtjeibe, génjeibe. Elmodható: a városban végérvényesen kassaivá lett ő maga is. Csehszlovákiát azért kellett végül is elhagynia, mert nem tudott más lenni, mint magyar. Magyarországon, Bakonyjácán azért marad idegen, s a falu azért nem fogadja be őt, mert itt sem képes más lenni, mint kassai. Csak a napokat rakosgatja egymás mellé és emlékeit rendezgeti, melyek között a kassai Rimanóczy, a későbbi Bajza utca – ahol Darkó és Keller szemben laktak egymással³¹ – oly nagy szerepet játszott.³²

Írónk 1952. augusztus 19-én halt meg Bakonyjácán, hamvai – kívánságára – nem maradtak a falu temetőjében: Debrecenbe kerültek.³³

A róla szóló visszaemlékezések szerint nyughatatlan, nehéz természet volt életében.

Részben talán ezért (is), főleg azonban rajta kívül álló okok miatt küzdelmes, nyugtalan élet jutott neki osztályrészüil. Írói-közéleti pályája tele van ellentmondásokkal, ambícióit sosem sikerült teljes egészében kiteljesítenie: műveltsége és becsvágya alapján akár sokkal többre is hivatott lehetett volna.

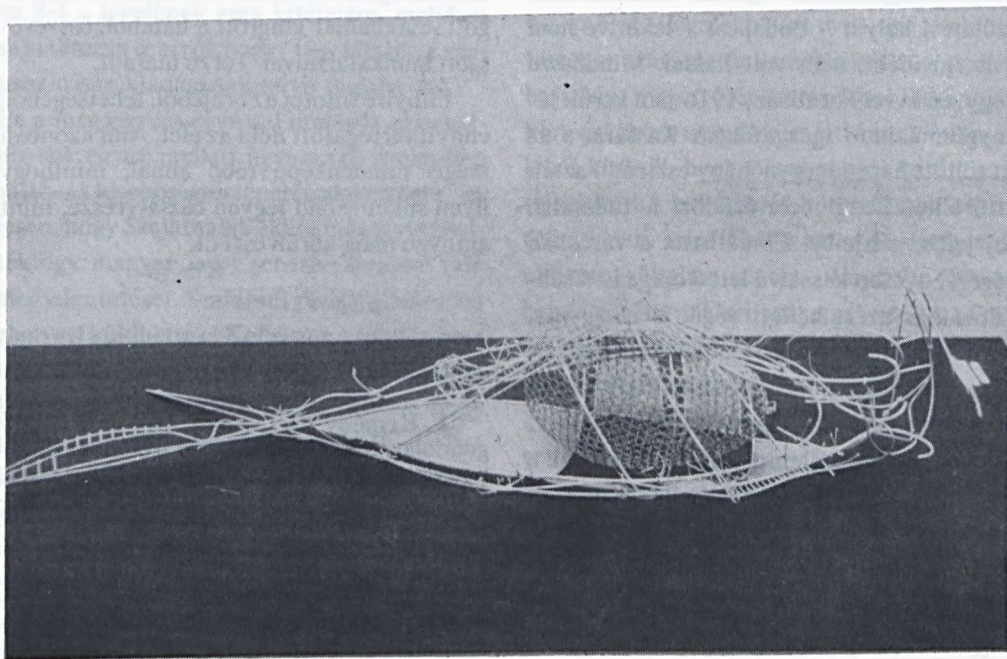
Gömöry János egyik levelében érzékletes képet rajzolt róla: "Zabolátlan, fegyelmezetlen egyéniség. Aki a húsz év alatt épp ezért nem volt képes minden tehetsége ellenére sem az itteni magyarságnak maradandó értékű szolgálatot tenni. Ha valamibe belefogott, csakhamar kiugrott a hámból, összevevett munkatársaival. Torzó maradt."³⁴

Ennyire futotta az erejéből, tehetségéből, ennyit tartogatott neki az élet. Ami azonban mégis mindenképp több annál, minthogy ilyen süket csönd legyen osztályrésze, mint amilyen máig körülveszi őt.

Jegyzetek

1. Kemény [G.] Gábor: Így tünt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története 1918-1938. Budapest 1940. 124, 126.
2. Csanda Sándor: Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése. Bratislava 1968, 284.
3. Gyüre Lajos: Kassai Napló 1918-1929. Bratislava 1986, 79.
4. Keller Imre levelei..., Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban:MTAK) Ms 4261/10-20.
5. Gömöry János levelei..., Ms 4254/12.
6. Kelt: 1946. április 24. Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/208.
7. Uo., Ms 4261/198.
8. Gömöry János levelei...,i.h., Ms 4254/15.
9. Keller Imre levelei..., Ms 4261/10-20, 22, 26.
10. Kelt: 1946. június 17-én. Uo., Ms 4261/200.
11. Kelt: 1946. június 21-én. Uo.
12. Uo., Ms 4261/201.
13. Uo., Ms 4261/202.
14. Gömöry János levelei...,i.h., Ms 4254/59.
- 15.

Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/203. 16 Uo., Ms 4261/205. 17. Darkó István: Kassai újesztendő. – Darkó István hagyatéka. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 193. 18. Gömör János levelei..., i.h.,Ms 4254/20. 19. Kelt: 11947. április 9. Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/207. 20. Kelt: 1947. július 14-én. Gömör János levelei...,i.h., Ms 4254/29. 21. Kelt: 1947. július 22-én. Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/211. 22. Kelt: 1947. április 20. Uo., Ms 4261/207. 23. Uo., Ms 4261/210. 24. Uo., Ms 4261/211. 25. Uo. 26. Uo., Ms 4261/210. 27. Kelt: 1947. július 22. Uo., Ms 4261/209. 28. Kelt: 1947. november 23-án. Uo., Ms 4261/212. 29. Uo., Ms 4261/213. 30. Keller Imre levele Darkó Istvánhoz. Kelt: 1950. április 28-án. Darkó István hagyatéka..., OSZKK Fond 193. 31. Keller Imre a 8-as, Darkó pedig a 3-as számú házban. L.: Gömör János levelét Szalatnai Rezsőhöz, 1946. március 4-én. – Gömör János levelei...,i.h., Ms 4254/12. 32. Keller Imre levele Darkó Istvánhoz..., i.h. 33. Gyüre Lajos: i.m., 79. 34. Gömör János levelei...,i.h., Ms 4354/25.

Csemniczky Zoltán : *La Carogna dell' amima (drót)*

Szokács László

Két fejfa egymás mellett...

– 1956 –

Kiben hogyan él 1956? Kiben mi maradt meg, milyen emlékkép? A visszaemlékezéseknek se szeri, se száma. Akik akkor, 1956 őszén, telén gyermekek voltak, vajon mit hordhoznak magukban? Egyáltalán, kiben, mi hagyott nyomot? Miért éppen arra, s nem másra emlékszik ?

Barátom meséli. A család minden tagja a rádió mellett ült október végén, mert várták a hírt Pestről, az egyetemista fiúról. Teltek a napok. Nem jött üzenet. Egyik alkalommal délután elmentek a szülők hazulról. A kisebbik fiút bízták meg az "ügyelettel", hallgatnia kellett a rádiót. Rázárták az ajtót. Egyszer csak bementék a várt nevet. Üzent a bátyja: él, jól van, jön haza, ne aggódjanak, ekkor és ekkor érkezik. A "hírvevő" azonnal kinyitotta az ablakot, kiugrott az utcára és rohant szülei után, vitte a jó hírt. Tizenegy éves volt!, – mondja –, míg él, el nem felejt, ma is maga előtt látja szülei arcát az üzenet hallatán.

Vannak emlékképek a gyermekkorból,

amelyek az ember életében megmaradnak

Szancsik József mentőoszt, a Balassagyarmati Mentőállomás vezetője 1956-ban tíz éves volt. Gyermekkor a balassagyarmati városi kórházhoz kapcsolódik, nemcsak születése okán, de azért is, mert ott lakott. Szülei főápolóként dolgoztak a kórházban.

– Mire emlékszel? Mi történt a kórházban 1956 októberében?

– Már az októbert megelőzően is születetek emlékeim. A május elsejéről, amikor felvonultak a kórház dolgozói, s én kézenfogva mentem apámmal. A kórház a város legnagyobb intézménye volt. Második elemista lehettem, és nagyon emlékszem egy április 4-i ünnepségre, amelyik a kultúrteremben volt. Nagy volt a terem, sokan befértek. A kórház kapott egy magnetofont, amit az ünnephez méltón rögtön "fel is avattak". Ez úgy történt, hogy az olvasókönyvemben volt egy írás, ha jól emékszem, az volt a címe: Rákósi Máttyás az én apám. Vagy valami hasonló, de

a lényeg az volt, hogy mit köszönhetünk mi gyerekek Rákosinak. Ezt az olvasmányt dolgoztuk föl úgy, hogy az apa beszélget a fiával, és én voltam a fiú. Hatalmas taps. És a szokásos ováció fogadta a produkciót.

Amikor eljött 1956 októbere, Zonda tanító néni hazaküldött az iskolából. Máig az emlékezetemben van, hogy azt mondta, " a Fő utcán nem mehetsz haza". Így hát a mostani Teleki utcán, akkor Táncsics utca volt, a Luther és a Patvarci utcán jöttem haza, és a kórház hátsó bejáratán érkeztem meg. Előtte vannak most is a nemzetőrök. Kétgyűrűs csatjuk volt a viharkabáton. Karszalaggal, puskával jártak. Betértek ide a kórházzal szembeni földszintes kiskocsmába is. Otthon akkortájt a néprádiót kicseréltük egy világvevő rádióra. Esténként már azt hallgattuk. Jöttek a hírek a Szabad Európától, a Petőfi Körről. Előzően a magyar rádió közvetítette a Rajk-temetést. Ezt is áhítattal hallgatták a szüleim. Én is ott ültem velük. Mindketten párttagok voltak, rendes, dolgos emberek, akiket szerettek a kórházban. Sokszor mondták, majd csak lesz egyszer jobb is, ezt talán a párt meg tudja csinálni. Sőt, ma sem tagadom, hogy édesapám 1919-ben vörös katona volt. Nem tartom szégyennek, mert az a hadsereg volt az utolsó, amelyik Magyarország jelenlegi határain kívül igazságos háborút vívott.

A kórház előtt két emlékmű állt akkoriban és mindkettőt ledöntötték. Az egyiket porig rombolták, a másikat egy Hoffer traktorral húzták el a helyéről. Rengeteg ember volt ott. Apám nem engedett ki, s ezért a se-

bészet ablakából néztem végig, hogy mi történt, hallgattam a beszédet, de hogy mit mondott a szónokló orvos, arra már nem emlékszem.

– Láttad a nemzetőröket a puskákkal. Orosz katonát is láttál?

– Egyszer azt mondja apám: Rétságról elindultak a tankok Gyarmat felé! – És persze újra megtiltotta, hogy kimenjek, megnézzem őket. Kíváncsiskodó gyerek voltam, és tankot még életemben nem láttam. A gondnoki kert hosszú, keskeny rész a hullaház mögött, s amolyan bolgárkertészetként üzemelt, mindenféle zöldséget termeltek benne. Mellette volt a ribizlis kert. Jó pár gyerekkel befeküdtünk a ribizli bokrok közé, s onnan figyeltük, hogy jönnek-e a tankok. Jöttek. A kórház előtt nem, de megálltak a jelenlegi vízmű előtt. Ott végig eperfák voltak az út szélén. Mi gyerekek, tiltás ide vagy oda, mégiscsak utánuk mentünk. Nem tudom, hogy kik voltak velem, talán Gál Gabi is, de az biztos, hogy az oroszok integettek, amikor megláttak bennünket. Nevettek, mutogattak, volt aki közelebb merészkedett, köztük én is; föl-másztunk a tankra, megnéztük milyen. Nekem megmaradt emlékként, hogy tankon ültem és azt beülről is láttam. Később az oroszok tankostól együtt elmentek.

A kórházba rendszeresen jöttek a gyógyszeresegélyek. Pestről. Jöttek a teherautók és azokban nemcsak gyógyszer, hanem élelem is volt.

– Jött a fordulat. A kórházban változott valami?

– Éltek a magunk életét. Újból megindult

az iskola. A kórházban annyi változás volt, hogy szegényebben éltünk: saját tartalékainkat éltük fel, mert a kórház maga termelte a krumplit, a zöldséget, a savanyúságot. A kórház konyhájának pincéjében nagy kádakban állt a káposzta, satuval volt leszorítva, Dvorszki Pista bácsi savanyította. Emlékszem, áram hol volt, hol nem volt. Erre a főgépész úr – mindenki így hívta –, Gál Lajos, a kórház technikusa és testvére, Gál Gyula, ugyancsak a pincében, csináltak egy generátort, amit traktor hajtott. Mi gyerekek néztük a kórházi áramforrást, s mi tagadás, mai eszemmel mérve is, nagyon ötletes dolog volt.

– A decemberi tarjáni sortűz híre eljutott Gyarmatra?

– Nagyon gyorsan. Aznap már tudtuk, sőt a kórház felkészült a sebesültek fogadására is. A sebészek készen álltak, ugyanúgy a két mentőkocsi is. Nem hoztak sebesültet, erre biztosan emlékszem. Később híre jött, hogy Egerben is belelőttek a felvonulókba. Ezt úgy tudtuk meg, hogy miután a posta már működött, és nekünk Gyöngyösön, Poroszlón is voltak rokonaink, megírták a hírt. De aztán nem sokkal december 8-a után történt valami furcsa dolog itt a kórházban.

– Emlékszel a dátumra?

– Úgy december 14-e, de inkább 15-e lehetett. Karácsony közeledett, nagyon hideg volt, fagyszünetet is kaptunk. Mi gyerekek a kórház udvarán játszottunk, fociztunk, amikor hallottuk a hírt, hogy Órhalom irányába, a Fekete-víz torkolatánál a tehénpásztor két halott embert talált, s mellettük volt elégetett

személyazonossági igazolványuk. Kik lehetnek? Folyt a találgatás, s másnap bekerült a két holttest a kórházba, a halottas házba.

– Ti kórházi gyerekek, gyakran láttatok halott embert?

– Én mondhatom, igen! Bejártam az elmeosztályra, ott játszottam a főorvos két fiával. A bróm szaga mintha ma is az orromban lenne. Láttam halottakat már korábban is. Engem úgy nevelt apám, hogy nem szabad semmitől sem félnem.

– Másnap, mint mondtad, ott volt a két holttest.

– A hullaházban. Akkor már beszélgették a kórháziak, hogy nem tudják ki a két férfi, csak az biztos, mindkettőt agyonlőtték. Engem is izgatott kik lehetnek, mert én, bár sok halottat láttam, főleg időseket, de agyonlőtt embert még nem. Még valami: a fegyverek is nagyon érdekelték. Volt két kardom, az egyik egy kozák kard, amit még apám szerzett valamelyik háborúban, és amikor nagyon jó kedve volt, gyújtóst hasogatott véle, a másik egy próbacsendőr kard volt, ami isten tudja honnan került hozzánk. Ezzel kardlapozni lehetett. Abban az időben már mindenféle fegyvert nagyon kerestek, a szüleim attól féltek, hogy ezeket a kardokat is fegyvernek minősítik, és ezért egy eperfás bozótosban, a földbe dugtuk mind a kettőt. Ez a bozótos pont szemben volt a hullaházzal. Én minden nap megnéztem, ott vannak-e, nem találtá-e meg valaki azokat. A hullaházba azonban most nem volt szabad benézni.

– Miért?

– Jó viszonyban voltam Gódor Janival,

akit csak úgy hívtak, hogy "hullás Jankó". Ő is elmebeteg volt, s mindig egy társával szállította a halottakat a hullaházból a sírhelyre. Ő ígérte meg nekem, hogy megmutatja a két holttestet. Igen ám, de Steiner Feri bácsi, a boncmester nem engedte, apám ugyanis újra közbelépett, és szigorúan a lelkére kötötte, hogy nem nézhetek be, nem láthatok semmit.

Elöttem mondta: "Ha ott ólálkodik a gyerekek, csípd fülön, be ne engedd!"

Volt egy másik dolog is, ami feltűnt. Amikor behozták a két holttestet, élénk jövőmenés kezdődött a kórházban. Szürke egyenruhások vannak előttem és egy kis IFA teherautó ponyvásan, nagy sárhányóval, ami feketére volt festve. Ilyen autót még nem láttam, és gyakran hozott fegyverekeseket, de civileket is a kórházba. Eltelt egy-két nap, és most már azt kezdték kutatni, hogy ez a két ember ki lehet.

– Hogyan kutatták? Kit kérdeztek, és kicsodák?

– A kórház dolgozóinak kellett megismerlenni a két holttestet, hátha valaki felismeri. Mindenki sorrakerült. A mosónők, a takarítónők, a személyzet, mentek a szüleim is. – Bementek, ránéztek...

Apám tilalmát ekkor megszegtem, mert egy résen benéztem a hullaházba. A két fekete asztalon egymás mellett feküdt két ember. Csak az arcuk látszott, lepedő volt rajtuk. Ennyit láttam. Figyeltem, ahogy jönnek az emberek, és mindenki, mintha sápadt lett volna. Kórházi dolgozók nem szoktak elsápadni halottak láttán.

– Előtted van a kép?

– Igen. Bementek az egyik oldalon, az udvar felől jöttek kifelé, és pár nap múlva beszélgettek arról, hogy idekerült Tarjánból az új gondnok – legalábbis úgy emlékszem, hogy tarjáni embernek nevezték –, aki az egyik halottnak a sógora volt. Azt beszéltek, felismerte rokonát, de nem mert megmondani. Nagyon sokáig furdalt a kíváncsiság, hogy miért félnek ettől a két halottól. Rögzdött előttem a kép, hogy miért olyan ijesztő ez a két halott.

– A kórháziak nem mondtak semmit?

– Nem kérdeztem akkor.

– Mitől sápadhattak el? Látták az ütlegek nyomait?

– Biztosan. Később az is kiderült, hogy nem a Fekete-víztől, hanem öt kilométerrel távolabbról, a hugyagi partszakasról kerültek ide. Azt is beszéltek, hogy Hugyagon egy pincében voltak bezárva, s ott ütötték, verték őket. A hugyagiak hallották a jajgatásukat – dolgoztak itt a kórházban is Hugyagról emberek. Apám helyettese, aki később főápoló lett, Máté László bácsi is említette, mit beszéltek a faluban. Egy pincét biztosan említettek, de hogy az a tanácsháza pincéje lenne? Mintha ezt hallottam volna...

– Meddig tartott a szemle?

– Több napig feküdtek a hullaházban. Egyszer aztán eltűntek a halottak. Reggel és délelőtt még ott voltak, hisz délben, amikor hazajöttem az iskolából, akkor még ott láttam Gódor Jani kis szürke kocsiját, de délután már nem volt ott és másnap a két halott sem. Nagyon korán sötétedett, de még nem esett a hó. Emlékszem ködös, nagyon hideg, nyirkos idő volt aznap.

– Eltemették őket?

– Mi gyerekek a Springa-dombra jártunk szánkózni. Ez a mostanij Kőporc gyár mellett van, a vasúti sínek túloldalán. Azért oda, mert ez Balassagyarmatnak a legmeredekebb helye. Akkor még voltak lovasszánkók is. Kétszer-háromszor végigmentek a dombon a szánkóval és mindjárt készen lett a pálya. A domb mellett vannak a temetők. Mi rendszerint arra csörtöttünk, hogy minél rövidebb úton érjünk fel a dombra, a Springára. Közvetlenül a rövidített út mellett találtunk ekkor két friss sírt és két fejfát. Feltűnt nekünk ez az egymás mellett lévő két sír a fejfával a kórházi temetőben. a fejfák egyikére az volt írva: "zöld lódenkabát", a másikra: "báránybőr bekecs". Ahogy teltek az évek, a megyeházán létrehozták a szociális otthont, s akik ott meghaltak, azokat is ide temették a kórházi temetőbe. Már gimnazista voltam, ám időnként keresztülmentem ezen a temetőn, és feltűnt, hogy új sírok is vannak azon a

részen. Azóta már az egész terület sírokkal van telerakva. Aztán újból temettek a már elföldeltre, kétszer vagy háromszor is.

Amikor elkezdték keresni, mert már lehetett, Hadady Rudolfnak és Hargittai Lajosnak az acélgyári munkástanács tagjainak, a közbiztonsági őrseg két vezetőjének holttestét, mondtam én is a temetkezési vállalat vezetőjének, hogy hol láttam annak idején a két sírt. Ez harminc méterrel távolabb van attól a helytől, ahol a kutatás folyt.

Volt egy öreg gyarmati vasutas, aki megírta visszaemlékezéseit. Olvastam is, de már meg nem mondom, melyik lapban. Ő is ugyanoda helyezi a sírok helyét, ahová én. El tudom képzelni, hogy nekünk lehetett igazunk.

Beszélték azt is, hogy a régi temetőben, a kút közelében volnának eltemetve és azon a helyen valaki rendszerint levágja a fűvet. Azért vágja le, mert ott a legzöldebb...

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Address of editorial office:
H-3 101 Salgótarján, Pf.: 270
Tel: (0036) 32-3 14-386, 32-3 11-022

Alapítvány

A PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

PALÓCKULTÚRA ALAPÍTVÁNYT

hozott létre.

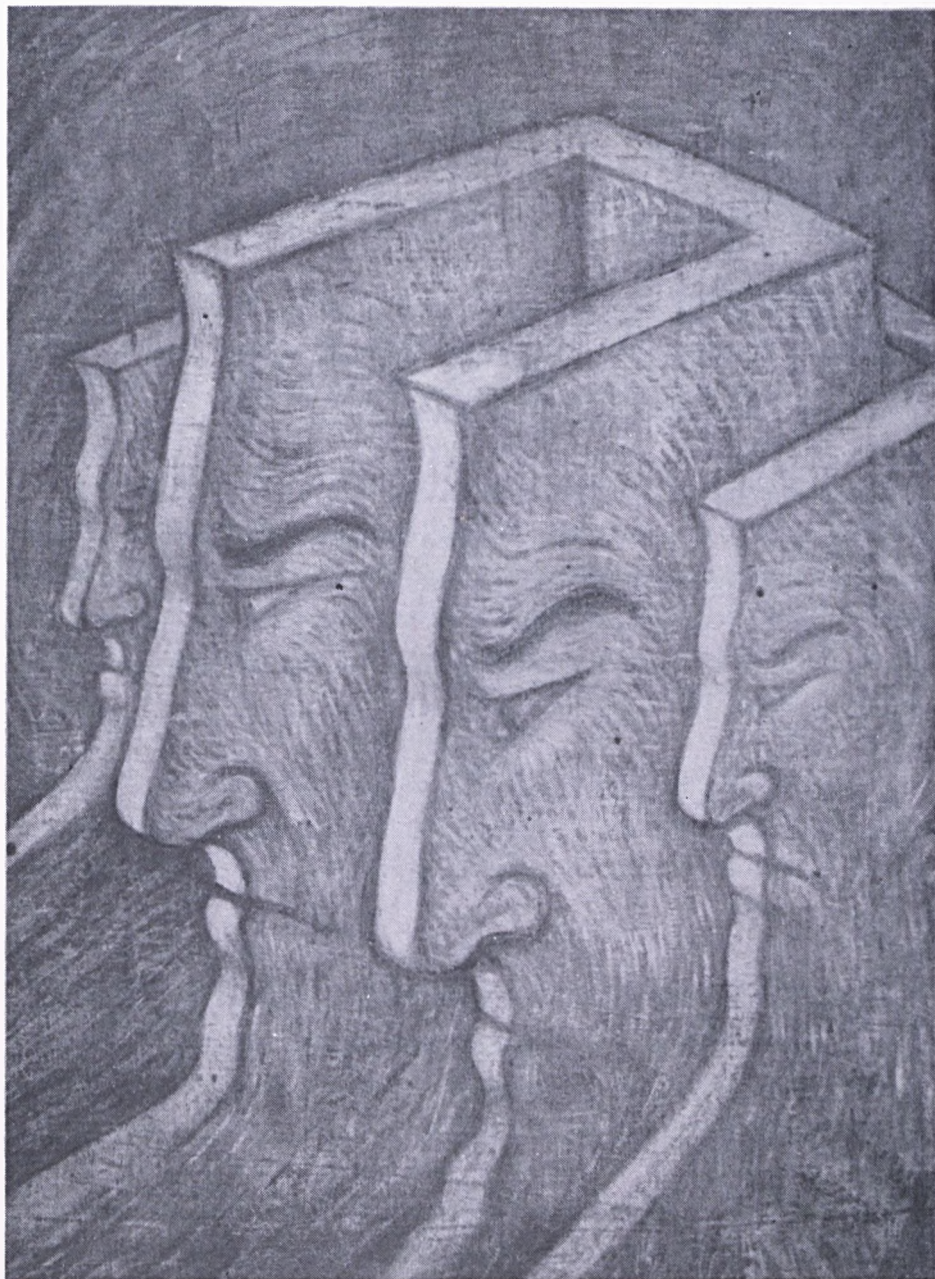
Az alapítvány célja többek között a **PALÓCFÖLD** folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak, pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád Megye (Nagykürtös, Losonc, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, szlovákiai magyar nemzetiségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az Alapítvány nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan elszámolni.

Az Alapítvány támogatóinak nevét vagy a cég címét, kívánság szerint a **PALÓCFÖLD** folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a **Mikszáth Kiadó** könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989. XLV. 34. paragrafus szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.

Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságánál vezetett bankszámlánk száma: **5062-7.**

palócföld
KÖZLETI, IRADALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1993 -11- 17

50 Ft